

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

İMAM BİRGİVÎ'DE TAKVÂ KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

GÜLGÜN GEDİKBAŞI

İZMİR-2017

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

İMAM BİRGİVÎ'DE TAKVÂ KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

GÜLGÜN GEDİKBAŞI

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. HAMİDE ULUPINAR

İZMİR-2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İMAM BİRGİVÎ’DE TAKVÂ KAVRAMI” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/06 /2017

Gülgün GEDİKBAŞI

İmza

T.C.

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU

GÖNDEREN : *Tez. İnan Bilimler. Kocayaz* Ana Bilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / ~~Doktora Programı~~ öğrencisi .....
ile ilgili Tez/Proje Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:

Sayı :

Tez. İnan Bilimler. Kocayaz Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. *Saffet Kose*
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen.....*İnan Bilimleri'de Tez ve Kocayaz*

.....başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz.....tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez/Proje Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii)Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii)Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	<i>Jel. Doç. Dr. Havide Uluçiner</i>	<i>[Signature]</i>
Üye	<i>Prof. Dr. Timmet Kanur</i>	<i>[Signature]</i>
Üye	<i>Jel. Doç. Dr. Rasit Savuşçuoğlu</i>	<i>[Signature]</i>
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
İMAM BİRGİVÎ’DE TAKVÂ KAVRAMI
Gülgün GEDİKBAŞI
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri
Tasavvuf Anabilim Dalı

İmam Birgivî (1523-1573), Kânûnî Sultan Süleyman (v. 974/1566) döneminde doğmuş, klâsik Osmanlı eğitim sistemi içinde önemli şahsiyetlerden ders alarak yetişmiş ve öğrenci yetiştirmiş, değerli âlimlerimizden biridir. O, yaşadığı çağın problemleriyle yakından ilgilenmiş, Kur’ân ve sünnete olan bağlılığını hayatı boyunca fikirleri ve yaşantısıyla göstermiş, bid’atlerle mücadele etmiş, ömrünü iyiliği emretmeye, kötülükten sakındırmaya adanmıştır.

İmam Birgivî, ilim mirasımıza bıraktığı eserlerinde, sağlam bir inancın kurallarını ele alarak, övülen ve yerilen ahlâk özelliklerini “takvâ” kavramı etrafında toplamıştır. Ona göre takvânın fazileti ayet ve hadislerle belirlenmiştir. Takvânın kazanılması da, fenâ ve yasaklanmış şeylerden uzaklaşarak iyi olan işlere yönelmekle mümkündür. İmam Birgivî, kalbin her türlü kötülüklerden temizlenmesi ve faziletli şeylerle süslenmesini tasavvufun özü olarak belirtmiştir. Tasavvufu “Bütün kötü ahlaktan çıkıp iyi ve âlî ahlâka girmektir.” diye tarif etmiştir. O, hiçbir zaman tasavvufa karşı olmamış, zamanındaki ehil olmayan kişilerce tasavvuf adına yapılan bid’atlere karşı çıkmıştır. O, tasavvufî yaşayışını şeriat ilmi çerçevesinde tutmayı başarmış, devrinin ilim adamları arasında söz sahibi olmuş, taklitten uzak tahkîkî imanıyla akli ve mantığı kalbinin yanından ayırmamıştır. Takvâyı yaşayışıyla anlatmış bir âlim olarak tarihin şeref levhalarında yerini almıştır.

İmam Birgivî, “Taat, tâkat miktarıdır.” diyerek takvâlî yaşanması konusunda insanın gücünün üstünde zorlanmaması gerektiğini belirtmiştir. Takvâlî

kişide bulunması gereken özellikleri; Allah'a ve âhîret gününe inanmak, şirk koşmamak, dönüşün Allah'a olduğunu unutmamak, hayır ve şer ile denendiğinde sabredebilmek, boş yere yaratılmadığının bilincinde olmak, büyüklük taslamamak, fesat çıkarmamak, başta namaz olmak üzere ibadetleri düzgün yapmak, cihad etmek, insanlara iyilik yapmak, haddi aşmamak, nefisleri temizlemek olarak belirtmiştir.

İmam Birgivî, takvâya ulaşmanın yolunun kalbi, dili, gözü, kulağı, eli, ayağı, mideyi, tenasül uzvunu; günahlardan, kötü ahlaktan koruma olduğunu ifade etmiştir. Bu azâlarda bulunmaması gereken kötü davranışları hastalık diye adlandırmış, bunlardan korunulması için tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca yapılması gereken güzel davranışları da şer'î delillerle sade bir dille ifade etmiştir. Aşırı titizlik gibi bazı davranışların takvâ zannedildiğini, hâlbuki bunların hayatı zorlaştıran yanlış tutumlar olduğunu belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmam Birgivî, Tasavvuf, Takvâ, Nefis, Ahlak.

ABSTRACT

Master's Degree Thesis
TAQWA CONCEPT ON IMAM BIRGIVI
Gulgun GEDIKBASI
İzmir Kâtip Çelebi University
Institute Of Social Sciences
Fundamental Islamology
Head Of The Department Of Islamic Mysticism

Imam Birgivi (1523-1573), was born under Kânûnî Sultan Suleiman (v. 974/1566)'s rule, was thought by the most prominent teachers, has raised students, and is one of our most valuable scholars. He has shown great interest in his era's problems, has shown his devotion to Quran and sunnah all his life with his ideas and lifestyle, has opposed Bid'ahs, has devoted his life to doing good deeds and avoiding evil.

Imam Birgivi in this work which he left to our legacy of science, with went over the rules of a strong belief, gathered praised and criticised moral features around the concept of taqwa. According to him, merit of taqwa was defined suras and hadiths. Gaining of taqwa is only possible with avoid from vicious and forbidden things, and verge into actions that are good. Imam Birgivi stated that washing of heart from all kinds of evil, and dolling with merit things is the essence of the Islamic mysticism. He described Islamic mysticism as "Leaving all evil moral, go in good and exalted moral." He was never against to Islamic mysticism, was against to Biad'ahs that were made to Islamic mysticism which made by people that are not competent in this time. He managed to hold living of Islamic mysticism around sharia science, had a voice among scientist of his age, never separated mind and logic from his heart with enquiry faith far from imitation. Being as a scholar who told taqwa with his way of living, took place in an honorable panels of history.

Saying "Worship is in the ratio of strength." Imam Birgivi stated that about living with taqwa one should not be forced beyond his strength. He stated

characteristics of people with taqwa must have as believing Allah and Judgment Day, not to attribute a partner to Allah, being patient while tested with good and bad, being aware of not being created for nothing, not patronizing, not making evil, doing properly all worshipping especially namaz, making jihad, doing good to people, not encroaching, cleansing from desires Imam Birgivi stated that way of reaching to taqwa is protecting heart, tongue, eye, ear, foot, stomach and genitals from sins and bad moral. He described wicked actions which this organs should not do as a sickness and gave advices to avoid from these. Also stated that nice actions that should be made with evidence from sharia and plain language. He stated that acts like punctiliousness often mistaken for taqwa but those are wrong manner that make life harder.

Keywords: Imam Birgivi, Sufism, Taqwa, Nefs, Moral.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1
İMAM BİRGİVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL	
ÖZELLİKLERİ	1
A- Siyasî Durum.....	1
B- İlmî Durum.....	3
C- Dinî ve Tasavvufî Durum.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
İMAM BİRGİVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	10
I- HAYATI	11
A- Doğumu ve Ailesi	11
B- İlim Tahsili ve Hocaları	12
C- Tasavvufa İntisâbı ve Görevleri.....	14
E- Talebeleri.....	16
F- Çocukları ve Torunları.....	17
G-Vefâtı ve Kabri.....	18
II- ESERLERİ	19
A- Tasavvuf.....	19
B- Akâid.....	26
C- Tefsir	27
D- Fıkıh.....	27
E- Hadis	28

F- Arap Dili ve Belâgatı.....	28
G-Kelâm.....	29
III- TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE TESİRLERİ	30
İKİNCİ BÖLÜM	35
İMAM BİRGİVÎ'DE TAKVÂ KAVRAMI.....	35
GİRİŞ	36
TAKVÂ KAVRAMI.....	36
A- Kelime Anlamı	36
B- Terim Anlamı	39
C- İlk Dönem Sûfilerinde Takvâ.....	42
I- İMAM BİRGİVÎ'YE GÖRE TAKVÂ KAVRAMI.....	45
A- Takvâ Kavramı.....	46
B- Kur'ân ve Sünnete Uymak.....	49
C- Bid'atlerden Sakınmak.....	50
D- Canlıların Haklarına Riâyet	51
E- Yöneticilerin Takvâsı	52
F- Müttakîlerin Özellikleri.....	53
G- Takvânın Ölçüsü	56
H- Takvânın Fazileti	57
II- İMAM BİRGİVÎ'YE GÖRE TAKVÂYA ULAŞMA YOLLARI .	58
A- Kalbin Korunması.....	59
B- Dilin Korunması	71
C- Kulağın Korunması.....	82
D- Gözün Korunması.....	83
E- Elin Korunması	85
F- Midenin Korunması.....	86

G- Tenâsül Uzununun Korunması	87
H- Ayağın Korunması	88
I- Bir Azaya Has Olmaksızın Bedenin Korunması.....	88
İ- Takvâ ve Verâ Zannedilen Şeyler	89
SONUÇ	93
BİBLİYOGRAFYA.....	96
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR

AÜİFD : *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*

bkz. : bakınız.

çev. : çeviren.

DİA : *Diyanet İslam Ansiklopedisi.*

Hız. : Hazreti.

haz. : hazırlayan.

(ra) : Radiyallahu anh.

(rah) : Radiyallahu anha.

s. : sayfa.

sy. : sayı.

(sav) : sallallahu aleyhi ve sellem.

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı.

nşr. : neşreden.

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

thk. : tahkik eden.

trc. : tercüme eden.

ts. : tarihsiz.

vb. : ve benzeri, ve benzerleri.

vr. : varak.

yay. : yayınevi.

yy. : yayın yeri yok.

Ünv. : üniversite.

ÖNSÖZ

İmam Birgivî, XVI. yy'da yaşamış, dönemin büyük hocalarından ders almış, ilim ve fikir çevrelerini etkilemiş bir Osmanlı âlimidir. İnsanların îmân, itikad ve ahlak eksikliklerini ustaca tespit etmiştir. Bunları gidermek için Türkçe ve Arapça edep, ahlak ve ibadet konularının işlendiği, Mısır, Şam gibi dünyanın önemli ilim merkezlerinde okunup istifade edilen eserler yazmıştır.

İmam Birgivî, insanları hak ve hakikat yolcusu olarak nitelendirmiş ve onlara lazım olan şeyin kötülüklerden kaçınıp fazîletleri elde etmek olduğunu ifade etmiştir. Bu sayede nefis tezkiyesinin, ruhun arınmasının ve kalbin güzel huylarla bezenmesinin mümkün olacağını düşünmüş, tasavvufun özünün bunlar olduğunu belirtmiştir. Zannedildiği gibi tasavvufa karşı olmamış, tam tersi tasavvufun hakikatının korunması için mücadele vermiştir. Zîra yaşadığı dönemde pek çok taklitçi ve cahil şeyhler halkı aldatmış, bid'atler çoğalmıştır. Bunları ortadan kaldırmanın tek çaresini, dini doğru yaşamakta görmüş, tasavvufun sözde değil yaşantıda olması gerektiğini göstermek için de ömrü boyunca mücâdele etmiştir.

İmam Birgivî, *“Ey kardeşlerim! Şunu bilin ki, üzerimize vâcib olan, Allah tarafından hesaba çekilmeden önce kendi nefislerimizi hesaba çekmektir. Çünkü boş yere ve başıboş olarak yaratılmadık.”* diyerek nefsi hesaba çekmenin yollarını öğretmiş, Allah'tan nasıl sakınılması gerektiğini takvâ kavramı etrafında anlatmıştır. Ona göre, ahlâkî âfetlerden uzaklaşıp insânî erdemlere ulaşmak takvâdır. İmam Birgivî'ye göre takvânın özü, Allah'a itaat ile onun azabından korunmak, takvânın aslı da, şirkten sakınmak, günah ve kötü işlerden uzak durmaktır. Daha sonra şüpheli şeylerden kaçınıp kendini ilgilendirmeyen işleri terk etmektir.

İmam Birgivî, insanları takvâyâ teşvik için şöyle seslenmiştir: *“Ey âhireti talep eden ve âhîret yoluna giren kimse! Eğer bu davada sadık isen kimsenin sözüne aldırmadan aşkla takvâyâ sarıl. Öyle ki, insanlar ve cinler bir araya gelse de, hiç kimse asla seni bu yoldan alıkoymasın.”*

İmam Birgivî, eserlerinde konuları ele alırken öncelikle ayet ve hadislerden yararlanmış, konuyla ilgili çok sayıda ayet ve hadise yer verdikten sonra kendi açıklamalarını yapmıştır. Genel olarak anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserlerinde kendine has bir üslupla düzgün, planlı bir yöntem takip etmiştir. Biz de bu

çalışmamıza İmam Birgivî'nin yaşadığı dönemin siyâsî, ilmî, dinî ve tasavvufî durumunu inceleyerek başladık. İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde İmam Birgivî'nin hayatı, ailesi, hocaları, talebeleri, tasavvufa intisâbı ve görevleri ile eserlerini inceledik. İkinci bölümde önce takvâ kavramının kelime ve terim anlamını, ilk dönem sûfîlerindeki takvâ anlayışını belirttik. Sonra İmam Birgivî'de takvâ kavramını, takvânın çeşitlerini, müttakîlerin özelliklerini, takvânın ölçüsünü ve fazîletini ele aldık. Daha sonra İmam Birgivî'ye göre takvâyâ ulaşma yollarını tespit edip kısaca bunları açıkladık.

Çalışmamızın her aşamasında kıymetli katkı ve fikirleriyle desteğini sunan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hamide ULUPINAR'a, her an desteğini yanımda hissettiğim değerli arkadaşım Meltem ÖZDEMİR'e ve sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Gülgün GEDİKBAŞI

İZMİR 2017

GİRİŞ

İMAM BİRGİVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

A- Siyasî Durum

İmam Birgivi'nin (v. 981/1573) yaşadığı XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, idarî, hukukî, iktisadî teşkilâtı, ilmî ve içtimaî müesseseleriyle yüksek bir İslâm medeniyeti haline gelmiştir.¹ Bu asırda Osmanlı devletini yöneten padişah Kanûnî Sultan Süleyman (v. 974/1566) 1520-1566 yılları arasında hüküm sürmüştür.² Kanun koyucu vasfından dolayı genellikle “Kanûnî Sultan Süleyman” diye isimlendirilirken; Batılılar onu, büyük ve kudretli olması sebebiyle “Büyük Senyör, Muhteşem Süleyman Magnificent, Magnifique, Der Practige”, çoğu zaman da sadece “Grand Turc” diye isimlerle anmıştır.³

Kanûnî Sultan Süleyman, doğudan batıya pek çok fetihler yapmıştır. Önce Şam'da isyan eden Canbürdi Gazali'yi (v. 928/1521) ezdikten sonra Macaristan üzerine yürüyerek 8 Ağustos 1521'de Balkanlar'ın anahtarı Belgrad'ı almıştır.⁴ 1522'de de Rodos'u ele geçirmiştir. 1526'da Mohaç Savaşı ile Macaristan'ı almış, 1529'da da Viyana önlerine kadar gitmiştir. 1534'te Bağdat'ı ele geçirmiştir.⁵ Barış yılları, Kanûnî tarafından Habeşistan ve Bağdat'tan Budin'e kadar uzanan geniş

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Ankara: TTK Yay., 1975, s. 307.

² Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kânûnî İle 46 Yıl*, Ankara: TTK Yay., 1987, s. 7.

³ Fatih Ertürk, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Kalipso Yay., ts., s. 93.

⁴ Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, (haz: Vahid Çabuk), Ankara: KED Yay., 1989, s. 120; Muhiddin Nalbantoğlu, *Türk İmparatorlukları Tarihi*, İstanbul: Tercüman Yay., 1992, s. 52.

⁵ Lütfi Paşa, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2011, s. 118; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, s. 310-344.

imparatorluğun idarî sistemindeki yenileşme için sarf edilmiştir.⁶ Kanûnî devri, en geniş sınırların elde edildiği dönem değildir. Âzamî sınırlar onun ölümünden çeyrek asır sonra, torunu III. Murad'ın (v. 1004/1595) son yıllarında elde edilmiştir.⁷

Karada Türk ordusu Avrupa ve Asya'nın ortalarına kadar yayılırken denizde de Barbaros Hayrettin (v. 953/1546), Turgut Reis (v. 973/1565), Sinan Paşa (v. 961/1553), Piri Reis (v. 962/1554), Seydi Ali Reis (v. 1073/1562) gibi deniz kahramanları idaresindeki Türk gemileri Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar olan memleketlere Türk adını yaymıştır. Bunların sonucu olarak Akdeniz Türk gölü haline gelmiştir.⁸ Asrın sonlarında Aden Bahriye Sancak Beyi Ali Bey (v. 970/1562) Maskat'a kadar gidip oradan Portekizlileri çıkarmıştır. Sonra filosu ile Kenya'ya gelip Malindi Lîmânî'na demirlemiştir.⁹

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış, ele geçirdiği kentlerin büyüklerini, hemen birer sancak haline getirmiştir. Bu yerlerin hepsini, ayrı ayrı kanunlarla yönetmiştir ama bu kanunlar hiçbir zaman birbiriyle çelişmemiştir.¹⁰

Kanûnî'nin, Şarlken (v. 966/1558) tehlikesini görmesi, yeni çıkan Protestan mezhebini koruyarak Katolik âleminin parçalanmasına ve Almanya ile İspanya'nın ayrılmasına sebep olması, Osmanlı devletinin dış siyaset bakımından güçlenmesine neden olmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen bu büyük imparatorluğun, önce duraklama sonra da gerileme ve çöküş dönemlerini hazırlayan ilk sebepler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹¹

1536'da Fransa kralı ile dostluk ve ticaret antlaşması adı altında kapitülasyonlar imzalanmıştır. Bir zamanlar birer ihsan olarak verilen bu ayrıcalıklar, aradan zaman geçince, ödemek zorunda kalınan bir borç olmuştur.¹² Şehzade Mustafa'nın (v. 961/1553) infazı, küçük şehzade Cihangir'in (v. 961/1553) de bu olaya üzülmeye ölmesinden sonra hayatta kalan iki şehzade arasındaki taht kavgaları devleti sıkıntıya sokmuştur.¹³

⁶ Alphonse De Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti*, (çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2005, s. 175.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi -I- Siyasi Tarih*, Ankara: Ötügen Neşriyat, 1998, s. 253.

⁸ Nalbantoğlu, *Türk İmparatorlukları Tarihi*, s. 52.

⁹ Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s. 241.

¹⁰ Yücel, *Muhteşem Türk Kânûnî*, s. 8.

¹¹ Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: MEB Yay., 1992, s. 86.

¹² Yücel, *Muhteşem Türk Kanunî*, s. 61.

¹³ Yücel, *Muhteşem Türk Kanunî*, s. 92.

Sultan Süleyman son seferini, 1566'da Zigetvar'a düzenlemiş ve burada kuşatma sırasında vefat etmiştir.¹⁴ Vasiyeti üzerine oğlu Kütahya Sancak Beyi Şehzade Selim (v. 982/1574), yanında hocası Birgili Ataullah Efendi (v. 979/1571) ile İstanbul'a gelip tahta geçmiştir.¹⁵ Daha sonra Belgrad'a gelerek ordunun huzurunda cülûs merasimini tekrarlamıştır. Yeniçeri teşkilâtı cülûs bahşişinden dolayı ilk kez başkaldırmıştır.¹⁶

II. Selim zamanında, Yemen zapt edilerek Habeşistan'a gidilmiş, 1570'te Kıbrıs, 1574'te de Tunus fethedilmiştir. İnebahtı deniz yenilgisi de onun zamanında olmuş,¹⁷ Osmanlı devletinin duraklama devri başlamıştır.¹⁸ 1574'ten sonra III. Murat Osmanlı padişahı olmuştur.

B- İlmî Durum

Osmanlı'da asıl eğitim ve öğretim, bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, umumî ölçüde medreselere dayanmaktadır. İlk medrese, 1330'da Gazi Orhan Bey (v. 763/1362) tarafından Osmanlı Beyliği'nin merkezi olan İznik'te yapılmıştır. İlk hocası da Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Davud-i Kayserî' (v. 750/1350) dir.¹⁹ Daha sonra Osmanlı'da medreseler gelişmiş, çeşitlenmiştir. Saray içinde şehzâdelerin, mülkî, idârî ve diğer bazı devlet görevlilerinin yetiştirildiği Enderûn-i Hümâyûn, Kapıkulu askerlerinin yetiştirildiği Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri ocakları, saray dışında medreselere öğrenci yetiştiren Sıbyân mektepleri ve her sınıftan halkı tarikat disiplini altında yetiştirmeyi hedef alan tekkeler bulunmaktadır.²⁰

Bu dönemde medreseler amaç ve hizmetleri bakımından farklı özelliktedir. Birinci grupta çeşitli derecelere ayrılan genel nitelikteki medreseler, köylere varıncaya kadar hizmet götürmüş; kadı, müderris ve müftü yetiştirmiştir. İkinci grup

¹⁴ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (haz. Bekir Baykal), Cilt 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992, s. 297; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: OSAV Yay., 1999, s. 151.

¹⁵ Peçevî, *Peçevî Tarihi*, s. 307; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, Ankara: TTK Yay., 1991, s. 1.

¹⁶ Akgündüz, Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, s. 162.

¹⁷ Nalbantoğlu, *Türk İmparatorlukları Tarihi*, s. 53.

¹⁸ Akgündüz, Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, s. 162.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yay., 1988, s. 1.

²⁰ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Yay., 1976, s. 16.

medreseler ise, dâru'l-hadisler, dâru't-tıplar ve dâru'l-kurrâlar gibi ihtisas medreseleridir.²¹

Bir medrese talebesi, Hâşiye-i Tecrîd medreselerinden başlayarak çeşitli hocalardan ders görüp nihâyet hâriç ve dâhil medreseleri derslerini görmektedir. Arzu ederse Sahn-ı Semân veya Sahn-ı Süleymâniye medresesine devam edip burayı tamamladıktan sonra icazet almaktadır. Müderris adayı olan bu talebe “nevbet” denilen müderrislik veya kadılık almak için sıra beklemektedir.²² İlmiye mesleğinin en yüksek mertebelerinden biri de kazaskerliktir. Medreselerde yetişenler imtihanla bu makama getirilmiştir.²³

Asıl tekâmülünü Fatih devrinde tamamlayan medreseler Kanûnî zamanında; İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Musıla-i Süleymâniye ve Süleymâniye olarak ona çıkarılmıştır.²⁴

Osmanlı'da medreseler hiyerarşik bir yapı halinde teşkilatlanmıştır. En alt seviyede kelâmla ilgili “Haşiye-i Tecrîd” adlı kitabın okutulduğu Tecrîd medreseleri bulunmaktadır. Daha sonra belâgata dair “Miftâh” adlı eserin okutulduğu “Miftâh medreseleri”, “Kırklı” medreseler, “Hâriç Ellili” medreseler yer almaktadır.²⁵ Bu medreselerin üstünde “Dâhil Ellili” olarak bilinen medreseler bulunmaktadır. 1470 yılından itibaren bu medrese hiyerarşisinin üstüne Fâtih Sultan Mehmet tarafından kurulan “Sahn-ı Semân” medreseleri geçmiştir. Fâtih medreselerinin üzerinde yer alan ve fethin sembolü olması hasebiyle istisnâi bir yeri bulunan tek medrese ise, “Altmışlı” denen, Ayasofya Câmi bünyesindeki medrese olmuştur.²⁶

İstanbul'un fethini müteakip buradaki sekiz kilise derhal medreseye çevrilmiş ve ilk defa fakültelerin temeli atılmıştır. Bunlara zamanın büyük âlimlerinden Mevlânâ Alâüddin Tûsî (v. 895/1482), Bursalı Hocazâde Muslihüddîn (v. 897/1489), Mevlânâ Abdülkerîm (v. 901/1495) gibi kişiler tayin edilmiştir. Bundan sonra Fâtih

²¹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 20-24.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 45.

²³ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (haz.: Zuhuri Danışman), İstanbul: MEB Yay., 1972, s. 161.

²⁴ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 46.

²⁵ Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Yeni Türkiye*, Cilt 3, Ankara: Semih Ofset, (2000), s. 685.

²⁶ Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, s. 685.

Sultan Mehmet tarafından yaptırılan câmiin kuzey ve güney taraflarına sekiz medrese yaptırılmış ve Sahn-ı Semân adı verilmiştir.²⁷

İslâm bilim geleneği XVI. yüzyılda yüksek seviyelere ulaşmıştır. İslâm medeniyetinin eski merkezlerinin yanında Bursa, Edirne, İstanbul, Üsküp, Saraybosna gibi yeni kültür ve bilim merkezleri kurulmuştur. Bu dönemde oluşan kültürel ve ilmî miras bugün Türkiye'nin yanında birçok Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Balkan ülkesinin kültürel kimliğini ve ilmî mirasını oluşturmaktadır.²⁸

Bu dönemde fikir ve sanat alanlarında da pek çok gelişme yaşanmıştır. Kanûnî, ilim ve kültür adamlarını himaye etmiş ve çeşitli hareketleri desteklemiştir. Kemal Paşazâde (v. 943/1536) ve Ebussu'ûd Efendi (v. 982/1574), Celâlzâde Salih Çelebi (v. 971/1563), *Kelile ve Dimne* isimli eserin mütercimi Alâeddin Ali Çelebi (v. 971/1543), eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve *Mevzûât'ül-Ulûm*'un müellifi Taşköprülüzâde İsmâmeddîn Ahmed (v. 969/1561), *Ahlâk-ı Alâi* müellifi Kınalı-zâde Ali Efendi (v. 979/1572), *Ahterî Lügâti* müellifi Ahterî Mustafa b. Şemseddin (v. 969/1561) dönemin ünlü isimleridir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisi de "Muhibbî" mahlâsıyla bir divan yazmıştır.²⁹ Sultan III. Murat da Muradî mahlasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Ayrıca *Fütûhât-ı Sıyâm* ve *Esrarnâme* adlı tasavvufî eserleri mevcuttur.³⁰ Osmanlı padişahları tarafından zaman zaman saraya âlim ve fâzıl kişiler davet edilmiş; Tefsir, Buharî-i Şerîf, dinî mevzelerin mütâlaa edildiği "huzur dersleri" yapılmıştır.³¹

Osmanlı medrese teşkilatındaki gelişmeler Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra da devam etmiş, II. Selim Devri'nde Edirne'de Selîmiye Medresesi kurulmuştur.³² XVI. asır sonlarına doğru III. Murad zamanında İstanbul'da yüz yirmi medrese, seksen dokuz hastane, dokuz bin talebe bulunmaktadır. Anadolu'da da bunun beş misli öğrenci vardır.³³

XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılda medreselerde, devletin diğer müesseselerinde olduğu gibi tedricî bir bozulmanın varlığından söz edilmektedir. Medreseler, müderrislik kanununa aykırı davranışlar yüzünden yavaş yavaş eski

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 582-583.

²⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Cilt 1, İstanbul: Feza Yay, 1999, s. 223.

²⁹ Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul: MEB. Yay., 1992, s. 209.

³⁰ Mustafa Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Sır Yay., 2008, s. 143.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 214-215.

³² Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 50.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s.17.

değerini kaybetmeye başlamıştır. Bunun sebeplerini, ilme rağbetin azalmasına, âlimlerle cahillerin ayırt edilememesine, kadılık ve müderrisliğin rüşvetle verilmesine bağlamak mümkündür. Medreselerdeki ıslah hareketleri Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam etmiştir.³⁴

C- Dinî ve Tasavvufî Durum

Osmanlı dinî hayat tarzını ana hatlarıyla ortaya koyabilmek için, zihniyet dünyasını şekillendiren temel faktörü belirlemek gerekir. Devlet ile halk arasındaki ilişkilerde siyasî, cemaat içi düzenlemelerde ise dinî bir nitelik taşıyan bu temel faktör, tasavvuf kültürüdür.

XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da zemin bulan tasavvuf kültürü, Müslüman nüfusun hayatını şekillendirmeye başlamıştır. Temelini “insan-ı kâmil” anlayışının meydana getirdiği bir ideal ahlâk prototipi, toplumun bilinçaltına kök salmıştır.³⁵ Beylikler döneminde Anadolu'daki Ahî, Bâbâî ve Mevlevîler, siyasi, ictimâî ve iktisadî alanda önemli rol oynamışlardır. Özellikle tarikat mensubu olup “alperenler” denilen kişilere önem verilmiş ve bunlar için zaviyeler yaptırılmıştır.³⁶ Anadolu'nun müslümanlaşması sürecinde ahîyân-ı Rûm, gâziyân-ı Rûm, bâciyân-ı Rûm ve abdâlân-ı Rûm gibi dinî-tasavvufî zümrelerin yanı sıra bir takım tarikatler de bölgenin müslümanlaşmasını sağlamıştır.³⁷

Abbâsîler döneminde sistemleşip olgunlaşan tasavvuf, Selçuklular döneminde kurumsallaşmış tarikatler şeklinde ortaya çıkmış, Osmanlılar döneminde ise yaygınlaşarak toplumun bütün kesimlerini ve hayatın pek çok yönünü etkisi altına almıştır. Osmanlı'da tasavvuf sadece dinî alanla ilgili bir olgu değil, devletin fikir, felsefe, mimarî, şiir ve musikî başta olmak üzere bütün güzel sanatlarla, hatta siyasî içtimaî, iktisadî, ilmî ve askerî hayatla ilgili yönlendirmeler yapan bir düşünme ve yaşama tarzı olmuştur. Bu dönemde tekkeler gönül terbiyesi mektebi, güzel sanatlar akademisi, bilgi ve iletişim merkezi, spor alanı, şifâhâne, siyâsî, askerî, içtimâî ve

³⁴ İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, s. 248.

³⁵ Ekrem Işın, “Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat”, *Yeni Türkiye*, Ankara: Semih Yay., (2000), s. 496.

³⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Marifet Yay., 1990, s. 349.

³⁷ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yay., 2003, s. 397.

iktisâdî ahlâkın, birlik ve beraberlik ruhunun işlendiği yerlerdir.³⁸ Müseycid, düveyr, deyr, savmaa, hankâh, dergâh, asitane, zaviye, tekke ve ribat gibi tasavvufi kurumlar da her tarafa yayılmıştır.

Osmanlıda üç farklı tasavvuf ekolünün etkisi olmuştur: İbnü'l-Arabî kaynaklı vahdet-i vücûd düşüncesi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin aşk ve vecd eksenli tasavvuf anlayışı, Seyyah dervişlerin bâtinî nitelikli mistisizmi.³⁹ XVI. yüzyıla kadar, doğudan Hz. Mevlânâ (v. 672/1273), batıdan Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 638/1240) ile gelen tasavvuf anlayışı, Sadreddin Konevî (v. 673/1274), Sâdeddin Ferganî (v. 700/1300), Şeyh Necmeddin Dâye (v. 654/1256), Afifüddîn Tilimsânî (v. 691/1291), Hacı Bektâş Velî (v. 670/1271), Ahî Evran (v. 660/1261), Yunus Emre (v. 720/1320) ve daha pek çok Hak âşığı ile desteklenerek Anadolu'da hâkim İslâm yaşayışı haline gelmiştir.⁴⁰

O dönemde tekkeler, edebiyat, musikî gibi güzel sanatların gelişmesinde, edep ve ahlâkın uygulanmasında önemli hizmetler görmüştür.⁴¹ Tekke şeyhlerinin birçoğu, daha önce medrese mensubu iken sonraları tasavvufa yönelerek şeyhlik mertebesine yükselmiştir. Onlar tarafından yazılan kitap ve risalelerdeki bilgiler halka öğretilmiştir.⁴²

XV. yüzyılda bir toplumsal hayat şekillendiricisi olarak tarih sahnesine çıkan tarikatlerin başında Bayramiyye, Halvetiyye, Zeyniyye ve Nakşibendiyye gelmektedir. XIV. yüzyılda dönemin tek organize tasavvuf kuruluşu olan Mevlevîlik, XVI. yüzyılda Bursa ve Edirne'de kendi tekkelerinin çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴³ Halvetiyye tarikatı kırktan fazla şubesiyle XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasında, Osmanlı ülkelerinde geniş bir sahaya yayılmıştır.⁴⁴

XV. yüzyıldan itibaren faaliyete geçen Nakşibendiyye tarikatı toplum içinde uyanışa sebep olmuştur.⁴⁵ Mevleviyye, Zeyniyye, Kübreviyye, Kâdiriyye, Semerkandiyye, Şâzeliyye, Uşşâkiyye, Sünbülüyye, Hurûfiyye, Rifaiyye, Nurbahşiyye gibi pek çok tarikat o dönemde Anadolu'da yayılmıştır.⁴⁶

³⁸ Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: OSAV Yay., 2007, s. 17-25.

³⁹ Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufi Hayat", s. 496.

⁴⁰ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 24.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul: Mavi Yay., 2001, s. 296.

⁴² Yusuf Ziya Kazancı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul: Bilge Yay., 2003, s. 121.

⁴³ Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufi Hayat", s. 498.

⁴⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 350.

⁴⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 350.

⁴⁶ Reşat Öngören, "Osmanlı Döneminde Tasavvufi Hayat", Ankara: Semih Yay., (2000), s. 6, 7.

Osmanlılarda tasavvuf düşüncesi, hiçbir zaman Safevîlik tarzında siyasî bir ideoloji haline dönüşmemiş; Kalenderîler, Bektaşîler ve Bayramî Melâmîleri tarafından açıkça sergilenmiştir.⁴⁷

Orta Anadolu şehirlerindeki zanaatkârları örgütlemek suretiyle melâmet kökenli fütüvvet geleneklerini, gündelik hayatın temeli haline getiren Bayrâmîlik Osmanlı tasavvuf hayatı üzerinde kapsayıcı bir etkide bulunmuştur. Daha sonra Melâmîlik şekline dönüşerek Osmanlı dinî-sosyal tarihindeki en dikkate değer sûfi gruplardan birini çıkararak önemli tarihî bir rol oynamış bulunan Bayrâmîlik, İmamı Birgivi'nin mensup olduğu tarîkattir.⁴⁸ XVI. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren Sünnî tarîkatlerin en etkilisi Halvetiyye tarikatidir. Halvetiyye'nin faaliyetlerine paralel gelişen bir diğer Horasan merkezli tasavvuf ekolü, Nakşibendiyye ve önemli bir kolu Ahrarîliktir. XVI. yüzyıldan itibaren Mevleviyye, Nakşibendiyye ve Melâmîyye arasında çok belirgin bir ilişki doğmuş, bunun sonucunda XVIII. yüzyılda yetişen Osmanlı aydın kuşağının dayandığı kültür zemini şekillenmiştir.⁴⁹

XVI. yüzyıl, tarîkatlerin kollarının oluşumu açısından bereketli bir zaman dilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı kollar zamanla bağımsız bir tarîkat hüviyetini kazanmıştır. Cerrâhî tekkesi, Gülşenî dergâhı, Mısırî zaviyesi gibi tekkelerin isimleri, yeni kola göre isimlenmiştir. Aslında bu üç tarîkat da Halvetiyye'nin bir koludur.⁵⁰

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde sûfilere verilen imkân ve desteğin çok ileri boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bunda Kanûnî'nin, ecdâdı gibi dervişlerin manevi desteğini alma gayretlerine ilâveten, tabiatından kaynaklanan özelliklerin de etkili olduğu, şiirlerinde hissedilmektedir.⁵¹ O, tasavvuf kurumlarına çokça maddî yardımlar yapmıştır. Örneğin, Mevlânâ türbesine semâhâne ve mescit yaptırmıştır.⁵² Kanûnî'nin bu yakınlığı onun zamanında tasavvufa verilen önemin ve desteğin göstergesidir.

XVI. yüzyılda Anadolu'da ulemâ ile meşâyih arasında çok iyi münasebetlerin kurulduğu görülmektedir. Bunun sebebi, o dönem meşâyihinin çoğunluğunun, medrese ilimlerini tahsil etmiş olmasıdır. Şeyhlerin mânevî ilimlerin yanı sıra zâhiri

⁴⁷ İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, s. 113.

⁴⁸ İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, s. 132.

⁴⁹ Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", s. 501-502.

⁵⁰ Mustafa Kara, "Osmanlılar'da Tasavvuf ve Tarîkatler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: İz Yay., (1996), s. 207.

⁵¹ Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", s. 505.

⁵² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatler*, s. 353.

ilimlere de vâkîf olması, şeriat-tarîkat dengesinin sağlıklı bir şekilde kurulmasını sağlamış ve bu denge medrese çevresinin tasavvufa meylini artırmıştır.⁵³ O dönemin ilmiye sınıfının başı durumunda olan şeyhülislâmlardan Zenbilli Ali Efendi (v. 933/1526), İbni Kemal (v. 943/1536), Çivicizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (v. 954/1547), Ebu's-Suûd (v. 982/1574) çeşitli tarîkatlara intisap etmişler ve genellikle fetvâlarında tasavvufî değerlere önem vermişlerdir.⁵⁴

Osmanlı tasavvuf ehli, genel tasavvuf kültürüne, fikir ve düşünce yeniliği olarak çok şey katmamakla birlikte, tasavvufu ferdî cihaddan çıkarıp, içtimaî cihad haline sokan, tekke anlayışını müesseseleştirerek, bunu toplumun her ferdine ve onun her ihtiyacına uzanan bir anlayış haline getirmiştir.⁵⁵

Sonuç olarak, iyi bir medrese eğitimi almış olmasına rağmen ruhundaki boşluğu doldurmak için İmam Birgivî de Bayrâmî tarikatına mensup Abdullah Karamânî'den feyz almış, insanları irşad etmek için tasavvufî içerikli eserler yazmıştır.⁵⁶ Tasavvuf ve tarîkatlar, yayılışlarından itibaren insanların îmân hayatını olgunlaştırması, çeşitli İslâm ülkelerinde dinî ve manevî hayatın zenginleşmesi, yeni toprakların fethinde ve İslâmlaştırılmasında büyük hizmet ve faaliyetler göstermiştir. Ayrıca Anadolu'da, Balkanlar'da Hindistan ve Malezya'da; Avrupa ve Asya'da Türklerin kimliklerini korumalarını sağlamıştır.⁵⁷

---

⁵³ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 335.

⁵⁴ Öngören, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", s. 333.

⁵⁵ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 25.

⁵⁶ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 222.

⁵⁷ Muammer Yılmaz, *Osmanlı'nın Manevî Mimarları*, İstanbul: Elit Yay., 2008, s. 277.

BİRİNCİ BÖLÜM
İMAM BİRGİVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I- HAYATI

A- Doğumu ve Ailesi

İmam Birgivî, 924/27 Mart 1523 Cuma günü Balıkesir’de doğmuştur.⁵⁸ Asıl adı Takıyyüddin Mehmed’dir. Tam künyesi Mehmed b. Pîr Ali b. İskender’dir.⁵⁹ Peçevî “Şeyh Muhyiddin Birgivî, Balıkesirli bir sahib-i irşâd şeyhin veled-i necîbi idi.”⁶⁰ der. Zeynü’-d-Dîn, Muhyi’-d-Dîn gibi ifadelerle de anılmaktadır.⁶¹ Uzun yıllar Birgi’de yaşadığı için “Birgivî, Birgili” diye meşhûr olmuştur.⁶² Dedesi Balıkesir’in Kepsüt nahiyesinin Bekteşler köyünden İskender Efendi’dir. Zaviye mensubu âlim ve fâzıl⁶³ bir kişi olan babası Ali Efendi, “Pîr Ali Efendi” namıyla meşhur olup, Balıkesir’de bir medresede müderristir.⁶⁴ Pîr Ali Efendi’nin kabri Balıkesir’dedir. Annesi ise Meryem Hanım’dır.⁶⁵ Ailenin kökeni İsfendiyaroğlu Beylerine dayanmaktadır.⁶⁶

İmam Birgivî’nin dedesinin babası olan Şeyh Lütfullah Efendi, Ankara’ya gelmiş, burada Hacı Bayram Velî (v. 833/1429) ile görüşmüştür. Daha sonra Hacı Bayram Velî, Lütfullah Efendi’nin daveti üzerine Balıkesir’e gitmiş, bir müddet orada kalmış, Lütfullah Efendi’ye halifelik vermiş ve Ankara’ya dönmüştür. Lütfullah Efendi, Balıkesir’de Bayrâmiyye zâviyesi şeyhi iken, Fatih Sultan Mehmet döneminin başlarında vefat etmiştir.⁶⁷

Şeyh Lütfullah’ın ikinci oğlu, İmam Birgivî’nin amcası Bahâüddîn Efendi, Hacı Bayram’ın halifesi olan babasının yolundan giderek kendisi de Bayrâmî tarikatına girmiştir. Sağlam karakterli, onurlu, verâ sahibi, vaktini ilim ve ibadetle geçiren âlim bir zât olarak vasıflandırılan Bahâüddîn Efendi, tahsil hayatının ardından Balıkesir’de, Bursa Yıldırım Bâyezid Han Medresesi’nde ve Edirne II.

⁵⁸ Katip Çelebi, *Mizânü’l-Hak Fi İhtiyâr’l-Ahak*, (haz. Orhan Şâhik Gökyay), İstanbul: MEB Yay., 1993, s. 103; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, Ankara: TTK Yay., 1973, s. 354.

⁵⁹ Emrullah Yüksel, “Birgivi”, *DİA*, Cilt 6, İstanbul: TDV Yay., (1992), s. 191-193; Said Aykut, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay., 2003, s. 136.

⁶⁰ Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283, s. 467.

⁶¹ Ömer Nasuhî Bilmen, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yay, ts., s. 650.

⁶² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 1, İstanbul: Matba-i Âmire, 1914, s. 253; Katip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, Cilt 1, (nşr: Şerafettin Yaltkaya), Rıfat Bilge, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay., 1941, s. 54, 117, 183, 214, 592.

⁶³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, , s. 253.

⁶⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Cilt 4, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts., s. 121.

⁶⁵ Emrullah Yüksel, “Mehmet Birgivi”, *AÜİFD*, Ankara: AÜ Yay., , sy. 2, (1977), s. 175-185.

⁶⁶ Tekin Açikel, *İmam Birgivi Vasiyetnamesi’ne Ali Sadri Konevî Şerhi*, İzmir: Efe Yay., 2014, s. 7.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, s. 355; Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 29.

Bayezid Medresesi'nde müderrislik yapmış, 895/1489 tarihinde Edirne'de vefat etmiştir.⁶⁸

Bahâüddîn Efendi'nin oğlu ve İmam Birgivî'nin amcazâdesi olan Şeyh Muhyiddîn Mehmed Efendi de önemli bir zattır. Gençliğinde kıymetli âlimlerden ders almış, daha sonra Ebu's-Suûd Efendi'nin babası Şeyh Muhyiddîn İskilîbî'ye bağlanarak tasavvuf yoluna girmiştir. Balıkesir'de bir müddet Şeyh İskilîbî'nin icâzetiyle seccâdenişîn olmuştur. Daha sonra İskilîbî'nin İstanbul'daki Bayrâmî zâviyesinde müridlik görevini üstlenen Bahâüddînzâde, doğruyu söylerken kimseden çekinmeyen, cesur bir kimsedir. İmam-A'zam'ın (v. 150/767) *Fıkh-ı Ekber*'ine yazdığı şerhte kelâm ve tasavvuf ilimlerini bir arada ele alarak konuları mükemmel bir şekilde izah eden Şeyh Muhyiddîn Mehmed Efendi 952/1545 yılında hacdan dönerken Kayseri'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁶⁹

B- İlim Tahsili ve Hocaları

İmam Birgivî, ilköğrenimini bir müderris olan babası Pîr Ali Efendi'den almıştır. Ondan, Arapça ve mantık okuyup Kur'ân-ı Kerîm'i de ezberlemiştir. Oğlundaki ilim aşkını gören babası, onu Semâniye medresesinde yüksek tahsilini tamamlaması için İstanbul'a göndermiştir.⁷⁰

İmam Birgivî, İstanbul'da ilk olarak Mahmud Paşa Medresesi'nde müderris olan Küçük Şemseddin Ahmet Efendi'de (v. 957/1550) okumuştur.⁷¹ Asıl adı Şemseddin Ahmed Germiyânî'dir. Bursa ve İstanbul'un meşhur medreselerinde müderrislik yapmıştır. Meseleleri derin incelemesi ile ünlü bir Osmanlı âlimidir. İmam Birgivî, Küçük Şemseddin Efendi'den Burhâneddin el-Mergînânî'nin (v. 594/1197) meşhur fıkıh kitabı *el-Hidâye*'yi okumuş, daha sonra *Tarîkatü'l-Muhammediyye* başta olmak üzere bütün eserlerinde bu kitabı kaynak olarak göstermiştir.⁷²

⁶⁸ Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 29.

⁶⁹ Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 30.

⁷⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 253; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt 1, İstanbul: Mehrân Matbaası, 1306/1889, s. 1284; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyiku'l-Atâî*, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, s. 179.

⁷¹ Ahmet Turan Aslan, *İmam Birgivî*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 26.

⁷² Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 32-33.

Daha sonra İmam Birgivî, “Ahîzâde” diye anılan Mehmet Efendi’nin (v. 975/1567) ders halkasına geçmiştir.⁷³ Mehmet Efendi’nin babası, Konya’da Ahî Evran topluluğunun pîrîdir. Mülâzemetle yirmi akçe ile Konya’da Na’lınıcı Medresesi’ne müderris olmuş, Vezîr-i a’zam Kara Ahmed Paşa’ya hoca olduğu için önce Edirne’de Taşlık daha sonra Halebiye, Haseki, Semâniyeden birine, 963/1555’te Edirne’de II. Bayezid Medresesi’ne ve 972/1564’te Süleymâniye’den Birinci Medrese’ye müderris olmuştur.⁷⁴ Ahîzâde Karamanî Mehmet Efendi, önemli medreselerde müderrislik yapmış olması, idareciler ve şairlerle arkadaşlığı ve öğrencilerine ihsanı ile tanınmış, faziletli bir Osmanlı âlimidir.⁷⁵

İmam Birgivî’nin son hocası ise, Kızıl Molla yahut da Kızıl Abdurrahman Efendi lakaplarıyla tanınan Amasyalı Abdurrahman b. Seydî Ali Efendi’dir (v. 983/1575).⁷⁶ Önemli şehirlerde müderrislik; Halep, Bursa, Edirne, Kahire ve Mekke’de kadılık; iki defa Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. İstanbul’da Emîr Buharî Türbesi karşısında kendi yaptırdığı mektebinin bahçesinde medfûndur. Şerhu’l-Hidâye, Hâşi-i İnâye ve Hâşiye-i Kâmus adlı eserleri vardır.⁷⁷

İmam Birgivî, Osmanlı İmparatorluğu’nun üç kıtaya yayıldığı Kanûnî Sultan Süleyman zamanında medreseye iyi bir dereceyle girmiştir. Derslerindeki başarısı ile hocalarının sevgisini kazanarak yüksek takdire mazhar olmuştur. İcâzetnâmesini alarak müderrisliğe yükselip dönemin Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendi’nin mülâzımı olmuştur.⁷⁸

İmam Birgivî öğrenimi boyunca, İstanbul’da asrın büyük âlimlerinin ders halkalarında bulunmuş,⁷⁹ meşhur ilim ve fikir çevrelerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bütün hocalarının ilim dünyamızın önemli temsilcileri olması dolayısıyla tam bir Osmanlı âlimi olarak yetişmiştir.⁸⁰

⁷³ Yusuf Elyân Serkis, *Mu’cemu’l-Matbuâtî’l-Arabîyye ve’l-Mu’arreb*, Mısır: Matbuât-ı Serkis, 1346/1928, s. 610; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 253; Bilmen, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, s. 650; Aykut, *Allah Dostları*, s. 136.

⁷⁴ Aslan, *İmam Birgivî*, s. 30.

⁷⁵ Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 32.

⁷⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 253; Nev’izâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyîku’l-Atâî*, s. 179.

⁷⁷ Katip Çelebi, *Mizânü’l-Hak*, s. 151; Aslan, *İmam Birgivî*, s. 28-29.

⁷⁸ Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, s. 467; Yusuf Elyân Serkis, *Mu’cem*, s. 610; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 253; Mehmet Hulûsî İşler, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri Kabir Ziyareti*, İzmir: Meşter Matbaası, 1959, s. 10; Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, s. 98.

⁷⁹ Şemseddin Samî, *Kâmûsu’l-A’lâm*, s. 1284.

⁸⁰ Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 34.

C- Tasavvufa İntisâbı ve Görevleri

İmam Birgivî, hocası Abdurrahman Efendi'ye mülâzım olduktan sonra İstanbul'daki bazı medreselerde müderrislik yapmıştır.⁸¹ Edirne'de dört sene, hocası Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği zamanında (958/1551-964/1557), onun isteğiyle Kassâm-ı askerîsi⁸² olmuştur.⁸³

İmam Birgivî, kassâmlığı süresince hem ders okutmuş hem vaazlar vermiş, halkı Kur'ân ve sünnete davet etmiştir.⁸⁴ Uzun süren müderrislikten sonra, Kassâmlığı sırasında devlet dairelerindeki işlerin nasıl yürüdüğünü görmüş ve resmî görevlerde yaşanan yolsuzluklar ile mücâdele etmiştir. Kadıların rüşvet alması, zengin çocuklarına haksızlıkla ilmî rütbelere verilmesi bunlardan birkaçıdır. Ayrıca kabirler üzerine türbe yapılması, buralarda mum yakılması, Kur'ân'ın ücret karşılığında okunması gibi bid'atler ve bâtil îtikatlarla de mücadele etmiştir.⁸⁵ İmam Birgivî, hassas karakteri ve haksızlığa tahammül etmemesi sebebiyle bu göreve daha fazla dayanamamış, bir daha dönmek üzere devlet memurluğundan ayrılmıştır. Hatta bundan uzak durmalarını çocuklarına özellikle vasiyet etmiştir.⁸⁶

İmam Birgivî, ruhunda şiddetli bir sıkıntı hissetmiş, zühd hayatı yaşama arzusuyla İstanbul'a gidip Bayrâmîyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî'ye (v. 973/1565) intisap ederek inzivaya çekilmiştir.⁸⁷ Şeyhinin hizmetinde bir zaman gönlünü arıtmakla uğraşmıştır.⁸⁸ Sırtına Bayrâmîlere has beyaz bir elbise giymiştir.⁸⁹ Nitekim çağdaşı olan Ali b. Bâlî *Ikdu'l-Manzûm* adlı eserinde, onun zühd ve salâh arzusunun ağır basması neticesinde şüphelerin verdiği sıkıntıdan, seyr u sülûkün rahatlığına yöneldiğini açıkça ifade etmektedir. Bayrâmî tarikatini seçmesinin sebebi,

⁸¹ Aykut, *Allah Dostları*, s. 136; Yüksel, "Birgivî", s. 191-193; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 1284.

⁸² "Osmanlı devletinin şer'iyye teşkilâtında vefat etmiş olan bir kimsenin terekesini yani mirasını varisleri arasında taksim eden şer'i memura "kassâm" denilmiştir. Vefat eden şahsın, tereke denilen bıraktığı mallar, kassâm huzurunda bu deftere yazıldıktan sonra bilirkişi ile her birinin kıymeti tespit edilmiştir. Daha sonra eş ve diğer varislerin hisselerine düşen miktar belirlenip ölünün techîz, tekvîn ve iskât masrafları ile kassâmın alacağı para mirastan düşüldükten sonra, geri kalan miktar ne tutarsa şer'i kanuna göre varislere verilmiştir." Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 152; Aslan, *İmam Birgivî*, s. 31.

⁸³ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 650; Aslan, *İmam Birgivî*, s. 31; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 253.

⁸⁴ Nev'izâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyıku'l-Atâî*, s. 179; Yüksel, "Birgivî", s. 191-193.

⁸⁵ Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 98; Yüksel, "Mehmet Birgivî", s. 175-185.

⁸⁶ Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 36.

⁸⁷ Serkis, *Mu'cem*, s. 610; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, s. 355; Aykut, *Allah Dostları*, s. 137.

⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 104.

⁸⁹ Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 98.

ailesinde Bayrâmîlik meşrebini olmasındır. Ayrıca Şeyh Abdullah Karamânî'nin tefsir ve hadis üzerine kitaplar yazmasının, akaid kitaplarına şerhler yapması gibi ilmî faaliyetlerinin etkisi vardır.⁹⁰

Daha sonra kassâm-ı askeriyeden kazandığı dört bin dirhemi sahiplerine geri vermek için Edirne'ye geri dönmüştür. Kendisinden kısmet ücreti aldığı kimseleri çağırarak, gelenlere paralarını geri vermiş, gelmeyenlerin hakkını da şehrin fakirlerine dağıtmıştır.⁹¹ Artık tasavvuf ehli olan İmam Birgivî'nin meşru bir devlet hizmetinden kazandığı helal parayı bu şekilde geri dağıtması, onun dünyalık kazanç, mal ve mülkten arınma isteğini göstermekle birlikte dönemin devlet sistemine olan güvensizliğini de göstermektedir.⁹²

İmam Birgivî'nin şeyhi Abdullah Karamânî, kırk bir yaşına kadar ilimle uğraşmış değerli bir âlim olan müridinin inzivâda kalmasına izin vermemiş, müderrisliğe devam etmesini istemiştir.⁹³ Bu arada İmam Birgivî ile II. Sultan Selîm'in hocası Atâullah Efendi (v. 979/1571) arasında sıkı bir dostluk oluşmuş, Atâullah Efendi, İmam Birgivî'ye çok iltifat etmiştir. Kendisinin doğum yeri olan Birgi'de⁹⁴ bir medrese yaptırmış, Abdullah Karamânî'nin de tavsiyesiyle 1564'te İmam Birgivî'yi bu medreseye günlük altmış akçe maaş ile medresenin ilk müderrisi olarak tayin ettirmiştir.⁹⁵

Birgi'de müderrisliğe başlayan İmam Birgivî, ömrünün geri kalan dokuz yılını burada, ilmî çalışmalar ve irşâd faaliyetleri ile geçirmiştir. Onun ilmî şöhreti kısa zamanda yayılınca her taraftan Birgi'ye talebeler gelmeye başlamıştır. Tasavvufi eserleri olan *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve *Cilâü'l-Kulûb* gibi pek çok değerli eserini burada yazmıştır.⁹⁶ Bu süre zarfında Atâullah Efendi onunla irtibatını kesmemiş, kitap, ilaç gibi ihtiyaçlarını İstanbul'dan temin etmiştir. Ayrıca İstanbul ile irtibatını koparmayan İmam Birgivî, Vezir Mehmed Paşa gibi yöneticileri

⁹⁰ Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 43.

⁹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 1, s. 253; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 1284; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 104.

⁹² Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 37.

⁹³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, s. 121.

⁹⁴ “İzmir'in Ödemiş ilçesi'nin kuzey doğusundaki bir kasabadır. Cemşid neslinden Siriye melikesinin yapısıdır. Aydınolu Mehmet Bey fethetmiştir Orhan Gazi zamanında İshâk ve Timurtaş Paşa eliyle zaptolunmuştur. Uleması çoktur. Bozdağ Yaylası, Gölcük Gölü, Aydınolu Mehmet Bey'in yaptırdığı cami ve Dervişağa Medresesi meşhurdur.” Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, (trc: Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Yay., 1985, Cilt 8, s. 564-566.

⁹⁵ Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, s. 467; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, s. 121; Aslan, *İmam Birgivi*, s. 33.

⁹⁶ Aslan, *Arapça Tedrîsâtındaki Yeri*, s. 33.

uyarmak, Ebu's-Suûd gibi âlimlerle münâzara ve muhitin ahvâlini şikâyet için İstanbul'a gidip gelmiştir.⁹⁷

E- Talebeleri

İmam Birgivi'nin İstanbul'daki medreselerde okuttuğu öğrencileri hakkında bir bilgi yoktur fakat Birgi'deki müderrisliği döneminde yetişen ünlü talebeleri olmuştur. Talebeleri Birgi civarından ziyâde Balıkesir'den gelmişlerdir. Bunu Atâullah Efendi'ye yazdığı bir mektubunda şöyle dile getirmiştir. “*Nefs-i Birgi'den bir dânişmendimiz yoktur. Olancanın ekseri bizim yerdendir.*”⁹⁸ İmam Birgivi'den ilim alıp yetişen talebelerinden biri oğlu Fazlullah Efendi (v. 1032/1622)'dir. O da oğlu İsmetî Efendi (v. 1076/1665)'yi yetiştirerek ilim silsilesini devam ettirmiştir.⁹⁹

Diğer bir talebesi, Akşehirli Hocazâde Abdünnasîr Efendi (v. 1582)'dir. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'ye *Şerh Bi'l-Kavl ale't-Tarîka* adıyla şerh yazmış¹⁰⁰ olan bu zat; fâzıl, güvenilir özel talebelerden olup ilim, amel ve ahlakta ileri seviyededir. Bir başka talebesi, Birgivi'nin *İzhâru'l-Esrâr* isimli nahiv kitabını *Keşfü'l-Esrâr* adıyla şerh eden Avlamışlı (Ödemişli) Müslihiddîn Efendi'dir. Ayrıca İmam Birgivi'nin medfûn bulunduğu kabristanın girişinde mezarı olan Gazi Emir'in de (v. 1022/1613) İmam Birgivi'nin talebelerinden olduğu Birgi halkınca belirtilmektedir.¹⁰¹

Kadıızâdeliler olayının baş ismi Kadıızâde Mehmed Efendi (v. 1045/1635), memleketi Balıkesir'de İmam Birgivi'nin talebelerinden ders aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, çeşitli medreselerde öğrenimini tamamlamış, müderris ve Ayasofya vaizi olmuştur.¹⁰² Bunların yanında İmam Birgivi'nin, büyük bir iştiyak ve teveccühle Birgi'deki medresesine akın eden kalabalık bir öğrenci topluluğuna ders verdiği ve şöhret bulduğu bilinmektedir.¹⁰³

⁹⁷ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 651; Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 40-41.

⁹⁸ İmam Birgivi, *Mektûb*, vr. 230b.

⁹⁹ Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 50.

¹⁰⁰ Yüksel, “Birgivi”, s. 191-193.

¹⁰¹ Aslan, *İmam Birgivi*, s. 45.

¹⁰² Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 168.

¹⁰³ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 650.

F- Çocukları ve Torunları

İmam Birgivi'nin üç oğlu vardır. Oğullarından Mehmed Halîm küçük yaşta Birgi'de vefat etmiştir. "Gözümün nûru" dediği oğlunun ölümüne çok üzülmüş olan İmam Birgivi, dostlarının sabır tavsiyesiyle teselli bulmuş, küçükken ölen müslüman çocuklarının hallerini açıklayan, kendi deyimiyile "hasta gönüllere hediye" olacak olan *Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn* adlı eserini yazmıştır.¹⁰⁴

Büyük oğlu Mustafa Efendi, babasının sevdiği, II. Selimin hocası Atâullah Efendi'den ders alıp, onun mülâzımı olur. İlk olarak İstanbul'da Murat Paşa Medresesinde müderrisliğe başlamıştır. 976/1568'de Yeni İbrahim Paşa, 978/1570'te Cafer Ağa medresesi müderrisi olmuştur. Daha sonra Hâriç rütbesine yükselerek Semâniye Müderrisliğine terfi etmiştir. 989/1581'de Bağdad, bir sene sonra da Trablusgarp kadısı olmuştur. 991/1582'de bu vazifeden ayrılan Mustafa Efendi 995/1587'de vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı dışında Emir Buharî Zaviyesi'nin karşısındadır.¹⁰⁵ Osmanlı tarihçisi Mehmed Süreyyâ onun hakkında şöyle demiştir: "Fâzıl, Nakşibendî idi. Hidâye'ye ve Miiftâh'a ta'likatı mübâhese-i celileye dair kelimâtı vardı." Yani, Hanefî hukukçularından Mergînânî'nin *Hidaye* adlı fikhî eseri ve belâgat ilmine dair yazılan İmam Celâleddin Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miiftâh*'ı üzerine incelemeleri ve yazıları vardır.¹⁰⁶

Mustafa Efendi'nin oğlu Riyâzî Mehmet Efendi, İmam Birgivi'nin torunudur. 980/1572 yılında babasının kadılık yaptığı Mekke'de doğmuştur. Düzenli bir medrese eğitimi görüp Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhî Efendi'den mülâzım olmuş, 1010/1601 yılından itibaren Ahmed Paşa, Dâvud Paşa, Fatma Sultan, Siyavuş Paşa, Mihr ü Mâh ve Sahn-ı Semân medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1022/1613 yılından itibaren Yenişehir, Halep, Şam, Kudüs, Kahire kadılıklarında bulunmuştur. Kulağı ağır işittiğinden "utrûş, esamm" lakaplarıyla anılan Riyâzî 1054/1644'te vefat etmiştir. Riyâzî'nin *Divan*, *Sâkînâme*, *Düstürü'l-amel*, *Riyâz üş-Şuârâ* adlı eserleri vardır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 650; İmam Birgivi, *Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn*, (trc: Mehmed Emre), İstanbul: Çile Yay., 1976, s. 120-121.

¹⁰⁵ Aslan, *İmam Birgivi*, s. 41; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, s. 121.

¹⁰⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, s. 121.

¹⁰⁷ Namık Açıkgoz, "Riyâzî", *DİA*, Cilt 35, İstanbul: TDV Yay., (2008), s. 144-145.

İmam Birgivî'nin üçüncü oğlu Şeyh Fazlullah Efendi 968/1560'da doğmuştur. İlk tahsilini babasından almış, 1611'de İstanbul'a gelerek yüksek tahsilini tamamlamış, daha sonra Sultan Selim-i Kadîm Câmîi'ne vaiz olarak atanmıştır. Daha sonra terfî ederek Sultan Bâyezid Câmîi'nde vaaz ve irşad görevini sürdürmüştür. İmam Birgivî, bir pîr-i mübârek olan Fazlullah Efendi'den, “*en sevgili oğlum*” diye bahsetmiş ve *el-Emsile*'sine oğlunun adına izâfeten *el-Emsiletü'l-Fazliyye* ismini vermiştir. 1032/1622'de İstanbul'da vefat eden Şeyh Fazlullah Efendi'nin cenazesi Birgi'ye getirilerek babasının yanına defnedilmiştir.¹⁰⁸

Fazlullah Efendi'nin oğlu, İsmetî Mehmet Efendi (v. 1076/1665) de XVII. yüzyılın tanınmış bilgin ve şairlerindedir. O da ilk tahsilini babasından almış daha sonra medrese eğitimini İstanbul'da tamamlayarak Şeyhülislâm Yahya Efendi (v. 1053/1643) zamanında müderrislik, kadılık ve Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. İsmetî Efendi, dedesinin *Tarîkatü'l-Muhammediyye*'sini Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca gazellerinden oluşan bir *Divançe*'si vardır.¹⁰⁹

G-Vefâtı ve Kabri

İmam Birgivî'nin yazmış olduğu kitaplar devlet erkânının eline geçmiş, İslâmiyete ve insanlığa vermiş olduğu hizmetleri padişah tarafından duyulmuş ve memnûniyetle karşılanmıştır. 981/1573'te Vezîr-i âzam Sokullu Mehmet Paşa, bazı dinî meseleleri müzâkere etmek için onu İstanbul'a davet etmiştir.¹¹⁰ Bu İstanbul seyahati dönüşü esnasında, İzmir civârında, yakalanmış olduğu taun hastalığından, 1 Cemaziyevvel 981/21 Eylül 1573'te, hicri yıla göre elli iki,¹¹¹ milâdi yıla göre elli beş yaşında vefat etmiştir.¹¹² Kabri, İzmir'in Ödemiş ilçesinin Birgi kasabasının¹¹³ dışında, bir tepenin üzerinde,¹¹⁴ kalenin kuzeyindeki mezarlıktadır.¹¹⁵ Vefatına tarih olarak “Hayru'l-amel” ibaresi düşülmüştür. Eskiden kabir taşında “Cism-i nâzenîni

¹⁰⁸ Aslan, *İmam Birgivî*, s. 43; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, s. 121.

¹⁰⁹ Aslan, *İmam Birgivî*, s. 44-45.

¹¹⁰ İhsan Barutçu, *İmam-ı Birgivî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, İzmir: Efe Yay., 2003, s. 33.

¹¹¹ Aykut, *Allah Dostları*, s. 141.

¹¹² Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, s. 447; Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 650; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 254; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 54.

¹¹³ Yüksel, “Mehmed Birgivî”, s. 183.

¹¹⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 1284.

¹¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, Cilt 8, (trc: Mümin Çevik), İstanbul, Üçdal Yay., 1985 s. 566.

kaldı gurbet elde, Balıkesirli Mehmed bin Pîr Ali” ibaresi bulunurken bugün “Büyük Âlim İmam-ı Birgivî Mehmed Efendi” yazmaktadır.¹¹⁶

II- ESERLERİ

A- Tasavvuf

1- *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*

Kâtip Çelebi (v. 1067/1657)'nin “*O, faydalı ve mûteber bir kitaptır.*”¹¹⁷ dediği eserin yirmiye yakın şerhi yapılmış, defalarca basılmıştır. Yüz yıllardır ilim talebelerinin, vâizlerin ve halkın başucu kitabı olmuştur.

Eserin mukaddimesinde İmam Birgivî, bu tasavvufî eserini yazış amacını da şöyle açıklamıştır:

“Şeytanın sinsice vesvese verip, körü körüne ibadet eden cahillerde ve gafil âlimlerde nüfûz etmesi de şerli şeylerdendir. Böylece şeytan cahilleri ve âlimleri gurura sevk eder. Onlar da ifrât veya tefrite düşerler. Bununla beraber iyilik yaptıklarını zannederler. Bu sebeple *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'yi açıklamak istedim. Ta ki sâlikin ameli bu yol üzere zuhûr etsin. Böylece doğruyu bulan, hataya düşenden; kurtulan, helâk olandan ayrılabilsin.”¹¹⁸

Din, ahlâk ve tasavvuf konularının işlendiği eser, bütün İslam âleminin faydalanması için Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eser, 17 Şaban 980/24 Aralık 1572 Çarşamba gecesini tamamlanmıştır.¹¹⁹ *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* yazılınca, Sokullu Mehmet Paşa, İmam Birgivî'yi İstanbul'a davet etmiş, kendisiyle bahsettiği toplumsal bozulmanın düzeltilmesi için neler yapılabileceğini müzâkere etmiştir.¹²⁰

¹¹⁶ Ali Gül, *İmam-ı Birgivî Hayrî'l-Amel*, İzmir: Efe Yay., 2011, s. 14.

¹¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 2, s. 1111.

¹¹⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*, Halep: Dâru'l Kalemî'l-Arabiyye, 2002, s. 13; İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, (trc.: Celâl Yıldırım), İstanbul: Demir Yay. 2013, s. 10.

¹¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 2, s. 1111.

¹²⁰ Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyîku'l-Atâî*, s. 179.

İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* 'yi ilmî, edebî olmaktan ziyâde halkı eğitmek amacıyla yazdığı için, eserin dili sade ve akıcıdır. Konuları verirken önce, o konuyla ilgili ayet ve hadisler sıralanmıştır. İlk bölümde “Kur’ân ve sünnete sınıksı sarılmak, bid’atlerden sakınmak, davranışlarda dengeli olmak, Şeriat-ı Muhammediyye’de önemli olan hususlar, itikâdı düzeltmek, öğrenilmesi farz, mendup, yasak olan ilimler” incelenmektedir. “Takvâ” konusu derinlemesine işlenmektedir. Önce takvânın izâhı yapılmakta, sonra takvâyâ ulaşma yolları, kalbin, dilin, kulağın, gözün, elin, ayağın, midenin, tenâsül uzvunun ve bütün bedenin kötü huyları, hastalık olarak sıralanmakta ve bunların tedâvîleri için yapılması gerekenler detaylı olarak anlatılmaktadır. Son bölümde “Takvâ ve Verâ Zannedilen Şeyler” başlığı altında bilgiler verilmektedir.

İmam Birgivî bu eseri ile takvâ bilincini yerleştirmek, insanlara, Allah’a karşı sorumluluklarını fark ettirmek ve onları takvâyâ ters davranışlardan uzaklaştırmak istemiştir.¹²¹ Bu bilinci sağlam şekilde işleyebilmek için bu eseri ve diğer eserlerini yazarken Osmanlı medreselerinin başucu kitapları olan Sa’deddîn et-Teftâzânî’nin (v. 792/1839) *Şerhu’l-Akâid*’i ve *Şerhu’l-Makâsıd*’ı, Seyyid Şerif Cürcânî’nin (v. 816/1413) *Şerhu’l-Mevâkif*’i, Merginânî’nin (v. 593/1197) *el-Hidâye* ve *et-Tecnîs ve’l-Mezîd fi’l-fetâvâ*’sı, Âlim b. Alâ’nın (v. 786/1384) *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*’si, Mecdü’l-Dîn el-Mavsîlî’nin (v. 683/1284) *El-İhtiyar li-Ta’lîli’l-Muhtar*’ından yararlanmışır.¹²²

İlki İstanbul’da olmak üzere on beşi aşkın baskısı vardır.¹²³ İstanbul kütüphanelerinde iki yüzden fazla yazma nüshası bulunmaktadır.¹²⁴ Yirmiden fazla şerhlerinden ilki, *Şerhu’t-Tarîkatü'l-Muhammediyye*¹²⁵ adı ile kendisi hayattayken İmam Birgivî’nin isteği üzerine şerh eden Akşehirli Hocazâde Abdünnâsîr Efendi (v. 981/1573)’ye aittir. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*’nin meşhur ikinci şerhi Hacı Receb Efendi (v.1087/1676)’ye ait olan *el-Vesîletü’l-Ahmediyye ve’z-Zerîatü’s-*

¹²¹ *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*’nin Arapça metni Yüksek İslâm Enstitüleri’nde yardımcı ders kitabı olarak okutulmuştur. İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 3. (Bu bilgi sadece Celal Yıldırım’ın tercümesinde vardır.)

¹²² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 132, 195, 264, 277, 279 (trc: s. 151, 249, 338, 372, 374).

¹²³ Yüksel, “Birgivî”, s. 191-193.

¹²⁴ Yazma nüshalar için bkz.: Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, İstanbul: MEB Basımevi, 1996, s. 15-32.

¹²⁵ Hocazâde Abdünnâsîr Efendi, *Şerhu’t-Tarîkat’il-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp., no: 000439, vr. 1119. 121.

Sermediyye 'dir.¹²⁶ Eserin yüzyıllardır en çok okunan ve tanınan şerhlerinden birisi, Abdülğani en-Nablusî (v. 1144-1731)'ye ait olan *el-Hadîkatü'n-Nediyye Şerhu't-Tarîkatü'l-Muhammediyye* 'dir.¹²⁷ Diğer önemli şerhlerinden birisi de Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (v. 1176/1762) *el-Berîkaü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*¹²⁸ adlı eseridir.¹²⁹

Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, önce Muhammed Tirevî (v. 1016/1607) tarafından özetlenmiş, ilk olarak İmam Birgivî'nin torunu Kazasker İsmetî Mehmed Efendi (v. 1076/1665) tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir. Eser, 1969 yılında Celâl Yıldırım (v. 2009), 2013 yılında da Muhammed Taha tarafından yeni harflerle tercüme edilip İstanbul'da basılmıştır.¹³⁰

2- Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)

İmam Birgivî, halkın îmân, itikad ve ahlaktaki eksikliklerini tespit etmiş, bunları gidermek için ilim dilinin Arapça olduğu bir dönemde halkın kolayca anlaması ve uygulaması için Türkçe olarak edep, ahlâk ve ilm-i hal konularının işlendiği bu eseri yazmıştır.¹³¹ Eserin İslâm âleminde hızla yayılıp yıllarca medreselerde, askerî kışlalarda, ev ve camilerde okunduğuna bakılırsa müellif hedefine ulaşmıştır. İmam Birgivî bu eseriyle, kelâm ilmi tarihinde yeniliğin temsilcisi olarak gösterilmiş, bu sahada tesirli ve meşhur olmuştur. Güvenilir fıkıh kaynaklarına dayandığı için âlimler arasında da itibar edilmiştir.¹³²

Kâtip Çelebi bu eser hakkında detaylı bilgi vermiş,¹³³ Erzurumlu İbrahim Hakkı (v. 1193/1780) da nefis-i emmâreyi ıslâh etmek isteyenlere şu tavsiyede bulunmuştur: *Ey azîz! Ehlullah demişlerdir ki, kemâl yolunun sâliki olan tâlib, bu makâmda iken, ancak akâidesini düzeltip, ehl-i sünnet ve cemaat mezhebine uydurur,*

¹²⁶ Recep Efendi, *el-Vesîletü'l-Ahmediyye ve 'z-Zerîatü's-Sermediyye*, Beyazıt Devlet Ktp., no: 1614, vr. 356.

¹²⁷ Abdülğani Nablusi, *el-Hadîkatü'n-Nediyye Şerhu't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp., no: 001890, vr. 613.

¹²⁸ Ebû Saîd Hâdimî, *el-Berîkaü'l-Mahmûdiyye fî Şerhu't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp, Âtîf Efendi, no: 001427, vr. 431.

¹²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 2, s. 1111-1113; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 254; Martı, *Birgivî Mehmet Efendi*, s. 103-104.

¹³⁰ Osman Karadeniz, "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye" *İmam Birgivî*, (haz. Mehmet Şeker), Ankara: DİV Yay., (1994), s. 115-123.

¹³¹ Emrullah Yüksel, *İmam Birgivî'nin Dîni ve Siyâsî Görüşleri*, Ankara: TDV Yay., 2011, s. 52.

¹³² Aslan, *İmam Birgivî*, s. 78-80.

¹³³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 850.

*iyi abdest alır, namazına dikkat eder, ilm-i hâlinde, meselâ “Birgivî Vasiyyet-nâmesi” ile kanâat edip onunla âmil olur, gider.”*¹³⁴

Eserde önce; Allahın sıfatları, îmânın şartları, Peygamberimizin (sav) hayatı, ailesi, dört halîfe, mi’rac, mîzan, kabir vb. îtikâdi konular anlatılmıştır. Daha sonra günah çeşitleri, mezhepler, mükellefin fiilleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin ikinci yarısında kötü ve güzel ahlâk unsurları, takvâya ulaşmak için azâların âfetleri ve korunma yolları detaylı anlatıldıktan sonra âhiret için vasiyetler sayılmıştır. Son bölümde ise abdest, namaz vb. konulardaki ilm-i hal bilgileri verilmiştir.¹³⁵

Eser, 1218/1803’te Matbaa-i Âmire’de, Osmanlı devrinin ilk basılan dinî eseridir. Kütüphanelerimizde yüzden fazla yazma nüshası vardır.¹³⁶ Kadızâde Ahmed (v. 1197/1782), Şeyh Ali Sadrî Konevî (v. 1216/1801), Şumnulu İsmail Niyâzi (v. 1275/1859) ve daha pek çok kişi tarafından şerhedilmiştir. Kazan Türkçe’sine ve Fransızca’ya tercüme edilmiştir.¹³⁷

3- Cilâü’l-Kulûb (Kalplerin Cilası)

İmam Birgivî, eğitim aldıktan sonra hayatını insanların kurtuluşu için nasihat etmeye adanmış, Hz. Muhammed (sav)’in “Din nasihattir.”¹³⁸ sözünden yola çıkarak hem eserleriyle hem vaazlarıyla bu vazifeyi yapmaya çalışmıştır. Bu eser, bu gayretinin bir ürünüdür. Eserin girişinde bu hadis verilmiştir. *Cilâü’l-Kulûb* adlı eserin önsözünde bildirdiğine göre İmam Birgivî, toplumdaki bozulmayı görmüş, bunun sebebinin manevî eksiklik yüzünden kalplerin taş gibi sertleşmesi olduğunu düşünmüş, insanların işleyegeldikleri kötülüklerin kalplerini paslandırmış olduğunu tespit etmiştir. Bu ayette olduğu gibi: “Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.”¹³⁹ Bu hastalığın ilacının, özellikle hak ile bâtili ayıran Kur’ân-ı Hakîm’i dinlemek, insanlar içinden seçilmiş Nebî’den (sav) gelen haberlere ve din âlimlerinin sözlerine kulak vermek olduğunu söylemiştir. Nitekim Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber olan

¹³⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul: Bedir Yay., 1975, s. 754.

¹³⁵ İmam Birgivî, *Vasiyetnâme-Kadızâde Şerhi*, İstanbul: Bedir Yay., 2009, s. 1-345.

¹³⁶ Atsız, *Birgivi Mehmet Efendi Bibliyografyası*, s. 5-11.

¹³⁷ Geniş bilgi için bkz. Yüksel, *Dinî ve Siyâsî Görüşleri*, s. 53; Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 73.

¹³⁸ Buharî, İman 42; Müslim, İman, 95.

¹³⁹ Zümer, 39/22.

Kur'ân geldi.”¹⁴⁰ İmam Birgivî bu eseri, Hocası Atâullah Efendinin ricasıyla yazdığını da belirtmektedir.¹⁴¹ Eser 971/1563 yılı Zilhicce ayının yedisi, pazartesi günü tamamlanmıştır.¹⁴²

Cilâü'l-Kulûb sekiz bölümden oluşmaktadır:

1. Zühd ve takvâ, dünyadan uzaklaşıp âhirete yönelme,
2. Umumî mev'ıza ve nasihatler,
3. Atâullah Halebî Efendi'ye nasihatler bağlamında idarecilere tavsiyeler,
4. Ölümü hatırlama,
5. Vâcip ve müstehap olan vasiyetler,
6. Ölüm halinde ve ölümden sonra yapılması sünnet ve müstehap olan vazifeler,
7. Peygamberimiz ve ashaptan ölüye yararlı olduğu bildirilen işler,
8. Allah'ın rahmetinin genişliği, rahmetinin gazabına galip oluşunu anlatan hâtime.¹⁴³

İshak b. Hasan Ez-Zencânî Tokâdî *Ziyâü'l-Kulûb*¹⁴⁴ Muhammed Emin Edirnevî *Keşfü'l-Guyûb li Cilâü'l-Kulûb*¹⁴⁵ adıyla şerh etmiştir.¹⁴⁶ Yetmiş tane yazma nüshası vardır.¹⁴⁷ *Cilâü'l-Kulûb*'un Süleymâniye kütüphanesinde müellif nüshası mevcuttur. 1959 yılında Endonezya'da Şirketü'n-Nûri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye tarafından, 1995'te de Beyrut'ta Âmir Saîd ez-Zebarî tarafından tahkikli ve değerlendirmeli olarak basılmıştır.¹⁴⁸

4- Mihakkü'l-Mutasavvifîn ve'l-Müntesibîn

¹⁴⁰ Yunus, 12/57.

¹⁴¹ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, (trc: Hasan Akarsu), İstanbul: Dehliz Yay., 2011, s. 2-10.

¹⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 592.

¹⁴³ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 11-445.

¹⁴⁴ İshak b. Hasan Ez-Zencânî Tokâdî, *Ziyâü'l-Kulûb Şerhu Cilâü'l-Kulûb*, Trabzon İl Halk Ktp., no. 002944-01, vr. 1b-114.

¹⁴⁵ Muhammed Emin Edirnevî, *Keşfü'l-Gulûb li Cilâü'l-Kulûb*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 000277, vr. 292.

¹⁴⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 254; Yüksel, “Birgivî”, s. 191-193.

¹⁴⁷ Atsız, *Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, s. 55-59.

¹⁴⁸ Yüksel, *Dinî ve Siyâsî Görüşleri*, s. 46; Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 106.

İmam Birgivî bu risaleyi,¹⁴⁹ şeyhlerin, veli kulların, seçkinlerin ve mutasavvıfların yoluna intisap edecek olanlara bir mihenk taşı olması için yazmıştır. Bu eserde, akıllı kişilerin şeriatın hükümlerine göre yaşaması gerektiğini, kesinlikle muhalif davranılmamasını bildirdikten sonra, şeriatın zahirî ve bâtinî yönünün olduğunu açıklamıştır. Tasavvufun ana kuralının, şeriat çizgisinde takvâya ulaşmak için çaba göstermek olduğunu, günahlardan uzaklaşmadıkça velâyet mertebesine ulaşamayacağını anlatmıştır. Bid'at ehlinin ve sahte şeyhlerin iddialarını çürütüp gerçek âlimlerin kimler olduğunu açıklamıştır. *Kuşeyri Risâlesi* ve *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* gibi kaynaklardan yararlanmıştır. Eser 1988'de Dersaadet Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.¹⁵⁰ Bir yazma nüshası Hacı Selim Ağa no:127'de (40b-41b) olan bu risâle, Gümülcineli Ahmed Sünbül ve Ali isimli bir şahıs tarafından şerh edilmiştir.¹⁵¹

5- *El-Kavlü'l-Vasît Beyne'l-İfrât ve't-Tefrît (Risâle Fi İhtimâmi Emri'd-Dîn)*

Arapça olarak yazılan eseri İmam Birgivî, bir dostunun mektubuna cevap olarak göndermiştir. Müctehit derecesinde olmayan kişilerin fetvâ vermesinin yanlış olduğu, ihtilâflı durumlarda neler yapılması gerektiği açıklanmıştır. Risalede beş konu ele alınmıştır: Riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, zikirde tegannî ve lahn yani tecvit kaidelerine uymamaktan kaynaklanan hatalar. Ayrıca Kur'ân okurken sesin güzelleştirilmesi, tegannîde ifrat ve tefrite gidilmemesi gerektiği konularına yer verilmiştir. Eser İmam Birgivî'nin son te'lifidir.¹⁵²

6- *Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî*¹⁵³

İmam Birgivî bu risâlede, zikrin hafî yapılması gerektiğini savunmuştur. Zikir çeşitlerini anlatıp hafî zikre Kur'ândan deliller getirmiştir. Zikir esnasında raks ve devrân etmenin, tegannî ile Kur'ân okuyup anlamını bozmanın, hutbeleri şiir gibi

¹⁴⁹ İsmail Paşa Bağdadî, *Esmâü'l-Müellifin Âsârü'l-Musannifin*, Cilt 2, İstanbul: Maarif Vekaleti Matbuâtı, 1955, s. 252.

¹⁵⁰ Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 109-110.

¹⁵¹ Aslan, *İmam Birgivi*, s. 123.

¹⁵² Yüksel, *Dinî ve Siyâsî Görüşleri*, s. 45; Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 107.

¹⁵³ Birgivî, *Risâle fi Cevâzi'l-Cehrî bi'z-Zikri ve't-Tegannî Bih*, Süleymaniye Ktp., M. Arif-M. Murat, no: 174, vr. 143-146.

okumanın mahzurlarını belirtmiştir. Bu risâleyi yazma sebebinin İslâm diyarlarındaki bu yaygın yanlış tutumları düzeltmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Berat, Regaib, Kadir gibi mübarek gecelerde nafîle namazları cemaatle kılmanın câiz olmadığını, mevcut uygulamanın asılsız olduğunu dile getirmiştir. Son bölümde de bid'at hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.

7- Makâmât¹⁵⁴

İmam Birgivî bu eserde tamamen tasavvufî unsurları işlemiştir. *"Allah'a ulaştırılan yollar mahlûkâtın nefesleri adedindedir. Muhakkik¹⁵⁵ ulemâ bu yollardan dört mertebenin olduğu yolu seçtiler: Şeriat, tarikat, mârifet, hakikat. Şeriat bir ağaçtır. Tarikat onun dalları, ma'rifet onun yaprakları, hakikat ise onun meyveleridir. Ağaç olmadığı zaman, onun dalları, yaprakları ve meyveleri de olmaz." ¹⁵⁶ diyerek başlamış, şeriatî tam yaşamayan kişinin diğer mertebelere ulaşamayacağını vurgulamıştır. Kulun ancak bu makamları aşarak Allah'a ulaşabileceğini belirterek bu makamları, ayet ve hadisler ışığında teker teker açıklamıştır. Bunlardan birinin bile eksik olmasıyla seyr ü sülûkun tamamlanamayacağını, kalbin arınamayacağını, îmânın sorumluluğunun akılda olduğunu, tevbenin gerekliliğini ve mürşid-i kâmilin vasıflarını makamları açıklarken ayrıntılı olarak anlatmıştır.¹⁵⁷*

8- Dâmiğatü'l-Mübtedîn ve Kâşifetü Butlâni'l-Mülhidîn¹⁵⁸

İki bölümden oluşan eseri İmam Birgivî, salih olmadıkları halde öyle görünen kişilerin hatalı davrandıklarını ıspatlamak için yazmıştır. Birinci bölümde, tarikat büyüklerinin şeriate uyan hayatları anlatılmış, ikinci bölümde aynı kişilerin aykırı tavırları, ele alınmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Birgivî, *Makâmât*, Süleymâniye Ktp., Kasîdecizâde, no: 111, vr. 79-89.

¹⁵⁵ Muhakkik: Tahkîk ehli, araştıran, ehl-i sünnetten ayrılmayan mutasavvıflar.

¹⁵⁶ İmam Birgivî, *el-Makâmât*, (trc: Alaüddin Çalışkan), İstanbul: Kitapkalbi Yay., 2015, s. 71.

¹⁵⁷ İmam Birgivî, *el-Makâmât*, s. 1-70.

¹⁵⁸ Bağdadî, *Esmâü'l-Müellifîn*, s. 252.

¹⁵⁹ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 111.

9- *Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn*¹⁶⁰

İmam Birgivî “*Zekî ve fazîlet sahibi zatlardan, ilim ve fazilet tahsil ettikten sonra, rûhî yorgunluk ve kalp darlığı beni, bana yâr olacak bir yere sığınmaya zorladı ve Birgi yaylasına çaktı getirdi. Gözümün nûru oğlum Muhammed Halim orada vefat etti...*”diyerek başladığı eserini, evlat acısı yaşayanlara teselli için yazmıştır. Küçükken ölen Müslüman çocukların âhiretteki durumları ve anne babasına faydaları, kabir ziyareti, ölüm acısı, ölenler için yapılacak hayır dualar ve musîbetlere sabır gibi konuları altı bâbta işlemiştir.¹⁶¹ İki yazması, günümüz Türkçesine tercümesi ve üzerine yapılmış yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁶²

10- *Tafdîlü'l-Ğaniyyi's-Şâkir ale'l-Fakîri's-Sâbir*¹⁶³

Üç buçuk varak olan risalede İmam Birgivî, zühd adına elindeki bütün malını dağıtıp insanlara muhtaç hâle gelmenin yanlışlığından, evlatları da düşünmek gerektiğinden, hayra sarf etmek için mal edinmek gerektiğinden, şükreden zengin in faziletinden bahsetmiştir. Sözlerini âlimlerin ve mutasavvıfların sözleriyle desteklemiştir. Eser, Muhammed Hayr Ramazan Yusuf tarafından tahkikli metin şeklinde, İbn Teymiyye (v. 622/1225) ve İbnü'l-Kayyim (751/1350)'in de bu konudaki fikirleri eklenerek neşredilmiştir.¹⁶⁴

B- Akâid

1- *Şerhu Âmentü*

2- *Risâletü't-Tevhîd (Luğazü'l-Birgivî)*

3- *el-İrşâd fî'l-Akâid ve'l-İbâdât*

¹⁶⁰ Birgivî, *Risale fî Etfali'l-Müslimine Yevme'l-Kıyameti ve Ma Ba'dehu*, Köprülü Ktp., no: 711, vr. 39-68.

¹⁶¹ İmam Birgivî, *Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn*, s. 119-212.

¹⁶² Ömür Türkmen, *İmam Birgivî ve Risale Ahvâl-i Etfâl'l-Müslimîn Adlı Eserinin Tahkik ve Tahrîci*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1995.

¹⁶³ İmam Birgivî, *Tafdîlü'l-Ğaniyyi's-Şâkir ale'l-Fakîri's-Sâbir*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, no: 985, vr. 55b-57b.

¹⁶⁴ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 109.

4- *Nuru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât*

5- *Şerhu Şurûti's-Salât*

6- *Muaddilü's-Salât*

7- *Emâli*

8- *Risâle fî Sücûdi's-Sehv*

9- *Er-Risâletü'l-İtikâdiyye*¹⁶⁵

C- Tefsir

1- *Tefsîru'l-Birgivi*

2- *Ed-Dürrü'l-Yetîm fî't-Tecvîd*

3- *Risâle fî Beyâni Rusûmi'l-Mesâhifi'l-Osmâniyyeti's-Sitte*

4- *Ahsenü'l-Kasas*¹⁶⁶

D- Fıkıh

1- *Fetvalar*

2- *İkâzu'n-Nâimîn ve İfhâmü'l-Kâsirîn*

3- *Hâşiyetü İkâzi'n-Nâimîn*

4- *Ta'likât ale'l-Înâye (Hâşiyetü'l-Hidâye)*

5- *es-Seyfû's-Sârim fî âdemi Cevâzi Vakfî'l-Menkûl ve'd-Derâhim (Para ve Menkullerin Vakfının Câiz Olmadığına Dair Keskin Kılıç)*

6- *El-Ferâiz fî Tereketi'l-Meyyit*

7- *Zuhru'l-Müteehhilîn ve'n-Nisâ fî Ta'rîfi'l-Ethâri ve'd-Dimâ*

8- *Risale fî'l-Musâfaha*

9- *Hâşiyetü'l-Îzâh ve'l-Islâh*

¹⁶⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 1285; Atsız, *Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, s. 34-53; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 74-79.

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bkz: Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 737; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 255; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 80-81; Yüksel, *Dinî ve Siyasî Görüşleri*, s. 47-49; Atsız, *Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, s. 81-83; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 79-81.

- 10- *Risâle fî Ahkâmi 'l-Arâdi 'l-Uşriyye ve 'l-Harâciyye*
- 11- *İnkâzu 'l-Hâlikîn (Yaratılmışları Kurtarma)*
- 12- *İnkâzu 'l-Hâlikîn Tercümesi (Risâle fî Âdemi Cevâzi 'l-Ücre ale 'l-Kırâe)*
- 13- *Hâşiyetü İnkâzi 'l-Hâlikîn*
- 14- *Risâle fî Ziyâratı 'l-Kubûr (Kabir Ziyaretleri Risalesi)¹⁶⁷*

E- Hadis

- 1- *Risâle fî Usûli 'l-Hadis*
- 2- *Şerhu 'l-Ehâdîsi 'l-Erbain*
- 3- *Kitâbü 'l-Îmân ve Kitâbü 'l-İstihsân¹⁶⁸*

F- Arap Dili ve Belâgatı

- 1- *El-Avâmil*
- 2- *Kifâyetü 'l-Mübtedî*
- 3- *El-Emsiletü 'l-Fazliyye*
- 4- *Şerhu 'l-Emsiletü 'l-Fazliyye*
- 5- *Hâşiyetü Şerhi 'l-Fazliyye*
- 6- *Ta 'likatü 'l-Fevâidi 'l-Ziyâiyye*
- 7- *Ta 'likât ale 'l-İmtihân*
- 8- *İmtihânü 'l-Ezkiyâ*
- 9- *Risâletü fî 's-Sarf*
- 10- *İm 'ânu 'l-Enzâr*
- 11- *İzhâru 'l-Esrâr¹⁶⁹*

¹⁶⁷ Geniş bilgi için bkz: Katip Çelebi, *Keşfü 'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 183, 214, 862, 1017; Şemseddin Sami, *Kâmûsu 'l-A'lâm*, s. 1285; Yüksel, "Birgivi", s. 191-193; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 89-100.

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bkz: Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 255; Katip Çelebi, *Keşfü 'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 54; Aslan, *İmam Birgivi*, s. 102-109; Yüksel, *İmam Birgivi'nin Dini ve Siyasî Görüşleri*, s. 48-49.

¹⁶⁹ Katip Çelebi, *Keşfü 'z-Zünûn*, Cilt 1, s. 117, Cilt 2, s. 1500; Şemseddin Sami, *Kâmûsu 'l-A'lâm*, s. 1285; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 254-255; Aslan, *İmam Birgivi*, s. 140-158.

G-Kelâm

1. *Tuhfetü 'l-Müstersidîn fî Beyâni 'l-Mezâhibi ve Fırakı 'l-Müslimîn*¹⁷⁰

---

¹⁷⁰ İmam Birgivî, *Tuhfetü 'l-Müstersidîn fî Beyâni 'l-Mezâhibi ve Fırakı 'l-Müslimîn*, Süleymâniye Damat İbrahim Paşa Ktp., no: 297, vr. 377-384; Bağdadî, *Esmâü 'l-Müellifîn*, s. 252.

III- TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE TESİRLERİ

İmam Birgivî, Edirne’de Kassâm-ı askerîlik yaparken bir yandan camilerde va’z ederek bir yandan eser yazarak halkı irşâd etmeye çalışmıştır. Fakat halkın bid’atlere bağlılığı, Kitap ve sünnete uymayan hareketleri onu yıldırılmış, bunun üzerine bir köşeye çekilip nefsini tezkiye etme isteği hissetmiştir. Resmî görevini bırakıp İstanbul’a gelmiş Bayrâmîyye Tarikatı şeyhlerinden Abdullah Karamânî’ye intisap etmiştir. Bayrâmîlere has beyaz elbise giyip ruhunu arındırmaya çalışırken şeyhinin isteğiyle va’z etmeye, tefsîr ve hadis okutmaya devam etmiştir.¹⁷¹

Bağlandığı tekkenin müritlerinin yanlış riyâzât şekilleri, vahdet-i vücûd anlayışları vb. hoş olmayan davranışlarından rahatsız olmuş, şeyhinin yeniden tedris hayatına dönüp toplumu irşad etme tavsiyesine uyararak tekkeden ayrılmıştır. Bundan sonra tasavvuf esaslarını yaşamına ve eserlerine yansıtan İmam Birgivî, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’a uymayan, tasavvufa bağlı olduklarını iddia ettikleri halde ona yakışmayan halleri olan bazı şeyhleri eleştirmiş, onlara “müteşâyih yani şeyh geçinenler” demiştir. İmam Birgivî’nin hayatını yazan ilk kaynaklardan *el-İkdu’l Manzum fî Zikri Efâdili’r-Rûm*’un yazarı Ali b. Bâlî (v. 992/1584) ve *Künhü’l-Ahbâr*’ın yazarı Mustafa Âlî Efendi (v. 1008/1060) onu, ulemâ arasında değil de meşâyih-ı kirâm arasında zikretmiştir.¹⁷² O, hiçbir zaman bir tarikat şeyhliği yapmamıştır.

Günümüzde, tasavvuf hakkındaki düşünceleri bakımından İmam Birgivî için iki görüş vardır: Biricisi *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*’de bazı tarikat şeyhlerini eleştirmesi sebebiyle, “zamanının katı bir şeriatçısı, koyu bir tasavvuf ve tarikat düşmanı” olarak tanıtılan selefi İmam Birgivî. İkincisi: Ehl-i Sünnet çizgisindeki tasavvufu benimseyen, Serî es-Sekatî (v. 257/870), Râbiatü’l-Adeviyye (v. 185/801), Bâyezîd-i Bistâmî (v. 261/874), Cüneyd el-Bağdâdî (297/909) gibi sûfîlerden nakiller yapan, onların şeriat-tasavvuf eksenli fikirlerini savunan İmam Birgivî.¹⁷³ Eserlerini incelediğimizde ikinci görüşün daha isabetli görülmektedir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Nev’îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâvîku’l-Atâî*, s. 180.

¹⁷² Aslan, *İmam Birgivî*, s. 65, 66.

¹⁷³ Mehmet Demirci, “Birgivî ve Tasavvuf”, *İmam Birgivî*, (haz. Mehmet Şeker), Ankara: TDV Yay., s. 59-66.

¹⁷⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 29, 68, 215, 393 (trc: 40, 85, 271, 514); *Cilâü’l-Kulüb*, s. 107; *Müslüman Çocuklarının Halleri*, s. 136, 184, 204.

Onun gerçek tasavvuf ehline karşı olmadığı, tam tersi tasavvufun sâfiyetinin korunması için mücadele verdiği görülmüştür. Zira yaşadığı dönemde pek çok taklitçi ve cahil olup şeyh geçinen insanlar halkı aldatmış, bid'atler çoğalmıştır. Bu tutumlar İmam Birgivî'nin ruhunda infial uyandırmış,¹⁷⁵ bunların sebebinin dinden sapma olduğunu söylemiştir. Bunları ortadan kaldırmanın tek çaresini, dini doğru anlamak ve yeterince yaşamakta görmüş,¹⁷⁶ tasavvufun sözde değil yaşantıda olması gerektiğini göstermek için ömrü boyunca mücâdele etmiştir.

İmam Birgivî, en önemli eseri *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fî Beyâni Sîretü'n-Nebeviyyeti'l-Ahmediyye*'nin ismini özellikle seçmiş, bütün tarikatlerin birleştiği yer olarak "Muhammedî Tarikat"ı esas almak gerektiğini ifâde etmiştir.¹⁷⁷

İmam Birgivî, tasavvuf tanımını, Kuşeyrî (v.465/1072)'nin *Er-Risale*'de¹⁷⁸ yazdığı, Ebu Muhammed Cerîrî'ye (v. 311/923) ait ilk tasavvuf tanımına uygun bir şekilde yapmıştır: "O halde ey sâlik! Senin yapman gereken, kalbini rezîletlerden arındırmak ve fazîletlerle süslemektir. Zira tasavvuf, bütün kötü ahlâktan çıkıp, bütün âlî ahlâka girmektir."¹⁷⁹ Başka bir bölümde ise Serî es-Sakatî'nin (v. 253/867) tasavvuf tanımını verir: "Tasavvuf, şu üç manayı içine alan bir isimdir:

a) Marifetinin nuru, verâsının nurunu söndürmez. b) Kitap ve sünnetin zâhirine muhalif olacak şekilde, ilm-i bâtından bir söz ile konuşmaz. c) Kerametler onu, Allah'ın mahrem sırlarını açıklamaya sevk etmez."¹⁸⁰ Müellif aynı eserde kalbin mâruz kaldığı kötülükleri ve bunlardan kurtulma yollarını detaylı olarak açıkladıktan sonra tasavvuf ve tarîkatı aynı şey olarak görüp şöyle bir tanım yapar: "Tasavvuf ve tarîkat, nefsin temizlenmesi (tezkiye-i nefis), yani kalbin gereksiz meşguliyetlerden arınması ve ruhun saflaştırılması (tasfiye-i ruh), yani ruhun bulanıklıklardan kurtarılıp güzel ahlâkla bezenmesinden ibârettir."¹⁸¹

İmam Birgivî, insanın kötülüklerden korunması için sadece ilmin yeterli olmayacağını, ilâve olarak zühd ilmine, hikmet ehlinin sözlerine, salihlerin ahlâk ve gidişatına da bakmak gerektiğini belirtmiştir. Eğer zühd ve hikmet ehline bakılmazsa

¹⁷⁵ Turan Aslan, "İmam Birgivî ve Günlük Hayatı", *İlim ve Sanat*, sy. 19, (1988), s. 54.

¹⁷⁶ Unan, "Birgili Mehmet Efendi", s. 3; Yüksel, "Birgivî", s. 191-193.

¹⁷⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 13 (trc: s. 10).

¹⁷⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî Fî İlm-i Tasavvuf*, Lübnan 2014, Mektebetü'l-Asriyye, s. 280.

¹⁷⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 84 (trc: s. 102).

¹⁸⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 30 (trc: s. 40).

¹⁸¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 236 (trc: s. 292).

kalbin katılaşıcağını, katı kalbin de Allah'tan uzaklaşacağını bildirmiştir.¹⁸² Kalbin ıslahı üzerine çok vurgu yapmış, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* kitabının yarısını kalbin hastalıkları ve bunların tedavisine ayırmıştır.¹⁸³ İnsanların kalplerinin taştan da katı hale geldiğini, işledikleri kötülükler yüzünden paslanmış olduğunu düşünmüş, gönülleri parlatması, kalpleri cilalaması, âhirette azık olması için *Cilâü'l-Kulûb* adlı eseri yazmıştır.¹⁸⁴ Onun tasavvuf anlayışı, ahlâk ağırlıklıdır.¹⁸⁵

Makâmât adlı eserinde, “Şerîat, tarîkat, mârifet, hakîkat” birlikteliğine vurgu yapan İmam Birgivî, bu dört mertebenin her birinde onar makam bulunduğunu ve kulun bu makamları geçmedikçe Allah'a ulaşamayacağını ayet ve hadislerle anlatmıştır.¹⁸⁶

Zikir yapılması gerektiğini fakat bunun gizli olmasının daha makbûl olduğunu¹⁸⁷ savunan İmam Birgivî, bu konuda da *Risâle fi'z-Zikri bi'l-Lisân* adlı müstakil bir eser vermiştir. Zikir esnâsında bazı sofilerin, gençleri aralarına alarak yaptıkları raks, devran gibi hareketlerin bedenî âfetleri ve günah olduğunu, bunların devlet tarafından yasaklanması gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁸ Kâtip Çelebi de bu konuda zâhir ulemâsı ile sûfiler arasında büyük çekişmeler yaşandığını, Şeyhülislâm Kemalpaşazâde (v. 940/1534) ve Ebu's-Suûd Efendi'nin de bunların harâm olduğuna dair fetvâ verdiğini bildirmiştir. İmam Birgivî'nin bu fikrinden yola çıkarak, talebelerinin talebeleri, meşhur Kadızâdeliler-Sivâsîler çatışmasını çıkarmışlardır.¹⁸⁹ Hâlbuki faydaladığı kaynaklar arasında Ebü'l-Leys'in (v. 373/983) *Tenbîhü'l-Gâfilîn*'i, İmam Gazalî'nin (v. 505/1111) *İhyâ'sı*, Kuşeyrî'nin *Risâle'si*, Sühreverdî'nin (v. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif*'i bulunan bir zâtın tasavvuf kültürüne karşı olması düşünülemez.¹⁹⁰ Prensip olarak tasavvuf fikrine karşı çıkmayan İmam Birgivî, onun teşkilâtlanmış ve bir takım örf ve âdetlerle kalıplaştırılmış şeklini hoş görmemiştir.¹⁹¹ Takvâya çok önem veren İmam Birgivî'nin bu konudaki görüşlerini takvâ kavramını incelerken vereceğiz.

¹⁸² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 75 (trc: s. 83).

¹⁸³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 79-237 (trc: s. 96-293).

¹⁸⁴ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 18-19.

¹⁸⁵ Yüksel, *İmam Birgivî'nin Dîni ve Siyâsî Görüşleri*, s. 128.

¹⁸⁶ İmam Birgivî, *Makâmât*, s. 71, 72.

¹⁸⁷ İmam Birgivî, *Risâle fi'z-Zikri bi'l-Lisân*, s. 1-4.

¹⁸⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 343, 344 (trc: s. 469, 470).

¹⁸⁹ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 107-109.

¹⁹⁰ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 156.

¹⁹¹ Unan, “Birgili Mehmet Efendi”, s. 10.

İmam Birgivî, büyük ilim ve sanat adamlarının yetiştiği çağ olan XVI. yüzyılda yetişmiş, etkileri ve eserleri günümüze kadar gelmiş değerli bir âlimdir. O, birçok Osmanlı ulemâsından farklı olarak sosyal gelişmeleri tenkitçi bir yaklaşımla izlemiş, toplumun değişik kesimlerinde hissedilen olumsuz sosyal ve ahlâkî gelişmeleri ve bunların tehlikeli sonuçlarını görmüştür.¹⁹² Bu sorunlara parmak basan ve çözüm üreten eserleri, kendi zamanından günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye yazıldığı zaman, kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Devrin sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa, İmam Birgivî'yi İstanbul'a davet etmiş, eserde temas ettiği sorunların giderilmesi için onun fikirlerini sormuştur. Bu durum, İmam Birgivî'nin memlekette hissedilir derecede tesiri olduğunu göstermektedir.¹⁹³ Ayrıca Arapça yazılan bu eser, birçok konuyu içine alması, her konuda ayet, hadis ve sağlam kaynaklardan delilleri bir araya toplaması sebebiyle İslâm âlemindeki vâizler için el kitabı olmuş ve müellifini müslümanlara tanıtmıştır. Onun yazdığı kolay anlaşılır ve ahlâkî konulu misallerle dolu Arapça sarf nahiv kitapları da medrese talebelerinin temel kaynağı olmuştur.¹⁹⁴ Mekkeli ünlü hadis ve kelâm âlimi Aliyyü'l-Kârî (v. 1014/1606) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'yi övmek için yazdığı bir kasîdede “*Bir dindarlık ve takvâ âbidesi olan Birgivî, önderimizdir. Hayatı boyunca sadece Tarîka'yı yazsaydı, emin olun ona yeterdi.*” demiştir. Kudüs müftüsü Şeyh Alî el- Kudî (v. 1144/1731) de “*Ey günümüzün Gazâlî'si (v. 505/1111), senin güneşin ortaya çıktıktan sonra, artık hakîkati inkâr etmek mümkün değildir.*” diyerek ona olan hayranlığını ifade etmiştir. Bunlardan başka Mısırlı Şeyh Muhammed el-Meymûnî (v. 1024/1614), Kâhireli âlim Abdurraûf Münâvî (v. 1031/1621), Heratlı Sultân Muhammed el-Kârî (v. 1014/1606) İmam Birgivî için kasîdeler yazmıştır.¹⁹⁵ Son dönem müelliflerinden Mehmet Ali Aynî (v. 1945) de onun için “*Ahlâkçılarımız içinde Birgivî derecesinde mümtâz bir sîmaya nâdir tesadüf olunur. Çünkü onun dinî bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi de o nisbette pâk, nezih ve metin idi.*”¹⁹⁶ diyerek tesirinin günümüze kadar sürdüğünü anlatmıştır.

¹⁹² Yüksel, “Birgivî”, s. 191-193.

¹⁹³ Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, s. 467; Emrullah Yüksel, “Müslüman Türk Âlimi Olarak İmam Birgivî'nin Osmanlı Döneminde ve Günümüz Türkiyesinde Yeri”, *İmam Birgivî*, (haz. Mehmet Şeker), Ankara: TDV Yay., 1994, s. 32-37.

¹⁹⁴ Yüksel, “Mehmet Birgivî”, s. 175-185.

¹⁹⁵ Hüseyin Elmalı, “Birgivî Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler”, *İmam Birgivî*, (haz. Mehmet Şeker), Ankara, TDV Yay., 1994 s. 84-87

¹⁹⁶ Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, s. 97.

Öte yandan Ebu's-Suûd Efendi gibi devrin meşhur şeyhülislâmlarının cevâz verdiği para vakfı, ücretle Kur'ân okuma gibi fikirlere muhalif olması ve korkmadan bunlara reddiye yazması, onlarla münâzaralar yapması onun tanınmasının ve sevilmesinin sebebi olmuştur.¹⁹⁷ İmam Birgivî, bazı ulemânın devlet maslahatı kaygısıyla Ehl-i Sünnet inancından tavizler verdiğini görmüş, onlara muhalif tavırlar takınmış, tavsiyelerde bulunmuştur. Onun düşünceleri inançları sarsmaya yönelik fikirler sayılmış, aleyhine hükümler verildiği için, ileri sürdüğü çözüm yolları sosyal hayatta halkın ve ulemânın alışkanlıklarını değiştirmeye yetmemiştir. Fakat onun gösterdiği dînî ve medenî sorumluluk övgüye lâyık bulunmuştur.¹⁹⁸

Onun en çok ses getiren yönü bid'atlarla ve mutasavvıf geçinenlerle mücâdelesini olmuştur. Meselâ; şeyhinin her gün Allah'la görüştüğünü iddia edenlerden yakınmış, bunun Hz. Musâ'ya bile müyesser olmadığını belirtmiştir. Keşf ile ashabın ulaşamadığı mertebeye ulaştıklarını iddia edenler için "Onlar bid'atçı ve Ehl-i Sünnet mezhebinden hariçtirler."¹⁹⁹ demiştir. Buna benzer fikirleri halka halka genişleyerek etkisini göstermiş, XVII. yüzyılda otuz yıl süren Kadızâdeliler-Sivâsiler tartışmalarına referans gösterilmiştir.²⁰⁰ İfrat ve tefrîte gidenler yüzünden İmam Birgivî yanlış tanınmış, katı tutumlu, tasavvuf karşıtı biriymiş gibi tanıtılmıştır. Çalışmamızın ana konusu olmadığı için biz burada bu tartışmaların teferruâtına girmeyeceğiz.²⁰¹

Hâlâ Fransadan Endonezya'ya, Bosna'dan Suûdi Arabistan'a, Kazan'dan Mısır'a kadar farklı yerlerde onun eserlerinin tahkik ve tahlil edilip basılması, tercümelerinin yapılması, İslâm âleminde fikirlerinin güncelliğini koruduğunu göstermektedir.²⁰² 2015'te Ödemiş'te yapılan Birgi Sempozyumunda Moskova Üniversitesi'nden Prof. Alfina Sıbgatallah, Japonya Kyoto Üniversitesi'nden Qayyim Naoki Yamamoto ve Türkiye'nin değişik üniversitelerinden değerli öğretim üyeleri İmam Birgivî hakkında sunum yapmışlardır. Dünyanın pek çok yerinde onun eserleri ve fikirleri üzerine çeşitli çalışmaların yapılması ve yapılmaya devam etmesi günümüzde de etkisini sürdürdüğünün göstergesidir.

¹⁹⁷ Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyiku'l-Atâî*, s. 180; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 254; Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, s. 467.

¹⁹⁸ Unan, "Birgili Mehmet Efendi", s. 6.

¹⁹⁹ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 28, 75 (trc: s. 39, 85).

²⁰⁰ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 107-109.

²⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 166-181; Yüksel, *Dînî ve Siyâsî Görüşleri*, s. 61-64.

²⁰² Martı, *Birgivi Mehmet Efendi*, s. 186.

İKİNCİ BÖLÜM
İMAM BİRGİVÎ'DE TAKVÂ KAVRAMI

GİRİŞ

TAKVÂ KAVRAMI

A- Kelime Anlamı

Takvâ, “vikâye” mastarından türetilmiş bir isimdir. Vikâye; bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden korumak,²⁰³ eziyetten sakınmak, himaye etmek²⁰⁴ demektir. Takvâ, Araplarda İslamdan önce “hayvan, insan vb. canlı varlığın, dışardan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı” anlamında kullanılmıştır. Bu tamamen maddî bir tehlikeden korunmayı kastetmektedir. Kelime, İslâm literatüründe bu öz manasını kaybetmemiş daha da genişlemiştir.²⁰⁵ Takvâ; korkmak, endişelenmek, dikkatli davranmak, sakınmak, korunmak,²⁰⁶ saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek²⁰⁷ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allâhü Teâlâ şöyle buyurur: “Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir.”²⁰⁸, “Allah onları cehennem azabından korumuştur.”²⁰⁹

İmam Birgivî dilci kimliği ile takvânın sözlük anlamını detaylı olarak şöyle izah etmiştir: “Takvâ ‘vakâhu’ kelimesinden türemiş olup, ‘sakındı’ manasındadır. ‘Vikâye’ tehlikeli şeylerden korunmaktır. Kelimenin aslı ‘vakyen’dir. ‘Tücâh ve tüklân’ kelimelerinde olduğu gibi ‘vav’ harfi ‘te’ harfine çevrilmiştir. ‘Bakvâ’ kelimesinde olduğu gibi ye harfi de vav harfine çevrilmiş ‘takvâ’ olmuştur. ‘Takvâ’ kelimesinin sonundaki elif müenneslik içindir.”²¹⁰ Buna örnek olarak İmam Birgivî şu ayet-i kerîmeyi vermiştir: “Binasını takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızâsını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de

²⁰³ Rağıp el-İsfahanî, *el-Müfredat*, (trc: Abdülbâki Güneş, Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yay., 2012, s. 1176.

²⁰⁴ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyâd, Hamid Abdülkâdir, Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, Cilt 2, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, s. 1052.

²⁰⁵ Lütfullah Cebeci, *Kur’an’a Göre Takvâ*, İstanbul: Seha Yay., 1991, s. 17.

²⁰⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2012, s. 342.

²⁰⁷ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *DİA*, Cilt 39, İstanbul: TDV Yay., (2010), s. 484-486.

²⁰⁸ İnsan, 76/11.

²⁰⁹ Duhan, 44/56.

²¹⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 76 (trc: s. 94).

cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”²¹¹

Takvânın anlamı, Allah’a itaat ederek onun azabından sakınmaktır. Nefsi, yapmak veya terk etmekle azaba müstehak olacağı şeylerden korumaktır.²¹² “Ey îmân edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.”²¹³ Takvâ, insanın kendi canını korkulan şeylerden korumasıdır.²¹⁴ Bu anlamda Allahü Teâlâ şöyle buyurur: “Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah’a döndürülüp götürüleceksiniz.”²¹⁵

Kur’ân ve hadislerde takvâ, bazen sözlük anlamında bazen de “Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma” anlamında kullanılmıştır. Genellikle peygamberler ümmetlerine, “Allah’tan sakının ve bana itaat edin”²¹⁶ diye hitap etmiştir. Peygambere itaat eden Allah’a da itaat etmiş olacağından²¹⁷ takvâ Allah’a ve Resûlüne itaat etme anlamını içermektedir. Takvâ kelimesi, türevleri ve fiil şekilleri ile Kur’ân-ı Kerîm’de iki yüz seksen beş yerde geçmektedir. Sadece takvâ kelimesi on yedi yerde,²¹⁸ takvâ sahibi anlamındaki müttakî kelimesi kırk sekiz yerde²¹⁹ geçer.²²⁰

Bazen korku takvâ diye, bazen de takvâ, korku diye adlandırılmıştır.²²¹ Bazı kişiler, insanları uyarma hususunda korku hissine ağırlık vermiştir. Genel kanaat olarak takvâ, “Allah korkusu” anlamında kullanılmıştır. Hatta korku duygusunu anlatan şu kelimeler de takvâ kelimesi yerine sıkça kullanılmıştır:²²² Havf,²²³

²¹¹ Tevbe, 9/109,

²¹² Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (trc: Arif Erkan), İstanbul: Bahar Yay., 1997 s. 64.

²¹³ Âl-i İmrân, 3/102.

²¹⁴ El-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 1176.

²¹⁵ Bakara, 2/281.

²¹⁶ Şuarâ, 26/108, 179.

²¹⁷ Nisâ, 4/80

²¹⁸ Bakara, 2/197, 237; Mâide, 5/2, 8; A'râf, 7/26; Tevbe, 9/108, 109; Tâhâ, 20/132; Hac, 22/32, 37; Muhammed, 47/17; Fetih, 48/26; Hucurât, 49/3; Mücâdele, 58/9; Müddessir, 74/56; Şems, 91/8; Alâk, 96/12.

²¹⁹ Bakara, 2/2, 6, 177, 180, 194, 241; Âl-i İmrân, 3/76, 115, 133, 138; Mâide, 5/27, 46; A'raf, 7/128; Enfâl, 8/34; Tevbe, 9/4,7, 36, 44, 123; Hüd, 11/49; Ra'd, 13/35; Hicr, 15/45; Nahl, 16/30, 31; Meryem, 19/85, 97; Enbiyâ, 21/48; Nûr, 24/34; Furkân, 25/74, 15; Şu'arâ,26/90; Kasas, 28/83; Sâd, 38/28, 49; Zümer, 39/33, 57; Zuhuruf, 43/35, 67; Duhân, 44/51; Câsiye, 45/19; Muhammed, 47/15; Kâf, 50/31; Zâriyât, 51/15; Tûr, 52/17; Kamer, 54/54; Kalem, 68/34; Hâkka, 69/48; Mürselât, 77/41; Nebe', 78/31.

²²⁰ Uludağ, “Takvâ”, s. 484-486.

²²¹ El-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 1176.

²²² Ece, *Takvâ Bilinci*, s. 18.

²²³ Havf: Korkmak, kaygılanmak, bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi taşımak, varsayılan veya şüphelenilen, ya da bilinen, hakkında bilgi sahibi olunan bir emâreden hareketle nâhoş, fena bir şeyin vuku bulacağını beklemek demektir. “Eğer ben Rabbime ortak koşarak isyan edecek olursam,

haşyet,²²⁴ hazer,²²⁵ feza',²²⁶ rehbet,²²⁷ vecel,²²⁸ şefkat,²²⁹ huşu',²³⁰ ru'b.²³¹ Hâlbuki takvâ korkmayı değil sevgiyi ifade eder. Takvâda Allah'ın rızasını kaybetme endişesi vardır. Sûfiler bu durumu şöyle ifade eder. "Neden ve niçin korkayım ki, bütün gece bana dostluktan bahsediyorsun."; "Senden korkuyorum ama cehennem azabından çekindiğim için değil."²³² Takvâ sahibi insanlar Allah'ın dostları oldukları için onlara hiçbir korkunun olmadığı şu ayetle Allahü Teâlâ tarafından müjdelenmiştir: "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."²³³

Takvâ kelimesinden türeyen ittikâ ise bir şeyi kendisi için kalkan veya siper yapmak²³⁴ demektir. Allâhü Teâlâ şöyle buyurur: "Kıyamet gününde kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, azaptan emin olan kimse gibi midir?"²³⁵; "Elbette ki, âhiret mükâfatı, inananlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir."²³⁶;

---

o büyük günün azabına uğramaktan korkarım." el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 524; Mustafa Kara, "Havf", *DİA*, Cilt 16, İstanbul: TDV Yay., (1997), s. 528-531.

²²⁴ Haşyet: Bir ta'zimle, büyük saygıyla karışık şekilde, korkulan şeyi bilerek, içi titreyerek korkmaktır. Kulun işlediği günahlar sebebiyle veya Allah'ın celâl sıfatlarının kendinde tecelli edeceği düşüncesiyle kalbinde duyduğu endişedir. "Kulları içinde ise, Allah'tan ancak âlim olanlar içleri titreyerek korkar." Fatır, 34/28; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 486; Kara, "Havf", s. 528-531.

²²⁵ Hazer: Korku veren, korkutan bir şeye karşı dikkatli, ihtiyatlı olmak veya ondan sakınmak demektir. "Allah'a ve Rasûlüne itaat edin ve sakının (hazer edin)." Maide, 5/92; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 375.

²²⁶ Feza': İnsanı korkutan herhangi birşey karşısında ürperme, büzülme, sarsılmadır. "O gün Sûra üflendiğinde, dilediği kimseler dışında, göklerde ve yerde ne varsa korkuya ve dehşete kapılır." Neml, 27/87; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 1138.

²²⁷ Rehbet: İzdırıp duyup sakınmayla, tedbirli olmayla, kargaşayla, tedirginlikle karışık korkmak demektir. "Andolsun ki onların yüreklerinde Allah korkusundan çok sizden duydukları korku vardır." Haşr, 59/13; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 643.

²²⁸ Vecel: İçte, yürekte bir korku hissetmektir. "Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir (vecel duyarlar)." Enfal, 8/2; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 1539.

²²⁹ Şefkat: Korku ile beraber ilgi göstermek, yardım etmek demektir. Çünkü şefkat sahibi, şefkat ettiği kimseyi sevmekte, ona bir zararın gelmesinden korkmaktadır. "Müslümanlar kıyamet saatinden haşyet ederler ve ondan dolayı kalpleri titrer (onlar müşfikler)." Şûra, 42/18; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 810.

²³⁰ Huşû: Zelil, hor veya hakîr olmak, boyun eğmektir. Allah'a duyulan saygının gereği olarak başta namaz olmak üzere ibadetlerin edası sırasında sükûnet ve tevâzû içinde bulunmaktır. "İnsanlardan, hareket eden diğer canlılardan ve hayvanlardan yine öyle çeşitli renkte olanlar vardır. Allah'akarşı ancak, kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar." Fâtır, 28; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 485; Mehmet Şener, "Huşû", *DİA*, Cilt 18, İstanbul: TDV Yay., (1999), s. 422-423.

²³¹ Ru'b: Yüreğin korkuyla dolmasından dolayı herhangi bir işe kalkışamayacak derecede güçten kesilip yığılıp kalmaktır. "Ben kafirlerin kalbine korku salacağım." Enfâl, 8/12; el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 623.

²³² Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 1992, s. 148.

²³³ Yûnus, 10/62.

²³⁴ el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 1177.

²³⁵ Zümer, 39/24.

²³⁶ Yûsûf, 12/57.

“Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının (ittikâ edin) ki kurtuluşa eresiniz.”²³⁷

Takvâ sahibi olana “takî (tükâ, etkîyâ) ve müttakî” denir. Takvâ sahibi olmak, dinin bütün hükümlerini eksiksiz ve sürekli olarak titiz bir şekilde uygulamak ile mümkündür.²³⁸ Bu konu ayette şöyle geçer “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, müttakîler için bir hidâyet kaynağı ve yol göstericidir.”²³⁹

Takvâ çift yönlü bir kavramdır. Birincisi Allah’ın kulları koruması, himaye etmesidir. Buna örnek olarak Allâhü Teâlâ şöyle buyurur: “Allah onları cehennem azabından koruyacaktır.”²⁴⁰ İkincisi, kulların Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olması, onun rahmetinden mahrum olma korkusu şeklindedir ki bu hususta Allâhü Teâlâ şöyle buyurur: “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler.”²⁴¹

Takvânın karşıtı “fücûr”, müttakînin karşıtı “fâcir”dir.²⁴² Takvâ, din elbisesini giyip onunla kendini korumak, tehlikelerden sakınmak, fücûr ise bu elbiseyi yırtmak, koruyucu örtüyü kaldırmak demektir. Allah, nefislere takvâyı da fücûru da ilham etmiştir. Kur’ân, müttakîler ile fâcirlerin bir olmadığını belirtir.²⁴³ “Yoksa biz îmân edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah’a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?”²⁴⁴

B- Terim Anlamı

Takvâ, Allah’tan uzaklaştıran şeylerden uzak durmak, Allah’a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korunmak, demektir.²⁴⁵ Nefsi koruma, yasak olan şeyi terk etmekle olur.²⁴⁶ Takvânın aslı, yasak olan şeylerden uzaklaşmak ve nefis ile zıtlaşmaktır. Kul, nefsin

²³⁷ Bakara, 2/189.

²³⁸ Uludağ, “Takvâ”, s. 484-486.

²³⁹ Bakara, 2/2.

²⁴⁰ Duhân, 44/56.

²⁴¹ Zümer, 39/73.

²⁴² Uludağ, “Takvâ”, s. 484-486.

²⁴³ Ece, Kerim, *Takvâ Bilinci*, İstanbul: Düşün Yay., 2013, s.71.

²⁴⁴ Sâd, 38/28.

²⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 342.

²⁴⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1585.

hazlarından uzaklaştığı ölçüde yakîni idrak eder.²⁴⁷ Takvâ, dini daha derin bir anlayışla yaşama gayretidir. Ameller niyetlere göre değerlendirilir. Niyet takvâdır. Niyetteki yanlışlıklar ibadetleri ifsât eder. Bu konuda Allâhü Teâlâ şöyle buyurur: “Kestiğiniz kurbanların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvânız ulaşır.”²⁴⁸ Namazda da, oruçta da, tesettürde de durum böyledir. İbadetler iyi niyetle ve azîmetle yapılmalıdır.

Takvâ, kişinin Allah’a karşı sorumluluğunu gösterişten uzak ve samimi duygularla yerine getirmesidir. Bu niyetle yapılan davranışlar kişiyi mutlaka iyiliğe ve doğruluğa yöneltir. İbadet ve salih amel adı altında yapılan şeyler insanı iyiliğe yönlendirmiyorsa riyâ var demektir. Riyâ, tasavvufun başlıca mücadele alanlarından biri olmuş, daimâ kaçınılması gereken davranışlar listesinde yer almıştır.²⁴⁹

Takvâ, bütün iyilikleri ve fazîletleri kendinde toplayan bir vasıftır. “Allah’tan hakkıyla sakının.”²⁵⁰ ayetinin tefsirinde hakkıyla sakınmak yani takvâ, hiç isyan etmeden itaat etmek, hiç unutmadan zikretmek ve hiç nankörlük etmeden şükretmek demektir.²⁵¹ Bu husus hadislerde şöyle ifade edilmiştir: “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Dikkat edin! Babanız birdir. Hepiniz Âdem’in çocuklarısınız. Âdem ise topraktır. Arabın Aceme, Acemin Araba, kırmızı tenlinin siyah tenliye, siyah tenlinin kırmızı tenliye karşı bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâdadır. Allah katında en değerliniz ondan en çok sakınanınızdır.”²⁵²; “Bildiğin şeylerde Allah’tan sakın.”²⁵³; “Gizli ve âşikâr bütün işlerinizde Allah’tan sakınmanızı tavsiye ediyorum.”²⁵⁴

Ameli ve muameleyi bir yana bırakıp tevhidin lafzı ile yetinen kişi zındık²⁵⁵ olur. Fıkıhta ihtiyat ve takvâ şart koşulur. Te’villerle uğraşp, şüpheli şeylere ruhsat arayan kişiler kolaylıkla fasıklığa düşebilir.²⁵⁶ Takvâ, insanın ibadet ve verânın tersi olan şeylerden korunmasıdır.²⁵⁷ Takvâ, ruhsatlardan kaçp azîmetle amel etmektir.

²⁴⁷ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 148.

²⁴⁸ Hac, 22/37.

²⁴⁹ Himmet Konur, *İnsana Yolculuk*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yay., 2016, s. 33.

²⁵⁰ Âl-i İmran, 3/102.

²⁵¹ Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî fî İlmi't-Tasavvuf*, s. 105.

²⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/411.

²⁵³ Tirmizî, İlim 19.

²⁵⁴ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 5/181.

²⁵⁵ “Âlemin kadîm olduğunu ileri süren, Allah’ı yahut Allah’ın birliğini ve âhireti inkâr ettiği halde inanmış gibi görünen kimseleri ifade eden bir terimdir. Müslümanlığımı ortaya koyup küfrünü gizleyen kişidir.” Mustafa Öz, “Zındık”, *DİA*, Cilt 44, İstanbul: TDV Yay., (2013), s. 390-391.

²⁵⁶ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s. 83.

²⁵⁷ Ebû Said Hâdimî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Şerhi Berîka*, (haz.: Bedrettin Çetiner), İstanbul: Kahraman Yay., 1989, Cilt 3, s. 287.

Müftüler fetvâ verse de kalbe danışmaktır. Müftülerin fetvâsına göre câiz olan hususlar takvâ esâsına göre câiz değildir.

Kur'ân-ı Kerîm 'de takvâ üç mertebede ifade edilmiştir:

1- Ebedî cehennemde kalmamak için, imân edip şirkten, nifaktan sakınarak îmân etmek. “Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takvâ sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâyük ve ehil idiler. Allah herşeyi hakkıyla bilmektedir.”²⁵⁸ Bu avâmın takvâsıdır, sahibini ebedî olarak cehennemden korur.

2- Büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahları tekrar tekrar işlemekten uzak durmak ve farzları edâ etmek. “Eğer, o memleketlerin halkları îmân etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketlerin kapılarını açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayiverdik.”²⁵⁹ Bu havâssın takvâsıdır. Bütün hallerde nefse karşı gelerek, günahları bırakıp boş arzuları terk etmekle kazanılır. Sahibini cehenneme girmekten korur.

3- Bütün benliği ile Allah'a dönmek ve insanı Allah'tan alıkoyan her şeyden uzak durmak. Hakîki takvâ budur ve Kur'ân'da, inanan insanlardan bu takvâyaya sahip olmaları istenmektedir.²⁶⁰ “Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.”²⁶¹ Bu havâssü'l-havâssın takvâsıdır. Dünyaya karşı istekte bulunmamak, nafil ibadetlere devam ederek, sebeplerle ilgilenmemektir. Allah'tan başkasına güvenmemek, hal ve makamı istememektir. Bu sahibinin cennetteki derecesini yükseltir ve Allah'ı müşâhedeye lâyük kılar.²⁶² Avâmın takvâsı şirkten, havâssın takvâsı günahattan, havâssü'l-havâssın takvâsı amelleri Allah'a kavuşmaya vesile bilmekten, nebilerin takvâsı ameli Allah'a değil de kendilerine nisbet etmekten korunmak suretiyle olur.²⁶³

Takvânın belirtisi üçtür:

1- Her durumda Allâhü Teâlâ'ya nazar etmek.

²⁵⁸ Fetih, 8/26.

²⁵⁹ A'raf, 7/96.

²⁶⁰ Nureddin Turgay, “Takvâ”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2000, s. 373-374.

²⁶¹ Âl-i İmran, 3/102.

²⁶² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yay., 2014, s. 472.

²⁶³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 108.

- 2- Her işte Allah'a yönelmek.
- 3- Her durumda istikâmet üzere olmak.²⁶⁴ Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilir: "Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda hemen hakkı görürler."²⁶⁵

Neticede takvâ, Allah ve Rasûlü'nün hoşnutluğunu kazanmanın gayreti, müttaki de bu hoşnutluğu elde etmiş mü'mindir. İnsan içten gelen duyarlılık ile günaha ait her şeyden kendisini soyutlar ve büründüğü takvâ elbisesi ile her türlü kötülükten korunmuş olur. Tertemiz, kin ve haset beslemeyen bir kalbin ve dürüst bir dilin sahibi, insanların en faziletlisidir. Tüm bu ahlâkî vasıflar güzel davranışlar olarak yansır ve böylece gerçek dindarlık, beden ve ruh birlikteliğinin sağlandığı takvâ ile meydana gelmiş olur.²⁶⁶ Takvâ, Allah'ın rızasını kaybetme korkusuyla kalbin endişe içinde olmasıdır. Takvâ insanı günahlara karşı duyarlı hale getirir.

C- İlk Dönem Sûfilerinde Takvâ

Bu bölümde takvâyı önemseyen, bunu hayat tarzı haline getirmiş olan ilk sûfilerin takvâ hakkındaki düşüncelerini inceleyeceğiz. Bu görüşlerin tezimizde yer almasının sebebi, İmam Birgivî ile kıyaslanması ve onun bu kavrama yaptığı katkıların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Takvâ, tasavvufta bir makamdır. Makam, kulun ibadet, mücâhede, riyâzat ve uzlet gibi konularda Hakk'ın huzûrunda bulunduğu mânevî yerdir.²⁶⁷ Makam, düzenli ve disiplinli bir gayret sayesinde hâlin²⁶⁸ istikrar ve süreklilik kazanmış şeklidir. Zühd, tövbe, sabır, şükür, takvâ gibi dinî ve ahlâkî ilkeler makam olarak adlandırılmıştır.²⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de takvâ sahipleri için güvenli bir makamdan bahsedilmektedir.²⁷⁰

Basra sûfilerinden Sehl et-Tüsterî (v. 283/896) "Takvâ, tek başına halleri müşâhede etmektir. Yani, Allah ile sükûn bulan ve bu hâlden zevk alan bir kulun Allah'tan başkasından sakınması gerekir, demektir." sözüyle takvâyı tarif etmiş ve

²⁶⁴ Ahmed Bican Yazıcıoğlu, *Envâru'l Âşıkîn*, (trc: Yakup Sevimli), İstanbul: Semerkand Yay., 2015, s. 446.

²⁶⁵ A'raf, 7/201.

²⁶⁶ Mehmet Görmez, Mehmed Özafşar, *Hadislerle İslâm*, Cilt 3, Ankara: DİB Yay., 2014, s. 121.

²⁶⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, (trc: Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul: Erkam Yay., 2012, s. 42.

²⁶⁸ "İlâhî bir lutuf olarak sâlikin kalbine gelen his ve bunun ruh ve bedenine yansımaları anlamında bir tasavvuf terimi." Mehmed Demirci, "Hâl", *DİA*, Cilt 15, İstanbul: TDV Yay., (1997), s. 216-217.

²⁶⁹ Süleyman Uludağ, "Makam", *DİA*, Cilt 27, Ankara: TDV Yay., (2003), s. 409-410.

²⁷⁰ Duhân, 44/51.

"Takvâsının doğru olmasını isteyen, bütün günahlardan el çeksin."²⁷¹ demiştir. Muhammed b. Şeyhân "Takvâ, Allah'tan başkasını terk etmektir."²⁷²; Saîd el-Ma'ribî (v. 373/983) "Takvâ, noksan ve fazla yapmadan sınırdadır."²⁷³ demiştir. Yani takvâ, günahlardan sakınmak, ifrat ve tefritten uzak bir yaşam sürmektir.

Takvâ hakkında İmam Câfer-i Sâdık (v. 148/765) "Takvâ, kalbinde Allah'tan başka bir şey düşünmemektir."²⁷⁴; Horasan velîlerinden Vâsîtî (v. 320/932) "Takvâ, takvâdan sakınmak, yani takvâyı görüp de ona değer vermekten korunmaktır."; Ebu Bekir Muhammed er-Ruzbârî (v. 322/934) "Takvâ, seni Allah'tan uzaklaştıran şeyden uzak kalmaktır."²⁷⁵ demiştir. Takvânın hakîkati, Allah'a itaat ile onun azabından korunmaktır. Takvânın aslı da ilk olarak şirkten sakınmak, sonra günah ve kötü işlerden uzak durmaktır. Daha sonra şüpheli şeylerden sakınmak, sonra da kendini ilgilendirmeyen işleri terk etmektir.²⁷⁶ Bu tanımlara göre takvâ, Allahtan sakınmak, Allah'tan uzaklaştıran her şeyden sakınmak ve ameli görmekten sakınmak anlamında kullanılmıştır. Kısaca takvâ, Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamber (sav)'e fiilen uymaktır.

Şam'da yetişen büyük sûfilerden Ebu Süleyman Dârânî (v. 205/820) "Amelde takvâ, amelden daha zordur."²⁷⁷ Cüneyd-i Bağdâdî'nin (v. 297/909) talebelerinden Kettânî (v. 322/933) ise "Dünya belâ üzerine, âhîret takvâ üzerine bulunanlara taksim olunmuştur." Nehrecûrî (v. 330/944) de "Dünya deniz, âhîret sahil, gemi takvâ, insanlar da yolcudur." diyerek veciz şekilde takvâyı tarif ederken âhîret yolcusu olan insana, bu yolu en güzel şekilde katettirecek vâsitanın takvâ olduğunu belirtmiştir. Yani dünya denilen tehlikeli denizden ancak tavâlî, günahlardan uzak yaşayarak korunulabilir.²⁷⁸ Takvâsı hakkında pek çok haberin nakledildiği, Dâvud-ı Tâî (v. 185/801) de Harun Reşîd'in (v. 177/809) ve zamanının pek çok zengininin takdim ettiği hediyeleri reddederek, takvânın gereği gördüğü için dünyada hiçbir şeye itibar etmemiştir.²⁷⁹

²⁷¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 148.

²⁷² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 148.

²⁷³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 434.

²⁷⁴ Yazıcıoğlu, *Envâru'l-Âşıkîn*, s. 446.

²⁷⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 106.

²⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 105.

²⁷⁷ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Cilt 3, İstanbul: Bedir Yay., 1974, s. 479.

²⁷⁸ Beyhâkî, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 81, 85.

²⁷⁹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Cilt 1, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, s. 45.

Tebei't-Tâbiîn döneminde hadîs, fıkıh ve tefsirde önemli bir sîma olan zühd ve takvâ öncüsü Süfyân-ı Sevrî (v. 161/778) “Sen Allah’a karşı saygılı müttakîlerden ol. Ben, takvâ sahibi olup da ihtiyaç içerisinde terkedilen bir kimseyi görmedim. Allâhü Teâlâ onun rızkının kendisine götürülmesini müslümanların kalplerine ilhâm eder.”²⁸⁰ demiştir. Zünnûn-ı Mısrî (v. 245/860) müttakîyi şöyle tarif etmiştir: “Müttakî o kimsedir ki, dış yüzünü şeriatın ahkâmına karşı çıkmak ve muâriz olmakla, iç yüzünü ise illetli, şüpheli şeylerle kirletmez, daima Allah’ın emrine uygun halde bulunur.”²⁸¹ demiştir. Cafer b. Nusayr (v. 348/959) “Kul ile kalpte ilâhi tecellileri görme arasında takvânın kalbe yerleşmesi vardır. Takvâ hâli kalbe yerleşince kalbin üzerine ilmin bereketi iner ve kalbin içindeki dünyaya rağbet yok olur.”²⁸² diyerek takvânın insanı ulaştırdığı güzel mertebeleri göstermiştir. Hayru’n-Nessâc da “Allah, takvâ sahiplerinin göğsünü yakîn nuru ile şerhetti, yakîn sahiplerinin basiretlerini îmânın hakikatleri ile keşfetti. İmanın bulunduğu yerde yakîn de bulunur, yakînin mevcut olduğu yerde takvâ var olur. Zîra bunlar birbirinin yoldaşdır, biri diğerine tâbî olur.”²⁸³ diyerek takvâ sahiplerinin tasavvufun hedefi olan yakîn derecesine ulaştıklarını belirtmiştir.

İlk büyük sûfîlerden Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848) “Takvâ, tüm şüphelerden sakınmaktır.” diyerek takvâyı verâ gibi tanımlamış, “Müttakî, konuştuğunda Allah için konuşan, sustuğunda Allah için susan, zikrettiğinde Allah için zikreden kimsedir.” demiştir. Fudayl b. İyâz (v. 187/803) da “Kul, arkadaşlarının kendisinden emin olduğu gibi, düşmanı da kendisinden emin olmadıkça müttakîlerden olamaz”²⁸⁴ diyerek de müttakî olmak için sahip olunması gereken vasıfları saymışlardır. Böylece insanın hareketlerini ilâhi sınırlara riâyet ederek düzenlemesi gerektiğini, iç âlemini, kalbini, niyetlerini şüpheli şeylerden sakınarak ihlâs ve samimiyetle süslemesinin uygun olacağını belirtmişlerdir.

Takvâyı kazanma yolları için Sehl et-Tüsterî “Takvânın sıhhatli ve sağlam olmasını isteyen günahların tümünü terk etsin.”²⁸⁵ demiştir. Takvâyı ulaşmayı sağlayan unsurlardan biri de murâkabedir. Allâhü Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur: “Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun, şüphesiz Allah kalplerde

²⁸⁰ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Cilt 3, s. 538.

²⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 106.

²⁸² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 437.

²⁸³ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 208.

²⁸⁴ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yay., 2006, s. 1000.

²⁸⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 105.

olanı hakkıyla bilir.”²⁸⁶ Takvâya ulaştıran, Allah’a yaklaştıran yollardan biri de duadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?”²⁸⁷ Kaynaklarda geçen şu rivayet de takvâya ulaşmada duanın önemini anlatır: “Sâlih-i Mürrî sık sık şöyle derdi: ‘Kim Allah’ın kapısını vurmaya, dua etmeye devam ederse, kapının ona açılması yakındır.’ Bunu duyan Rabiâtü’l-Adeviyye ona, ‘Ne zamana kadar böyle diyeceksin? Allah’ın kapısı kapandı mı ki açılınsın?’ dedi. Bunun üzerine Sâlih ‘Bu ihtiyar şeyh gerçeği bilemedi, kadın bildi.’ dedi.”²⁸⁸

Sûfîler, uhrevî saadete nazarî bilgilerden ziyâde amelî olan, bizzat yaşanan takvâ ile hevâ ve hevesi terk etmekle nail olmaya çalışmışlardır. Takvâ sayesinde gönüllerinden dünya sevgisini çıkartmış yerine Allah aşkını yerleştirmişlerdir. İbadetler ve zikirlerle îmânlarını kuvvetlendirmişler, takvâlî olmayı yaşam tarzı haline getirerek verâ, zühd, tevekkül, rıza, gibi makamlara erişmişlerdir.

I- İMAM BİRGİVÎ’YE GÖRE TAKVÂ KAVRAMI

İmam Birgivî hayatını takvâ üzere yaşamaya ve yaşatmaya adanmış bir Osmanlı âlimidir. Eserlerini ve hayatını incelediğimizde bunu anlamak zor değildir. Devlet memurluğunun zor kazanıldığı bir dönemde o, gördüğü haksızlıklara tahammül etmeyip kısa sürede devlet memurluğundan istifâ etmiş, hayatının sonuna kadar insanları Kur’ân ve sünneti hassas bir şekilde yaşamaya davet edip bid’atlerden uzaklaştırmaya çalışmıştır.

İmam Birgivî de ilk sûfîler gibi takvâyı Allah korkusundan ziyade, Allah sevgisi çerçevesinde yorumlamıştır. En önemli tasavvufî eseri *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*’nin önsözüne, ayetlerle, îmân ehli müttakî kimselere verilecek cennet nimetlerini müjdeleyip, onların vasıflarını sayarak başlamıştır. Müttakî derecesine fiillerde, ahlâkta, sözlerde ve itikatta Rasûlullah’a tâbi olmakla ulaşabileceğini, ayrıca insanın en büyük düşmanının şeytan olduğunu, onun körü körüne ibadet eden cahiller ile gafil âlimleri tuzağına düşürdüğünü, böylece onların ifrat ve tefrîte düştüklerini, iyilik yaptıklarını zannettiklerini belirtmiştir. Bu sebeple

---

²⁸⁶ Mülk, 67/13.

²⁸⁷ Furkan, 25/77.

²⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 268.

et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'yi yazıp Sîret-i Ahmediyye'yi açıklamak istediğini söylemiştir. ²⁸⁹

A- Takvâ Kavramı

İmam Birgivî, takvânın şeriatte özel ve genel olmak üzere iki manasının olduğunu belirtmiştir. Genel mânâsı: Takvâ, âhirette zarar verecek, azaba sebep olacak şeylerden sakınıp uzaklaşmaktır. Bu mânâsı için dinde geniş bir alan vardır. Takvâ artabileceği gibi eksilebilir de. Takvânın en aşağı derecesi, insanı ebediyyen ateşte bırakacak olan Allah'a ortak koştuktan kaçınmaktır. En yüksek derecesi, kalbi Cenab-ı Hak'tan uzaklaştırıp başkasıyla meşgul eden her şeyden uzak tutup yalnız ona yönelmektir. İşte bu, Allah'ın şu ayetiyle ifade edilen hakîkî takvâdır:²⁹⁰ “Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten nasil sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün.”²⁹¹

Takvânın özel mânâsı: Şeriatte kastedilen mânâ budur ki nefsi, azabı hak etmeyi gerektirecek herhangi bir fiilden korumaktır. Bu mânâda kullanıldığında ittifakla büyük günahlardan kaçınmak gereklidir. İmam Birgivî, kebâirden yani büyük günahlardan kastın şirkin çeşitleri olduğunu, küçük günahların azabı gerektirmeyeceğini söylemiştir. Ehl-i sünnete göre büyük günahlardan kaçınılsa bile küçük günahlar için azap edilmesinin câiz olduğunu belirtir. Ona göre büyük günahlarla küçük günahları birbirinden ayıran kesin bir nas sabit olmamıştır. Kimin müttakî olduğu da kesin olarak bilinemez. İmam Birgivî bu düşüncesine şu hadis-i şerîfi delil olarak göstermiştir: “Kul, kendisinde bir beis olmayan şeyleri, beis olan şeylerden sakınabilmek için terketmedikçe müttakîlerin derecesine ulaşamaz.”²⁹² Hadisteki ‘ma’ kelimesi harâm olma ihtimali olan ve harâma sürükleyecek olan her şeyi içine alır. “Helâl bellidir, harâm da bellidir. Bu ikisinin arasında helâle de harâma da benzer durumu olan ve insanların çoğunun hükmünü bilmediği işler vardır. Kim bu şüpheli olanlardan sakınırsa dinini, onur ve haysiyetini muhafaza etmiş olur. Kim de şüpheli olanlara dalarsa neticede harâma dalar. Sürüsünü koruluğun etrafında otlatan çoban gibi ki sürü her an koruluğa dalabilir. Dikkat edin,

²⁸⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 12 (trc: s. 10).

²⁹⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 77 (trc: s. 94).

²⁹¹ Âl-i İmran, 3/102.

²⁹² Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 19; İbn-i Mâce, Zühd, 24.

her sultanın bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu ise harâm kıldıklarıdır. Şunu da bilin ki insan vücudunda bir et parçası vardır. O düzgün olursa bütün vücut düzelir, o bozuk olursa bütün beden bozular. Dikkat edin! O et parçası kalptir.”²⁹³ hadisini de bu fikrine delil olarak getirmiştir.²⁹⁴

Küçük günahlardan ve şüpheli şeylerden tamamen sakınmanın yaşadığı devirde zor hatta mümkün olmayacağını düşünen İmam Birgivi, “Taata, tâkat miktarıncadır.” diyerek harâma yakın olan şüphelilerin dışındakilerin takvânın sınırından çıktığını belirtmiştir. Böylece takvânın gerçekleşmesinde tahrîmen mekrûh ve harâmdan kaçınmanın lüzûmlu ve yeterli olduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁹⁵ Bu düşüncesiyle İmam Birgivi takvâyı, zannedildiği gibi yaşanılmaz olmaktan kurtarmıştır. Şüphelileri terk etmek anlamındaki verâdan ayırmıştır.

İmam Birgivi, insana düşen üç görev olduğunu belirtir. Bunlar; 1. İtikadını düzeltmek. 2. İlmihâli bilmek. 3. Takvâ sahibi olmak. Ona göre bu üç şey, insana lazım olan her şeyi toplayıcıdır. Dünyada, kabirde ve sonrasında Allah'ın itâbından ve azabından kurtulmak için de bunlar yeterlidir. Bunlarla Allah'ın rızasına, muhabbetine ve cennetine erişilir. Bu üçünün dışındaki taatlere ancak bunlardan sonra itibar edilir ve derecelerin artmasına vesile olur. İtikadı düzeltmek ilm-i hâle dâhildir. İlm-i hâl ise takvâyâ dâhildir. Çünkü ilm-i hâl faz-ı ayndır. İlm-i hâli terk etmek ise haram olup takvâyı gerçekleştirmek için onu korumak ve elde etmek vaciptir. Sonuç olarak iş takvâda bitmektedir. Din konusunda başka bir şey eklemeksizin sadece takvâ fazlasıyla yeterlidir. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de, Rasûlullâhın (sav) sünnetinde, nebilerin, velilerin ve salihlerin sözlerinde takvâli olma emri çokça geçmiştir.²⁹⁶

İmam Birgivi'nin sekiz bölüm olarak kaleme aldığı *Cilâü'l-Kulûb* adlı eserinin ilk bölümünün konusu, zühd ve takvâ, dünyadan uzaklaşıp âhirete yönelmedir. Bu, onun takvâyâ ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Şimdi bu eserde konuyu nasıl ele aldığını bakacağız.

İmam Birgivi, her eserinde olduğu gibi konuya ilk önce ayetlerle ışık tutmuş daha sonra düşüncesini tasdikleyen hadisleri sıralamıştır. Seçilen otuz dört ayette ve onaltı hadiste öncelikle âhirette insanı bekleyen hesaba dikkat çekmiş, sık sık

²⁹³ Buhârî, İman, 39; İbn Mâce, Fiten, 14.

²⁹⁴ İmam Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 77 (trc: s. 96).

²⁹⁵ İmam Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 78 (trc: s. 96).

²⁹⁶ İmam Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 392 (trc: s. 513).

takvâ,²⁹⁷ ittikâ,²⁹⁸ kelimelerini kullanmıştır. Allah'ın rızasını kazanmak ve âhirette kötü bir durumla karşılaşmamak için sakınılması gereken şeyleri saymıştır. İşte bunlar da İmam Birgivî'nin takvâ anlayışını ortaya koymaktadır. Şöyle ki: “Yoksa siz, sizden evvel yaşamış olanların hali başınıza gelmeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?”²⁹⁹; “O günden sakının, Zira o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tastamam verilecek ve onlara haksızlık edilmeyecektir.”³⁰⁰; “Herkesin yaptığı iyiliği ve kötülüğü hazır bulacağı o günde kişi, kötülükleriyle kendi arasına da uzak bir mesafe bulunmasını isteyecektir. Yine Allah sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah kullarını çok esirgeyicidir.”³⁰¹ “Kâfirlerin diyar diyar dolaşması sakın seni aldatmasın. Bu, az bir yararlanmadır. Sonra onların barınağı cehennemdir. Ne kötü bir yataktır. Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah katında bir konaklama yeri olarak, içinde ebedî kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah katında olan şey, iyiler için daha hayırlıdır.”³⁰² İmam Birgivî korku ve ümit unsurlarını bir arada kullanarak insanları takvâlı olmaya davet etmiştir.³⁰³ Görüldüğü gibi önce âhiret hayatının varlığı, orada çetin bir sorgulamanın olduğu, takvâ sahiplerinin ise orada mükâfatlandırılacağı müjdelendirilmiştir.

Takvâ konusunda, İmam Birgivî zamanındaki bazı mutasavvıf geçinenlerin sapkınlık içinde olduklarını belirtmiştir. Çünkü onlardan kimileri, şeriata ters hareketlerde bulunmakta bu hareketlerinin sebebi olarak, kendilerinin bâtın ilmine sahip olduklarını, hükümleri Kur'ân'dan değil de keşf ile doğrudan Rasûlullah'tan aldıklarını, eğer bir kanaate varamazlarsa Allah'a sorduklarını, halvetle ve şeyhlerinin himmetiyle Allah'a ulaştıklarını, bu sebeple ilimleri keşf yoluyla elde ettiklerini söylemektedirler. Hatta Allah'a ulaşmanın zâhir ilmini ve şeriati terk etmekle mümkün olduğunu, bâtıl üzere olsalar kendilerine kerâmetlerin, yüksek hallerin verilmeyeceğini, kendilerinden harâm sâdır olursa uykularında uyarıldıklarını, böylece helâli harâmı bildiklerini iddia etmişlerdir.³⁰⁴ İmam Birgivî bu gibi kimselerle çok uğraştığı için sanki tasavvuf karşıtıymış gibi algılanmıştır.

²⁹⁷ Nisa, 4/77; Âl-i İmrân, 3/197.

²⁹⁸ Lokman, 31/33; Haşr, 59/18.

²⁹⁹ Bakara, 2/214.

³⁰⁰ Bakara, 2/281.

³⁰¹ Âl-i İmrân, 3/30.

³⁰² Âl-i İmrân, 3/19-198.

³⁰³ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 21, 22.

³⁰⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 28 (trc: s. 39).

Hâlbuki bu açıklamasının ardından sünnete ittibâ konusunda hakîki sûfilerin görüşlerini Kuşeyrî'nin *er-Risâlesi*'nden aktarmış, velayetiyle meşhur bir adamı ziyarete giden Bâyezîd-i Bistâmî'nin, adamı kible tarafına tükürürken görüp Rasulüllahın edeplerinden bir edebi terk ettiği ona selam bile vermeden dönmesi olayını, düşüncelerine delil olarak göstermiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'den “Sûfi tâifesinin efendisi, tarikat ve hakikat erbâbının imamı” diye bahsetmiştir.³⁰⁵

B- Kur'ân ve Sünnete Uymak

İmam Birgivî, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeyi kendisine rehber edinmiş bir kişidir. Her konuyu ayet ve hadislerle anlatmış, her sorunun cevabını önce nasslarda aramıştır. Arapça gramer kitaplarındaki örnekleri bile hayata ışık tutması amacıyla hep ayetlerden seçmiştir. Okurlarına peygamber ahlâkının takvâ kavramı çerçevesinde anlatıldığı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı en önemli kitabının ilk konusu “Kur'ân-ı Kerîm'e Sımsıkı Sarılmak”tır. İlk cümleleri de şu ayetlerdir: “Elif, Lâm, Mîm. O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar, arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”³⁰⁶, “İşte bu Kur'ân, bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan sakının ki size merhamet edilsin.”³⁰⁷ Eserin ikinci bölümü “Sünnete ittibâ”dır. Bunun önemini de şu ayet ile anlatmaya başlamıştır.³⁰⁸ “Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan ittikâ edin, sakının. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.”³⁰⁹ Bu bölüme aldığı hadislerin ilki şudur:³¹⁰ “Size Allâhü Teâlâ'dan sakınmanızı (ittikâ etmenizi), Habeşli bir köle olsa bile başınızdakinin emirlerine kulak vermenizi ve ona itaat etmenizi tavsiye ediyorum.”³¹¹ İmam Birgivî, bu konuyu aydınlatmak için eserine yirmi altı ayet, yirmi altı hadis koymuş, eserin tamamında yedi yüz yetmiş beş³¹² hadis kullanarak sünnete verdiği önemi göstermiştir. Ona göre, inanç ve

³⁰⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 29 (trc: s. 40).

³⁰⁶ Bakara, 2/1-2.

³⁰⁷ En'am, 6/155.

³⁰⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 18 (trc: s. 18).

³⁰⁹ Haşr, 59/7.

³¹⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 19 (trc: s. 24).

³¹¹ Tirmizî, İlim,16; Ebu Davut, Sünnet, 6.

³¹² Martı, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 9.

davranışların tamamı Kur'ân ve sünnete uygun olmalı, değilse Kuran ve sünnet çerçevesinde düzeltilmelidir.³¹³

C- Bid'atlerden Sakınmak

İmam Birgivî'ye göre bid'at, ister âdet ister ibadet olsun mutlak olarak sonradan ortaya çıkarılan şeydir. Çünkü bid'at, sonradan ortaya çıkarma anlamına gelen "ibtida" kelimesinden türeyen bir isimdir. Şer'î manası ise dinin sahibinden sözle, fiille, bir açıklama veya işaretle izin olmaksızın, dinde sahabeden sonra ortaya çıkarılan fazlalık veya noksanlıktır. Bid'at bu manasıyla kesinlikle âdetleri kapsamayıp bazı îtikat ve ibadet şekilleriyle sınırlıdır.³¹⁴ Ona göre üç çeşit bid'at vardır: İtikâdda bid'at; Ehl-i sünnet îtikâdına uymayan îtikâdlardır. Bunlar küfre veya büyük günahlara götürür. Amelde bid'at; sünnet-i müekkedeye zıt davranışlardır, fısktır. Bunun zıddı sünnetü'l-hüdâ yani doğruya ileten sünnetlerdir. Âdetde bid'at; yapılmasında sapıklık ve doğru yoldan ayrılma yoktur ama sakınmak lazımdır. Bunun zıddı da sünnet-i zâide denilen Hz. Muhammed'in (sav) âdet olarak yaptığı şeylerdir. Bunları işlemek müstehabtır.³¹⁵

Takvâ için verâ gibi şüphelilerden sakınmak gerektiğini vurgulayan İmam Birgivî, bir şeyin vâcip mi bid'at mi olduğunda tereddüt edildiğinde ne yapılması gerektiği konusunda fakîhlerin şöyle hüküm verdiklerini belirtmiştir: "Bid'ati işlemek sünneti terk etmekten daha zararlıdır. Vâcibi terk etmenin bid'ati işlemekten daha zararlı olup olmadığına şüphe vardır. Şöyle ki, bir kimse bir şeyin bid'at mi yoksa vâcip mi olduğu hususunda şüphe ederse o şeyi yapması gerekir diye açıklamışlardır."³¹⁶

İmam Birgivî, minare ve medreseler yapmak, kitaplar tasnif etmek, elek kullanmak gibi faydalı şeylerin bid'at olmadığını belirtmiş hatta bunların kullanımını teşvik etmiştir. Bunlara "bid'at-ı hasene" denir. Onun karşı çıktığı ve ömrü boyunca mücadele ettiği, "bid'at-ı dalâle" denen insanın inancını zedeleyen îtikadlardır. Putperestlerin putlardan istediği gibi kabirlerde mum yakıp ölüden rızık, çocuk,

³¹³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 14 (trc: s. 10).

³¹⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 25 (trc: s. 37).

³¹⁵ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 264.

³¹⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 25 (trc: s. 38).

âfiyet istemek;³¹⁷ ücretle Kur'ân-ı Kerîm okumak, raks etmek; şeyhinin nassa aykırı olan sözülle, ilhamla ve rüyayla amel etmek gibi davranışlardır.

D- Canlıların Haklarına Riâyet

İmam Birgivî, insanın üzerinde bulunan hakları 'kul hakkı ve Allah hakkı' diyerek ikiye ayırmıştır. Öncelikle Allah'ın haklarını yerine getirmenin önemine dikkat çekmiştir. Bunun için önce kılınmayan namazların kaza edilmesi gerektiğini söylemiştir. *Hidâye* isimli kitabın müellifi Merginânî ile bazı âlimlerin dediği gibi tâdil-i erkânın uygulanmadığı ve şüpheli olan namazların da kaza edilmesini tavsiye etmiştir. Hatta bazı âlimlerin de tavsiye ettiği ıskât-ı salât³¹⁸ uygulamasının da ihtiyâten yapılmasını istemiştir. Daha sonra Allah'a olan borçların ödenmesi için kişinin zekât, hac, fitır sadakası, adak ve kurbanlarını hilesiz olarak yerine getirmesi gerektiğini; zinâ, içki, kumar, yalan gibi günahları için pişman olması, bunlardan uzaklaşarak sahih bir tövbe etmesi gerektiğini vurgulamıştır.³¹⁹ Bunlar onun, Allah'tan sakınma konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.

İmam Birgivî, kul hakkının iki çeşit olduğunu belirtir. Birincisi mâlî olanlardır. Gasp, hırsızlık, hile, yalancı şahitlik, zalimin emrinde çalışmak ya da başka şekillerde başkasının malını telef etmektir. Eğer hak sahibi biliniyorsa gidip helalleşmek gerekir. O kişi öldüyse hakkı varislerine ödenmelidir. O da yoksa fakirlere onun adına sadaka olarak verilmelidir. İkincisi mâlî olmayanlardır. Bu da ikiye ayrılır. Yaralama, vurma, haksız yere kullanma gibi bedenî olanlar ve sövmek, alay etmek, hakaret etmek gibi kavli olanlardır. Bunlardan kurtuluş yolu birincisinde olduğu gibidir. İmam Birgivî, hayvanların ve kâfirlerin hakkına da dikkat çekmiş, onların hakkının ödenmesinin mümkün olmadığını belirterek bu konuda çok hassas davranmak gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü hayvanları dövmek, haddinden fazla yük yüklemek, yemini suyunu vermemek gibi hakları çiğnendiği zaman onlarla

³¹⁷ İmam Birgivî, *Ziyâretü'l-Kubûr Bid'iyyetuhâ ve İstihbâbuhâ*, (çev.: A. Muhammed Beşir), İstanbul: Guraba Yay., 2008, s. 49.

³¹⁸ "Düşürme, silme, hükümsüz bırakma demektir. Ölen Müslümanı, sağlığında yerine getiremediği namaz, oruç gibi ibadetlerinden veya kefareti veremediği yeminlerinden dolayı âhiretteki sorumluluğundan kurtarmak umuduyla fakirlere verilen para, fidyedir." Ahmet Nedim Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yay., 2009, s. 152; Ali Bardakoğlu, "İskât", *DİA*, Cilt 9, İstanbul: TDV Yay., (1999), s. 137-143.

³¹⁹ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 59-62.

helâlleşmek mümkün olmadığından vebâlinin daha büyük olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kâfirlerle de dünyada helâlleşilemezse, âhirette onları razı etmek mümkün değildir. Çünkü mü'minin sevabı hak sahibi olan kâfire verilemez, kâfirin günahı da mü'mine verilemez. İşte bundan dolayı onların hakkına daha çok dikkat etmek gerekir. İmam Birgivî, ancak kişinin bu haklardan kurtulduğu zaman insanın tövbesinin kabul olacağını belirtmiştir.³²⁰

İmam Birgivî, kadının kocası, kocanın da karısı üzerindeki hakları üzerinde önemle durmuştur. Kadının kocası üzerindeki hakları, helâlinden yiyeceğinin, giyeceğinin temini, ibadetleri için gerekli olan hükümleri öğrenmesi, zulmedilmemesi, aşırılıklarına nasihat edilerek tahammül edilmesi vb. şeylerdir. Kocanın karısı üzerindeki hakları, ev içi hizmetleri yapması, kocası çağırınca gitmesi, izinsiz nafile oruç tutmaması ve dışarı çıkmamasıdır. Çocukların haklarına da dikkat çeken İmam Birgivî, kişinin çocuklarından hesaba çekileceğini, onların nafaka, giyim, eğitim ve öğretimlerinin temininin vâcip olduğunu belirtmiştir.³²¹ Anne-babanın, arkadaşın, misafirin, emrinde çalıştırdıklarının ve komşunun hakkını çiğnemenin bedeninin âfeti olduğunu da belirtmiş, bu hakların neler olduğunu âyet ve hadislerle teferruatlı olarak anlatmıştır.³²² Bu konu çok detaylı olduğu ve çalışmamızın sınırlarını aşacağı için özet olarak vermeyi uygun gördük.

E- Yöneticilerin Takvâsı

İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*'ün üçüncü bölümünde hocası "Atâullah Halebî'ye Nasihatler" başlığı altında bütün yöneticilere tavsiyelerde bulunmuş, onları da takvâlı davranmaya davet etmiştir. Ona göre, idarecilere büyük sorumluluk düşmektedir çünkü her çoban, güttüğünden sorumludur. Bir yönetici, kendi nefesine bakıp Allah'a karşı yaptığı kusurları görerek, başkalarını affetmelidir. Kendi günahları yanında başkasının kusurlarını küçük görmelidir.³²³ Bu konuda Allahü Teâlâ şöyle

³²⁰ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 62-63.

³²¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 370-373 (trc: s. 476-479).

³²² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 372-381 (trc: s. 483-492).

³²³ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 68.

emretmiştir: “Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır.”³²⁴

İmam Birgivî, kişinin evlâtlarını, hizmetçilerini dış gönünüşlerine aldanmayarak kontrol altında tutması gerektiğini düşünür. İdaresindeki kişilerden bazıları para işleri ile uğraşanlar, rüşvet vb. şeylere tenezzül etmiş olabilirler. Bunların kimlerle muamele yaptıklarını gizlice her ay hatta her hafta araştırmalıdır. Bunlara asla müsamaha göstermemelidir. Çünkü büyük belâlar aşırı müsamahadan doğar.³²⁵ Ona göre çok genç ve güzel kişileri hizmette kullanmamak gerekir. Efendiyle olmasa bile hizmetçiler arasında bazı problemlere sebep olabilir. En azından gözle temas günaha sebep olabilir. Yabancılardan hediye kabul edilmemelidir. Çünkü bu hediyeler gizli rüşvettir. Laf taşıyanın sözünü dinlememek gerekir. Çünkü bu, kötü zannın sebebidir ve günahdır. Güvenilmeyen insanların sevgisine hemen aldanmamalıdır. Zirâ onlar birşeyler sızdırmak için böyle davranabilirler. Sadık dost kibrit-i ahmer³²⁶ gibi az bulunur. Sonuçları acı gelse bile, küçük de olsa büyük de olsa hakkı, doğruyu, herkesten kabul etmek gerekir. Bir hatayı gösteren kişiye teşekkür etmelidir.³²⁷

İmam Birgivî’ye göre takvâlî bir yönetici malını, sultanların âdet edindiği gibi süslü binalara, kapılara, ihtiyaç dışı şeylere harcamamalıdır. Ayrıca nefsinin, kibir ve gururdan arınmış saymamalı, bilakis günahkâr olduğunu düşünerek, Allah’tan sakınıp, mahzun bir şekilde, tazarru ve niyaz ile af, âfiyet, rızâ, tevfiik ve doğruluk için duada bulunmalıdır. Lâyık olmadığı halde Allah’ın lütfuna mazhar olduğunu düşünerek, bütün işlerini ona havale edip, ona dayanıp güvenerek, onun rahmetinden ümitli, gazabından korku içinde bulunmalıdır.³²⁸

F- Müttakîlerin Özellikleri

İmam Birgivî yazdığı eserlerde, en değerli ve en üstün kişinin, Allah’tan en fazla sakınan (etkâ olan, müttakî) kişi olduğunu vurgulamıştır. Ona göre müttakîlerde bulunması gereken özellikler Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilmiştir. Şöyle sıralayabiliriz:

³²⁴ Nûr, 24/22.

³²⁵ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 68.

³²⁶ “Kırmızı kibrit, cisimleri altına dönüştürebilecek kadar tesirli iksir.” Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lûgat*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yay.,1983, s. 339.

³²⁷ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 68-70.

³²⁸ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 68-70.

İyilik için koşuşan ve iyilikte yarışan müttakî kullar, Rablerine olan saygıdan dolayı titrerler, Rablerine ortak koşmazlar ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri titreyerek yaparlar³²⁹; onlar, kendilerine Allah'tan başka hiçbir yardımcı aramazlar, zulmedenlere meyletmezler³³⁰; ölçtüğünde ölçmeyi tam yapar, doğru terazi ile tartarlar, hakkında bir bilgi olmayan şeyin üzerinde durmazlar. Çünkü kulak, göz, kalp gibi uzuvların her biri bundan sorumlu tutulacaktır. Yeryüzünde kibir ve azamete yürümezler, çünkü yeri yaramayacağını ve boyca dağlara asla erişemeyeceğini bilirler³³¹; haddi aşır eşlerinin dışındakilere göz dikerek iffetsizlik etmezler. Ebedî Firdevs cennetine varis olanlar bunlardır.³³²

Allah'a saygı duyup ondan sakınanlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Rasûlü'ne davet edildiklerinde "İştittik ve itaat ettik." derler. Böylece gerçek kurtuluşa ererler.³³³; onlar, tevâzû ile yürürler ve cahil kimseler kendilerine laf attığı zaman "Selâm." der geçerler. Geceleri kıyamda durarak, secde ederek geçirirler. Cehennem azabından Allah'a sığınır. Harcamalarında isrâf ve cimrilik etmezler. Haksız yere cana kıymaz, zina etmezler. Tövbe edip sâlih amel işlerler. Gerçeği görme hususunda kör ve sağır davranmazlar. Allah'a dualar ederler. Bunların karşılığında ebedî kalacakları cennetle müjdelenmişlerdir.³³⁴

Müttakîler, mü'minlerin hepsini kardeşi gibi görür, aralarını düzeltir; hiçbir toplulukla alay etmez hatta onları kendinden üstün bilir; kimseyi kötü lakapla çağırır; kendini de ayıplamaz; îmândan sonra fasıklık yapmaz; tövbe etmeyerek zalimlerden olmaz; zannın çoğundan kaçınır; birbirinin kusurunu araştırmaz; birbirini arkadan çekiştirmez, çünkü ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanmaz ve Allah'tan çokça sakınır.³³⁵ Yine takvâlî kişi, kendini temize çıkarmaya çalışmaz;³³⁶ peygamber neyi verdiyse alır, neyden menettiyse ondan sakınır çünkü Allah'ın azabı çetindir³³⁷; yapamayacağı şeyi söylemez. Çünkü bu, büyük bir vebâldir.³³⁸ Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Onu beklemediği yerden

---

³²⁹ Mü'minûn, 23/57-61.

³³⁰ Hûd, 11/113.

³³¹ İsrâ, 17/34-37.

³³² Mü'minûn, 23/6, 11.

³³³ Nûr, 24/51-52.

³³⁴ Furkân, 25/63-77.

³³⁵ Hucurât, 49/10-13.

³³⁶ Rahmân, 55/41.

³³⁷ Haşr, 59/7.

³³⁸ Saff, 61/2-3.

rızıklandırır. Allah ona yeter.³³⁹ Takvâli kişi, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden kendini ve çoluk çocuğunu korur;³⁴⁰ kendisine kötülük dokununca sızlanmaz, hayır dokununca cimrilik etmez; namazlarını sürekli kılar; malından yoksulun hakkını verir; ceza gününü tasdik eder, Rabbinin azabından korkar.³⁴¹ Müttakîler, yetime kötü davranmaz, isteyeniyi de kovmazlar, Rablerinin nimetini anlatırlar;³⁴² mal toplayıp onu durmadan saymazlar; insanların arkasından kaş göz işaretiyle alay etmezler;³⁴³ namazlarında gafil değillerdir, onu ciddiye alırlar ve onunla gösteriş yapmazlar; ufacak şeyleri bile ödünç vermekten çekinmezler.³⁴⁴

İmam Birgivî, takvâ sahiplerinin, dünyadaki güzel davranışlarının sonucu olarak nasıl mükâfatlandırılacağını, bazı ayetlerle şöyle belirtmiştir: “Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”³⁴⁵ “Mallar ve oğullar dünya hayatının süsüdürler. Bâki kalacak sâlih ameller ise Rabbinin katında sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”³⁴⁶ “Ailene namazı emret, kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır.”³⁴⁷ “İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç Allah’a karşı gelmekten sakınanlarındır.”³⁴⁸ “Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah, mutlaka iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlarla beraberdir;”³⁴⁹ “Arınan ve Rabbinin adını anıp namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”³⁵⁰ “Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene, ona kötü ve iyi olma kabiliyetini verene (kötülükten sakınma yeteneğini, takvâsını verene) andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.”^{351 352}

İmam Birgivî’ye göre, takvâli kişide bulunması gereken özellikleri şöyle özetleyebiliriz: Allah’a ve âhiret gününe inanmak, Allah’a şirk koşmamak, dönüşün

³³⁹ Talak, 65/2-3.

³⁴⁰ Tahrîm, 66/6-8.

³⁴¹ Meâriç, 70/19-35.

³⁴² Duhâ, 93/9-11.

³⁴³ Hümeze, 104/1, 2.

³⁴⁴ Mâ’ûn, 107/4-7.

³⁴⁵ En’âm, 6/32.

³⁴⁶ Kehf, 18/46.

³⁴⁷ Tâ-hâ, 20/132.

³⁴⁸ Kasas, 28/83.

³⁴⁹ Ankebût, 29/69.

³⁵⁰ A’lâ, 87/14, 15.

³⁵¹ Şems, 91/7, 8, 9.

³⁵² İmam Birgivî, *Cilâü’l-Kulûb*, s. 25-29.

Allah'a olduğunu unutmamak, dünyanın aldaticılığına kanmamak, hayır ve şer ile denendiğinde sabredebilmek, boş yere yaratılmadığının bilincinde olmak, âhirete hazırlık yapmak, büyüklük taslamamak, fesat çıkarmamak, başta namaz olmak üzere tüm ibadetleri yerine getirmek, cihad etmek, âhret nimetlerini dünya nimetlerine tercih etmemek, insanlara iyilik yapmak, haddi aşmamak, nefisleri temizlemektir.

G- Takvânın Ölçüsü

Takvânın çokça ibadet etmekle kazanılmadığını düşünen İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de "Amelde İktisat" diye bir bölüm oluşturmuştur. "Allah size kolaylık ister zorluk istemez."³⁵³ "Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."³⁵⁴ Allah'ın insana zorluk yüklediğini benzer ayetlerle anlattıktan sonra aktardığı ilk hadiste, sürekli oruç tutmak, gece ibadeti yapmak ve hiç evlenmemek suretiyle kendilerini zora sokan üç kişiye, insanların en takvâlısı olan Allah Rasûlü'nün (sav) verdiği cevap, takvânın ölçüsünü belirtmektedir.³⁵⁵ "Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Dikkat edin! Andolsun ki ben, sizin Allah'tan en çok korkanınız ve ondan en sakınanınızım. Fakat ben oruç da tutar, oruca ara da veririm, namaz da kılarım, istirahat da ederim. Kadınlarla da evlenirim. Öyleyse kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."³⁵⁶ İmam Birgivî, insanın uzlete çekilip, Allah'ın helâl kıldıklarını kendisine yasaklayarak ömrünü sürekli ibadetle geçirmesinin mekrûh olduğunu; helâlinden kazanmanın, şehirlerde cuma namazına ve cemaate devam etmenin daha sevimli ve lüzumlu olduğunu belirtmiştir. Zorlu riyâzetler, mücâhedeler, iki günde bir hatim, leziz yiyeceklerden sakınmak, senenin tamamını oruçlu geçirmek gibi hususlarda vahy ile vahyin dışındaki şeyler arasında bir zıtlık olamayacağını belirterek, takvâda ifrat ve tefrîte kaçmayı Kur'ân ve sünnette sabit olanlarla amel etmek gerektiğini tavsiye etmiştir.³⁵⁷

³⁵³ Bakara, 2/185.

³⁵⁴ Nisâ, 4/28.

³⁵⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 32 (trc: s. 44).

³⁵⁶ Buhârî, Nikah, 1; Müslim, Nikah 1.

³⁵⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 32-38 (trc: s. 41-53).

H- Takvânın Fazileti

İmam Birgivî, önemine binâen bu konuyu *et-Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserinde “Takvânın Fazileti” başlığıyla ayrıca ele almıştır. Takvâ ile ilgili yüz elliden fazla ayet olduğunu belirtmiş, “Hayır olan hasletlerden hiçbir haslet yoktur ki, Kur’ânda takvâdan daha çok zikredilmiş ve övülmüş olsun. Delîl getirdiğimiz ayetleri bir düşün!”³⁵⁸ diyerek takvâyı açık olarak emreden kırk tanesini bu bölüme almıştır. Takvânın fazileti hakkındaki seçtiği ayetlerden bazıları şunlardır: “Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınmanız, takvâlı olanınızdır.”³⁵⁹; “Allah ancak takvâ sahiplerinden, kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder.”³⁶⁰; “Ey mü’minler! Âhiret için azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”³⁶¹; “Eğer sabreder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, bilin ki bu (yapılacak) işlerin en değerlisidir.”³⁶²; “O halde gücünüz yettiği kadar, Allah’a karşı gelmekten sakının.”³⁶³

İmam Birgivî, ayetlerden yaptığı çıkarımlarla takvâ sahibi kişinin Allah’ın ikramına nasıl mazhar olduğunu, taatinin nasıl makbul olduğunu, Allah’ın dostluğunu nasıl kazandığını belirtmiş, onun âhiret ve âkıbetinin güzel olacağını, cennetin ona vaadedildiğini ve onun için hazırlandığını müjdelemiştir. Yine takvânın âhiret için azık ve libas olduğunu, kalbin imtihanı kılındığını, hayır ve rahmetin gelmesine vesile olduğunu belirtmiştir. Ona göre takvâ, ibadet, zikir, kıyaslar, oruç, açıklama, uyarma, vasiyet, adalet ve af için gaye kılınmıştır. Takvâ, sevap kazanmak, hile ve tuzakları geri çevirmek, azmedilmesi gereken şeyleri yerine getirmek, mağfiret, ameli düzeltmek, kurtuluşa ermek ve şükür için sebep kılınmış ve şart koşulmuştur. Ona göre takvâ, îmânın gereğidir ve insanlar takvânın hakikatini ve kemâlini elde etmekle emrolunmuştur. Eğer insan Allah’tan sakınırsa, Allah ona iyi ile kötüyü ayırt edecek bir marifet ve nur verir, suçlarını örter ve bağışlar, Allah’ın

³⁵⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 73 (Tercümede bu bölüm yok.).

³⁵⁹ Hucurât, 49/ 13.

³⁶⁰ Mâide, 5 / 27.

³⁶¹ Bakara, 2/197.

³⁶² Âl-i İmrân, 3/186.

³⁶³ Teğâbun, 64/16.

dinine yardım edince Allah da onlara yardım eder, müttakîlerin gönülleri Allah'ı zikretmekle huzur bulur, sükûna kavuşur.³⁶⁴

İmam Birgivî, takvânın fazileti ile ilgili hadislerin bir kısmını belirttikten sonra, nassın emri yanında aklın da takvânın diğer taatlerden üstün olduğuna delâlet ettiğini, çünkü kalbin tahliyesinin kalpteki kötülüklerin sökülüp atılmasıyla mümkün olduğunu, kalbi süslemenin de kalbi temizledikten sonra olacağını söylemiştir.³⁶⁵ Temizleme olmadan süslemenin fayda vermeyeceği kanaatindedir. Bunun için eserlerinde, ileride belirteceğimiz kalbin hastalıklarına ve tedavi yollarına geniş yer vermiştir. Sıkıca takvâyâ sarılmak ve topluma, onu en güzel şekilde elde etmelerini emretmek gerektiğini, çünkü iki dünya saadeti ve kurtuluşunun bunda olduğunu vurgulamıştır.

İmam Birgivî, insanları takvâyâ teşvik için şöyle seslenmiştir: “*Ey âhireti talep eden ve âhiret yoluna giren kimse! Eğer bu davada sadık isen kimsenin sözüne aldirmeden aşkla takvâyâ sarıl. Öyle ki, insanlar ve cinler bir araya gelse de, hiç kimse asla seni bu yoldan alıkoymasın.*”³⁶⁶

II- İMAM BİRGİVÎ'YE GÖRE TAKVÂYA ULAŞMA YOLLARI

İmam Birgivî'ye göre takvâ, ancak kötülükleri ve yasakları terk etmekle, iyilikleri ve Allah'ın emirlerini yerine getirmekle elde edilir. Çünkü emredilen amelleri terk etmek, azabı gerektiren şeylerdendir. Günah denildiğinde ilk akla gelenler, zinâ yapmak, içki içmek gibi bedenle yapılan günahlardır. Fakat namazın ve orucun terki büyük günahların en büyüğü olmasına rağmen büyük günahlardan sayılmamıştır. Bu yüzden İmam Birgivî, eserlerinde insanı takvâdan uzaklaştıran günahları detaylı olarak izah etmiş ve bunlardan kurtulma yollarını göstermiştir.

“Kötülükler ya bir âzâyâ mahsustur veya değildir.” diyen İmam Birgivî, belli bir âzâyâ has olan kötülükleri sekiz grupta toplamıştır. Bunlar; kalp, kulak, göz, dil, el, karın, tenâsül uzvu ve ayaktır. Ona göre her âzâyâ, günaha götüren şeylerden korumak, hakikat yolunda yürüyen kişi için şarttır. Böylece bu halin, o kişide meleke

³⁶⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 69-78 (trc: s. 86-96).

³⁶⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 76 (trc: s. 106).

³⁶⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 73 (Tercümede bu bölüm yok.).

halini alacağını ve onu müttakiler safına dâhil edeceğini düşünmüştür.³⁶⁷ Şimdi sırasıyla bunları inceleyeceğiz.

A- Kalbin Korunması

Allahü Teâlâ insanların küfürden, şirkten ve her türlü günahattan arınmaları, ikiyüzlülük ve riyâdan uzak, hâlisâne bir şekilde kendisine kulluk etmeleri için mesajlarını tarih boyunca peygamberler aracılığıyla göndermiştir. İnananların bir kısmı kendilerinden istenildiği şekilde kulluk ederken, îmân iddiasında bulunan kişiler içinde îmânla inkâr arasında gelgit yaşayanlar, gerekli ahlâkî hassasiyetlere sahip olmayanlar ve ikiyüzlülüğü hayat tarzı olarak benimseyenler de olmuştur. Bu kişiler için münâfik nitelendirilmesinde bulunmakla birlikte, bazı ayetlerde “kalplerinde hastalık bulunanlar” anlamında “fi kulûbihim meradun”³⁶⁸ ifadesi de kullanılmaktadır.³⁶⁹

İmam Birgivî’ye göre her türlü amelin kaynağı olan kalbi ıslâh etmek, her şeyden daha önemlidir. Çünkü kalp, emrine itâat edilen, verdiği kararların hemen yerine getirildiği hükümdardır. Uzuvar onun hizmetçileridir. Bunun için Hz. Peygamber (sav): “Uyanık olun! Bedende bir et parçası vardır. O düzeldiğinde bütün beden düzelir. O bozulduğunda bütün beden bozulur. Haberiniz olsun! O, kalptir.”³⁷⁰ buyurmuştur. Kalbi ıslâh etmek, onu kötü vasıflardan arındırıp iyi ve güzel vasıflarla süslemektir.³⁷¹ İmam Birgivî *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* isimli eserinde bu kötü vasıfları “kalp âfetleri” olarak nitelemiştir. Altmış maddede bunları açıklamış ve bu kalp âfetlerinden kurtuluş yollarını sunmuştur. Şimdi bazıları hakkında bilgi vererek İmam Birgivî’nin takvâyâ ulaşma yollarını inceleyeceğiz.

1- Küfür: Helâk edici şeylerin en büyüğü ve ilki olan Allah’a küfür, mü’min olma yeteneğine sahip bir kimseden sâdır olan îmânsızlıktır. İmam Birgivî bu küfrü üç şekilde sınıflandırmıştır:

³⁶⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s.79 (trc: s. 96).

³⁶⁸ Bakara, 2/10; Mâide, 5/52; Enfal, 8/49; Tevbe, 9/125; Hacc, 22/53; Nur, 24/50; Ahzab, 33/12, 32, 60; Muhammed, 47/20; 29; Müddessir, 74/31.

³⁶⁹ Sami Kılınçlı, “Kur’andaki ‘Kalbinde Hastalık Olanlar’ İfadesinin Muhatapları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, (2014), sy. 2, s. 63-64.

³⁷⁰ Buharî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, s. 107.

³⁷¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 79 (trc: s. 97).

a) Küfr-i cehlî; âvâmın küfrüdür. Sebebi ayet ve diğer şer'î delillere kulak vermemek ve iltifat etmemek yani gerekenleri yapmamaktır.

b) Küfr-i inâdî; bile bile inkâr ve inatla yapılan küfürdür. Sebebi yüceltilme isteği, riyâsete ulaşamama veya makamı kaybetme endişesidir. İmam Birgivî, bu küfür çeşidine Firavun'u ve Ebû Talib'i örnek vermiştir. "Sonra Musa ve kardeşi Harun'u mucizelerimizle ve apaçık bir dille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de onlar büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenmiş bir topluluk oldular."³⁷²

Küfr-i inâdînin diğer bir sebebi zem, yani ayıplanma endişesi taşımaktır. İmam Birgivî, bunun ilâcı olarak şöyle düşünmeyi tavsiye eder: "Eğer yapılan zem doğru ise, bu beni bana daha iyi tanıttı, kusurumu bildirdi. Bu kusurumu gidermeye çalışmalıyım. Eğer yerilen özellikler bende yoksa hakkımda gıybet edilmiştir. Bu da benim için nimet olur. Onun sevapları bana geçer."³⁷³ Zemmin zıddı ve îmân etmemeye sebep olan bir diğer kalp hastalığı da medh ve sena sevgisidir. Öven kişilerin sözlerinden, nefsin kemâlat sahibi olduğunu zannederek lezzet almasıdır. İlacı, ilim ve ameldir. Bu durumun hakîki bir kemâl olmadığını, geçici olduğunu düşünmektir. İmam Birgivî, ilim ve amelin hayırlı ve faydalı olmasını, ihlâslı olma ve ölene kadar ameli küfürle iptal etmeme gibi şartlara bağlamıştır. Eğer bu şartlar yerine getirilmezse ilim ve amelin şerre ve zarara dönüşeceğini düşünmüştür.³⁷⁴

c) Küfr-i hükmî; Allah ve Rasûl'ünün, yalanlama alâmeti olarak vasıflandırdıkları söz ve fiillerdir. Sebepleri, akıl hafifliği, gayr-i ahlâkî ve gayr-i dinî hikâyeler anlatmak, dili ve diğer uzuvları günahattan korumamak, dinî emirlere aldırış etmemek gibi şeylerdir.³⁷⁵ Küfr-i hükmînin esası ikidir: Biri dinde tahkiri, kötülenmesi vâcib olanları tâzim etmektir. Diğeri, tâzimi vâcib olanları tahkîr etmektir. Bu küfür, dil, fiil ve kalp ile olur.³⁷⁶

İmam Birgivî, küfür hastalığının ilacı olarak şunları önermiştir: Önce îmandan mahrum olma endişesini duymak, sonra küfrün âfetlerini ve tâatlerin nasıl hükümsüz kaldıklarını, nikâhının bozulduğunu, kestiği hayvanın etinin yenilmeyeceğini, tövbe etmeden ölürse cehennemde ebedî kalacağını bilmek, sonra da dilin âfetlerini

³⁷² Mü'minûn, 23/45, 46.

³⁷³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 87.

³⁷⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 88 (trc: s. 106).

³⁷⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 84-85 (trc: s. 107).

³⁷⁶ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi Kadızâde Şerhi*, s. 229.

anlamak ve sükût etmeye çalışmak, dili ve diğer organları korumak, ciddî olmak, şaka vb. lüzumsuz şeyleri terk etmek ve Allah'a dua etmektir.³⁷⁷

2- Cehl: Âlim olma yeteneğine sahip kimsenin bilgisizliğidir ki bu iki türdür:

a) Cehl-i basît: Bilgisizlik demektir. Buna sahip olanlar, insanı hayvandan ayıran değerleri kaybettikleri için hayvanlar gibidirler, hatta daha aşağıdırlar. Çünkü hayvanların kendi kemâlâtına yönelişi vardır. Tehlikeleri sezebilirler. Cehl-i basîtin ilacı, öğrenimdir. Bilinmesi vâcip olan şeylere cahil kalmak harâmdır. Bazen aklî delillerin çatışması sebebiyle cehl hâsıl olur ki buna hayret, şüphe, tereddüt ve tevekkuf denilir. Bunun ilacı da İmam Birgivî'ye göre mantık gibi aklî kural ve kanunlara yönelmektir.

b) Cehl-i mürekkep: Gerçeğe uygun olmayan bir itikattır. Bu hepsinden tehlikelidir ve müzmin bir hastalıktır. Nadiren tedavî kabul eder. Çünkü bu tür cahil kişiler kendilerinde cehl ve hastalık olmadığına, onun ilim ve kemâl olduğuna inanırlar.³⁷⁸

3- Nefsin Kötü Arzularına Uymak: Bu husus, insanı takvâdan uzaklaştıran en büyük etkenlerdendir. Nefis yaratılışı itibarıyla şerre meyledici ve kötülüğü emredicidir. Nefsin isteklerine uymak kişiyi helâk eder. İmam Birgivî'ye göre mübah olmayan arzu ve istekler hayvânî sıfatlardır. Bunlar insanı dünyaya meylettirdiği, kişiyi âhirete hazırlanmaktan uzaklaştırdığı için kötüdür. Böyle bir nefse sahip olan rezildir. Hatta o, şehvetlerinin esiri ve hizmetçisidir. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurur: “Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın (halini) bildiği için saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”³⁷⁹ Hevânın mukâbili ise “mücâhede” dir. Mücâhede, nefsin meyilli bulunduğu şeylerden ilgisini kesmek ve bütün vakitlerde onu, istek ve heveslerinin hilâfına çevirmektir. Bu âbidlerin sermayesi, zâhidlerin mânevî mallarının mayasıdır. Bu hususta İmam Birgivî'nin şu sözü dikkat çekicidir: “Her arzu ve hevânın yıkılması bir zelliliğin yıkılmasıdır.”³⁸⁰

İmam Birgivî'ye göre, mübah olan şeylerde heveslerin peşinde koşmanın mezzum oluşu, kişinin bu konudaki ısrarına bağlıdır. Yani mübahları yapmak kötü

³⁷⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 84-85, (trc: s. 107).

³⁷⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 86 (trc: s. 102-103).

³⁷⁹ Câsiye, 45/23.

³⁸⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 93 (trc: s. 111).

değildir. Fakat mübah olan heveslerin peşinde koşup ısrar etmek kötüdür. Bunun yanında bazı zamanlar istirahat etmek için mübah şeyler yapılabilir. Böylece ibadet etmek için canlılık meydana gelir.³⁸¹ Nitekim Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Gücünüzün yettiği amelleri yapın. Muhakkak ki Allah, siz amelden usanmadıkça sevap yazmaktan usanmaz. Şüphesiz Allah katında amellerin en sevimsisi az da olsa devamlı olanıdır.”³⁸²

4- Taklîd: Delilsiz, tahkiksiz, hüsn-i zanla başkasına uymaktır. Bu tarz taklit, akâidde câiz değildir. Çünkü akâidde icmâl yollu da olsa nazar ve istidlâl, yani sonuç çıkarmak gerekir. Mukallidlerin zemmi hakkında birçok ayet vardır. İmam Birgivî, bu hastalıktan kurtulmak için körü körüne taklid yerine, insanın kâinata bakıp inceden inceye düşünmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁸³ Şu ayeti de bu fikrine delil olarak göstermiştir: “De ki: ‘Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.’ Fakat ayetler ve uyarılar inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz.”³⁸⁴

5- Riyâ: Âhîret ameliyle dünya menfaatını ummak veya amelîne delâlet edecek bir takım yapmacık söz ve hareketlerde bulunmak, kendisini zorlayan olmadığı halde âhîretle ilgili herhangi bir amelini halktan birine bildirmektir. Riyânın tam karşıtı “ihlâs”tır. İhlâs, dünya menfaatını kastetmeksizin âhîretle ilgili ameli, kimseye bildirmeden tam bir samimiyetle ifâ edip, Allah’a yakın olmayı arzulamaktır. İhlâsın meyvesi “ihşân”dır.³⁸⁵ Kendisiyle riyâ yapılacak şeyler beş tanedir:

a) Bedenle yapılan riyâ: Az yiyip çok ibadet ettiğini göstermek için zayıflığını izhar etmek; gece uyumadığını, dinî hususlarda titiz olduğu için üzüldüğüne delâlet etsin diye benzinin sarardığını göstermek gibi yapmacık hareketlerde bulunmaktır.

b) Süslenme yoluyla yapılan riyâ: Sünnete uyduğunu açığa çıkarmak için topuklara kadar cübbe vb. giyerek gözlerin kendisine çevrilmesini sağlamaya çalışmaktır. Ayrıca ibadet etmekten vaktinin kalmadığını belirtmek için elbisesini yıkamamak, söküğünü dikmemek gibi davranışlardır.

c) Sözle yapılan riyâ: Çok bilgili olduğuna delâlet etsin diye hikmetli sözler söylemek, hadis ve haberler nakletmektir. Yine insanlara din ve ilim konusunda

³⁸¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 94 (trc: s. 112-113).

³⁸² Buhârî, *Libas*, 43; Müslim, *Siyam*, 34.

³⁸³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 95 (trc: s. 113).

³⁸⁴ Yûnus, 10/101.

³⁸⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 96 (trc: s. 114).

kuvvetini göstermek için düşmanları susturmak niyetiyle tartışmaya girmek de buna örnektir.

d) Amel yönüyle olan riyâ: Namaz kılan kişinin tek başına kıldığında yapmayıp insanların yanında kılarken rükû ve secdeleri uzatması, mütevâzilik olsun diye ağır ağır yürümesi, başını öne eğmesi gibi hareketlerdir.

e) Dost ve ziyaretçiler yönüyle olan riyâ: Misafirlerinin ve hizmetçilerinin çokluğuyla övünmek, cuma ve davetlere giderken arkasından insanların yürümesiyle gurur duymaktır.³⁸⁶

İmam Birgivî, riyâdan farklı olarak gizli riyâyı ve belirtilerini de şöyle anlatır: Bazen riyâ, karıncanın ayağından çıkan sestene daha gizlidir. En önemli belirtileri kişinin yaptığı tâat ve ibadete halkın vâkıf olması ve buna karşı kendisini medh ü senâ etmesiyle sevinç duymaktır. Halkın kendisine sevgi ve saygı göstermesini, övmesini, meclislerde yer vermesini istemektir. Zenginlere fazla iltifat etmektir. Ayrıca kendisinden daha bilgili bir kişiyi kötülemek, ekâbir onun meclisine geldiğinde konuşmasını değiştirip yapmacık davranmak ve cemaatin kalplerini kendine meylettirmeye çalışmak gizli riyânın açık alâmetleridir.

İmam Birgivî'ye göre riyâ, ibadeti tamamen boşa çıkarmaz, sevabını eksiltir. Ancak ibadeti, gösteriş niyetiyle yaparsa sevabı da tamamen yok hükmündedir. Çünkü ameller niyetlere göredir. Riyâdan kurtulmanın çaresi niyeti düzeltmektir, ihlâslı olmaktır.³⁸⁷ Riyâ küçük şirktir. İbadetlerde halktan bir şey beklenmemelidir. Bilhassa ücretle Kur'ân-ı Kerîm okumaktan çok sakınmalıdır.³⁸⁸

6- Tûl-i Emel: “İnşallah” sözünü kullanmadan ve ilerde hayırlı işler yapma niyeti olmadan dünyada uzun süre yaşamayı istemektir. Bunun sebebi dünya sevgisi, ölümün yakınlığından gâfil olmak, gençliğine ve sağlamlığına aldanmaktır. Bu bakımdan tûl-i emelin dört tehlikesi vardır:

a) Gücü ve imkânı olduğu halde ibadette tembellik etmek, ibadeti geciktirmektir.

b) “Sonra tövbe ederim.” diye avunmak veya tövbeyi tamamen terk etmektir.

c) Ölümü hatırlamamak, âhireti düşünmemekle kalplerin katılaşmasıdır.

³⁸⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 97-99 (trc: s. 115-116).

³⁸⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 99-106 (trc: s. 122).

³⁸⁸ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 181.

d) Dünyalık toplamaya aşırı meylettir.³⁸⁹

Tûl-i emelin en kuvvetli ilacı, ölümü hatırlamak, gençliğin ve sağlığın ölüme engel olamayacağını düşünmek ve uzun emeli yerme hakkındaki hadisleri dinlemektir.³⁹⁰ İmam Birgivî, faydalı ilim, güzel ahlâk ve fazla ibadet etmek için uzun bir ömür istemenin yerilecek bir amel olmadığını belirtmiştir. Hatta menduptur. Ona göre ilmi, ameli olmayıp, yaşı çok olan kimselerde bir şeref yoktur. Çünkü uzun ömür cahillerin cahilliğini arttırır.³⁹¹

7- Dünya Sevgisi, Harâmı Arzulama, Hırs ve Tamahkârlık: Tûl-i emel ve mal sevgisi hırs ve tamaha sebep olur. Yasaklanmış şeyleri istemek harâmdır. Mübaha tamah etmek, çirkindir. Tamah, sahibini zelîl ve insanlar arasında rezîl eder.³⁹² İnsanın hırsla istediği şeylerin en kötüsü, insanların elinde olana göz dikmektir. Bunun zıddı tevfidir. Tefviz, kişinin Allah'tan kendi yararına olan şeyleri vermesini ve tehlikelerden korumasını istemesidir. Bu, şerefli bir makamdır.³⁹³ Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: “Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz aşırı gidenler cehennemliklerin ta kendileridir.”³⁹⁴

İmam Birgivî'ye göre takvâyı zedeleyen ve insanı bekleyen en büyük tehlike dünya sevgisidir.³⁹⁵ Çünkü Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Dünyadan uzak ol ki Allah seni sevsin, insanların elindeki mallara göz dikme ki insanlar da seni sevsin.”³⁹⁶ Yine bu hususta şöyle bir hadis nakledilmiştir: “Peygamber (sav)'e bir adam gelerek ‘İnsanların en zâhidi kimdir?’ dedi. Şöyle buyurdu: Kabri ve faniliği unutmayan, dünya zinetlerini terk eden, ebedî olanı fanî olana tercih eden, günlerinde yarını saymayan (uzun emel beslemeyen), nefsinin ölü sayan kişilerdir.”³⁹⁷; “Kim Allah'a karşı bütün benliği ile bağlanırsa, Allah ona her türlü yardım için kâfidir. Ummadığı yerden rızık verir. Kim de dünyaya bütün benliği ile sarılırsa, Allah, onu ona bırakır.”³⁹⁸ İmam Birgivî, takvâya ulaşılması ve kalplerin cilalanması için önce dünyanın insanın ahiretine zarar veren tarafından uzaklaşmak gerektiğini

³⁸⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 107-112 (trc: s. 122-129).

³⁹⁰ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 71-81.

³⁹¹ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 187.

³⁹² İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 188.

³⁹³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 112 (trc: s. 130).

³⁹⁴ Mü'min, 40/44.

³⁹⁵ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 30-32.

³⁹⁶ İbni Mâce, Zühd 1.

³⁹⁷ İbni Şeybe, Zühd 35, 459.

³⁹⁸ Burhaneddin Ebu'l Hasen, İbrahim b. Ömer el-Bukai, *Nazmü'd-Dürer fi Tanasubi'l Ayati ve's-Süver*, Cilt 6, Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1995, s. 103.

düşünmüştür. Kalplere Allah ve âhîret sevgisi yerleştirilmeli, Allah'ın rızasını kaybettirecek şeylerden sakınılmalıdır. Bu hırs hastalığının ilacı Allah'ın takdirine razı olmak, insanlardan hiçbir şey beklememek, Allah'ın rızasını arzulamak, harâmlardan uzak durmaktır.³⁹⁹

8- Kibir: Kendini başkasından iyi ve büyük görmektir. Büyüklendiği kimse ona doğru bir söz söylese kabul etmez. Bir yerde kendisinden önce bulunsa kalbine ağırlık gelir. Kibir, hasede, ucuba ve bühtâna sebep olur. Bu, şeytanın sıfatıdır.⁴⁰⁰ Kibir harâmdır ve kullardan sâdır olan büyük bir rezîlettir. Kibri açığa çıkarmak tekebbürdür. İstikbâr ise batıl şeylere hastır. Bu hususta Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.”⁴⁰¹ İmam Birgivî'ye göre kibrin çeşitli sebepleri vardır: İlim, ibadet ve verâ, neseb ve haseb; güzellik, bedenî kuvvet ve şiddetle tutup kahretmek; mal ve dünya metâıyla lezzetlenmek; evlat, akraba, hizmetçi, komşu ve talebeden olan etbâıyla oyalanmak; hükümdar ve onun temsilcilerine yaklaşmak; başkasına karşı kin ve düşmanlık beslemek, haset ve riyâdır.

İmam Birgivî, eserlerinde kibir konusuna geniş yer ayırarak bu kalbî hastalığa dikkat çekmiştir. “Kibir, bazen sahibine de gizli kalır. Hatta o, kendisinin kibirden uzak olduğuna inanır.” diyen İmam Birgivî, kibirli kişilerde bulunan özellikleri de detaylı anlatmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Halkın kendisine saygı gösterip ayağa kalkmasını ve sokaklarda peşinden yürünmesini istemek, başkalarını ziyaret etmemek, yanına fakirlerin, hastaların, yaşlıların oturmasını istememek, evinde bir iş yapmamak, evine öte-beri taşımamak, kalitesi düşük elbise giymekten kaçınmak, kimsenin önüne geçmesini istememek, inadından veya küçümsediği için akranlarıyla yaptığı münazaralarda hakkı kabul etmemek.⁴⁰² Kibrin zıttı olan tevâzû ise, nefisini başkalarından aşağı görmek ve yalnız kendi ayıplarıyla meşgul olmaktır. Bu, halktan beklenen büyük bir fazilettir. Tevâzûnun çoğu da başkasına yaranma göstergesidir, bu da kötü bir davranıştır.⁴⁰³

İmam Birgivî'ye göre sinsi bir hastalık olan kibrin ilacı, bir cahile baktığında şöyle düşünmektir: “Bu, Allah'a cehliyle isyan etmiş, ben ilmimle isyan ettim. Bu bakımdan o benden daha azîzdir.” Bir âlime baktığında ise: “Bu, benden önce

³⁹⁹ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulüb*, s. 30-32.

⁴⁰⁰ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 183.

⁴⁰¹ Müslim, İman, 39; Tirmîzî, Birr, 61.

⁴⁰² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 147-148 (trc: s. 170).

⁴⁰³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 132 (trc: 150).

Allah'a itaat ve ibadet etmiştir." diye düşünmektir. Böylece kibirli insan, azim ve himmetini nefesine çevirir, kalbi kendi ayıbıyla meşgul olur. Güzelliğine, malının ve evlatlarının çokluğuna güvenip kibirlenmek yerine, onların Allah'ın emaneti olduğunu düşünmelidir.⁴⁰⁴ Nefsini temiz saymaktan sakınmak, kendini hiç kimseden üstün görmemek, Allah'tan sakınarak mütevâzî olmak da insanı kibirden korumaktadır.⁴⁰⁵

9- Ucub: Kişinin işlediği salih amelleri büyük görmesi, bu konudaki şerefının Allah'tan değil de insanlardan veya kendi nefsinden kaynaklandığını düşünmesidir. Bazen de bu, sadece nimeti büyütüp, onu asıl verene nispet etmeyi unutmakla olur. Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır?"⁴⁰⁶ Ucubun sebebi katıksız bir cehalet, gaflet ve zihin karışıklığıdır.⁴⁰⁷

İmam Birgivî, ucubun en çirkinini, kişinin hatalı görüşünü beğenmesi, ondan hoşlanması, görüşünde ısrar edip hiçbir nasihate kulak vermemesi ve başkalarına câhil gözüyle bakması olduğunu belirtmiştir. Bu hastalığa da şu ilacı tavsiye etmiştir: İnsan, her şeyin Allah'ın yaratması ve iradesiyle var olduğunu, ilim, amel, mevki, mertebe, mal ve benzeri bütün nimetlerin yalnız Allah'tan geldiğini bilmeli ve gafletten uyanmalıdır. Ucubun zıddı, kişinin salih amellerinin Allah'ın tevfiği ile olduğunu hatırlaması, o amelleri ve sevabını önemli kılanın yalnızca Allah olduğunu unutmaması, bütün nimetlerin yalnızca Allah'tan geldiğini bilmesi ve ona müteşekkîr olmasıdır.⁴⁰⁸

10- Haset: İlâhî nimetin, halktan sevmediği birinin elinden gitmesini veya o nimetin ona ulaşmamasını istemek veya haset edeni sevip benimsemektir. Haset, zararı sahibine olan bir kalp hastalığıdır. Hikmet sahipleri, "Haset eden, mazluma benzeyen bir zâlimdir." demişlerdir.⁴⁰⁹ Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "Sizi hasedden sakındırırım. Şüphesiz ki hased ateşin odunu yok ettiği gibi iyilikleri yok eder."⁴¹⁰ Eğer haset sadece kalpte ise, bunun harâm olduğu ve sahibinin günahkâr olup olmadığı hakkında İmam Birgivî, İmam Gâzâlî (v. 505/1111) ile farklı görüşte

⁴⁰⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 149 (trc: s. 167).

⁴⁰⁵ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 69.

⁴⁰⁶ Fâtır, 35/8.

⁴⁰⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 149 (trc: s. 176).

⁴⁰⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 149-151 (trc: s. 176-172).

⁴⁰⁹ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 181-182.

⁴¹⁰ Ebu Dâvûd, Edeb, 52.

olduğunu belirtmiştir. İmam Gazâlî bunun harâm olduğunu düşünürken, İmam Birgivî harâm olmadığı görüşündedir. Gıpta ise günah olmaz, bilakis dinî konularda mendup, dünyevî hususlarda mezmum bir hırstır. İmam Birgivî'ye göre hasetin zararları şunlardır: Tâat ve ibadeti ifsât eder, günah ve isyana sevk eder, şefaatten mahrum olmaya, cehenneme girmeye, başkalarına zarar vermeye, faydasız yere sıkıntıya, kalbin körelmesine, başarısızlığa sebep olur.⁴¹¹ İmam Birgivî hasedin sebeplerini kibirlenme, kaybetme korkusu, lider olma sevdası, kötü niyet, kin gibi başlıklar altında toplamış ayrı ayrı tedâvîlerini sunmuştur. Şöyle özetleyebiliriz: Hasedin zararının dünyada da âhirette de hasetçiye ait olduğunu bilerek hasedin gerektirdiği şeyin karşıtıyla nefse teklifte bulunmak, nefsi onu övmeye zorlamak, hased olunana karşı mütevâzi davranmaya kendini zorlayarak özür dilemeye çalışmak, ona daha fazla iyilik ve ihsanda bulunmayı kendi için lüzumlu saymak, onun elindeki nimetin artması için dua etmektir.⁴¹²

11- İsrâf: İmam Birgivî israf konusu üzerinde çok durmuş, kalbi kötülüğe sevkettiği için bunu tedavisi için detaylı bilgi vermiştir. Ona göre: İsrâf, ne dinî ne de dünyevî kayda değer bir fayda olmaksızın malı harcamak ve zayi etmektir. İsrâfın kesin haram ve çirkin bir huy olduğunu belirtmiştir. İnsan tabiatının cimriliğe daha yatkın olması sebebiyle cimriliğin kötülüğü ile ilgili rivayetlerin daha çok olduğunu fakat israfın cimrilikten çok aşağı bir davranış zannedilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna şu örneği vermiştir: İdrarın necisliği ve haramlığı içkiden daha şiddetli olduğu halde içki hakkında gelen hükümler ve cezalar idrar hakkında gelmemiştir.⁴¹³

İmam Birgivî israf hakkındaki şu ayetlerin insana yeteceğini belirtmiştir: “Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez.”⁴¹⁴ “Gereksiz yere saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanın dostlarıdır.”⁴¹⁵ İmam Birgivî, şeytanın dostlarının da şeytan olacağını, şeytan isminden daha çirkin bir ismin olmadığını belirtmiştir. Akıllı kimseye şu hadisin de ders olacağını vurgulamıştır: “Kıyamet günü şu dört şeyden hesaba çekilmedikçe kul yerinden ayrılmaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle amel edip etmediğinden, malını nereden elde edip

⁴¹¹ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 151-156 (trc: s. 177-187).

⁴¹² İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 157-160 (trc: s. 187-190).

⁴¹³ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 192 (trc: s. 240).

⁴¹⁴ A'raf, 7/31.

⁴¹⁵ İsrâ, 17/26, 27.

nereye harcadığından ve bedenini nerede çürüttüğünden.”⁴¹⁶ İsrâfın zararını da şu şekilde sıralamıştır: Şeytanın, Firavun’un ve Lut kavminin amellerine ortak olmak, Allahın o kişiyi sevmemesi ve ona gazaplanması, Allahın o kimseyi sefih diye isimlendirmesi, ahirette azaba müstehak kılması ve dünyada zelliliğe, muhtaç hale düşmeye ve pişmanlığa sebep olmasıdır. İsrâfın kötü olmasının asıl sebebini ise şöyle açıklamıştır: Mal Allah’ın bir nimeti ve ahiretin tarlasıdır. Geçim onunla sağlanır, hacca onunla gidilir, cihad onunla yapılır, fakirlerin borçları onunla ödenir, okullar, mescitler onunla yaptırılır, gamlar onunla giderilir. Tasadduk etmek amacıyla çalışıp kazanmak, tamamen kendini ibadete vermekten daha faziletlidir. İmam Birgivî, “Büsbütün eli açık da olma.”⁴¹⁷ ayetini ve bu konudaki hadisleri delil göstererek sadakanın fazlasının da israf olduğunu belirtir. Çünkü kişi önce çoluk çocuğunun geçimini sağlamalı ve borçlarını ödemelidir. ⁴¹⁸

İmam Birgivî’ye göre israfın ilacı: ilmî, amelî ve kal’î (kökten çözüm) olmak üzere üç tanedir. İlmî ilacı; israfın zararlarını bilmek, onları düşünmek ve sürekli hatırdâ tutmaktır. Amelî ilacı; malı tutup harcamamaya nefsi zorlamak, israfta bulunduğu kendisini kınayacak ve kendisine israfın afetlerini hatırlatacak bir gözetmen tutmaktır. Kal’î çözümü ise, israfın sebeplerini, ondan sonra da bu sebeplerin ortadan kaldırılmasının yollarını bilmektir. Bunlar altı tanedir: Sefâlet yani akıl zayıflığı, cehâlet, tembellik ve avârelik, riyâ ve “herkes duysun” niyetiyle bir şey yapmak, irade zayıflığı, din zayıflığıdır. ⁴¹⁹

Bunlara ilave olarak İmam Birgivî, şu kalp âfetlerini sıralamaktadır: Evham ve şüphe nedeniyle Allahu Teâlâ ve inananlar hakkında kötü zan beslemektir. Bu dinimizde harâmıdır. Bu âfetin ilacı hüsn-i zan beslemektir. ⁴²⁰ Tetayyür yani uğursuzluk inancı; bazı şeyleri uğursuz sayarak onlardan uzak durma huyu harâmıdır. Fazla tevâzû göstererek kendini alçaltmak; bu, bazen maskaralık, nifak, riyâ, başkasının elindekine göz dikmek ve korku olur. İmam Birgivî’ye göre böyle bir tevâzû rezillik demektir. ⁴²¹

Günahlar ve yasaklar hakkında ısrarlı davranmak, başkalarının başına gelen belâlardan dolayı mutluluk duymak, kin duyduğu kişiyle arkadaşlığı kesmek ve ona

---

⁴¹⁶ Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyâme, 1.

⁴¹⁷ İsrâ, 17/29.

⁴¹⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 192-196 (trc: s. 240-248).

⁴¹⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 203-205 (trc: s. 254-255).

⁴²⁰ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 203.

⁴²¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 160, 166, 175 (trc: s. 212, 214).

düşmanlık beslemek, tehevür yani sonunu düşünmeden öfkeye kapılmak ve aşırı hiddetlenmek, devamlı sızlanarak halinden şikâyetçi olmak, Allah'ın ikramı olan nimetlere karşı nankörlük etmek, istediği gerçekleşmeyince öfkelenmek ve Allah'ın hükmüne razı olmamak, ta'lik yani bağımlılık, Allah dışında başka şeylere bağlanarak tevekkülü unutmak, açıkça günah işleyenleri sevmek ve zâlimlere meyletmek de İmam Birgivî'nin üzerinde durduğu kalp âfetlerindedir. Bu âfetlerden kurtulmanın yolu günahlara karşı nefsini terbiye etmek, başkalarının iyiliklere ulaşması için dua etmek, kininin ve öfkesinin sebeplerini ortadan kaldırarak ilim ve amelle uğraşmak, hilm sahibi olmak, vefâsızlıktan, hiyânetten, sû-i zandan, küfrân-ı nimetten ve zâlimlerden uzak durmaktır.⁴²²

İlim adamlarını ve salih kimseleri sevmemek, çekinmeden Allahü Teâlâ'ya karşı çıkmak, cüretkâr davranarak azabından ve öfkesinden emin olmak, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmek, dünya işlerinden dolayı üzölmek ve içten içe sıkılıp eseflenmek, dünya işleri konusunda korkuya kapılmak, gizli kin ve hiyânet, başkasına dokunan kötölükleri kasıtlı olarak istemese de gerçekleşmesine engel olmamak da İmam Birgivî'nin tespit ettiği, mü'minlerin kalbinde yaralar açan manevî hastalıklardır. Bunların tedavîsi için de şunları önermiştir: Allah için sevmek, gönlünde ilâhî saygıyı taşımak, havf ve recâ arasında olmak, Allah'a teslim olmak, gücü yettiği kadar kötölüğü engellemektir.⁴²³

İmam Birgivî, şu davranışları da kalp âfetleri arasında sayar: Hafif meşreplik, doğru karşısında kibir ve inat gösterip bile bile gerçeği inkâr etmek, öğüt kabul etmemek, kendini övme, güç gösterisinde bulunma, nifak, cerbeze, yani kurnazlık ve hilekârlık, kalın kafalılık ve aptallık, yemek yemeye ve cinsel ilişkiye karşı aşırı arzulu olmak, korkaklık,⁴²⁴ ahde vefâ etmemek, emanete hıyanet etmek, cimrilik, işleri geciktirme, kabalık ve katı kalplilik, utanmaz ve küstah olmak, mal sevgisi, dünya sevgisi, tecessüs, hırs, sefihlik, tembellik, miskinlik, acelecilik. Bu davranışlara karşı İmam Birgivî, vakarlı olmayı, tevâzuyu, itaatkârlığı, dürüstlüğü, çalışkanlığı, ahde vefâyı, cömertliği, her konuda îtidali tavsiye etmiştir.⁴²⁵

İmam Birgivî, toplumu düzeltmekle görevli din ve ilim adamlarında bulunan kalp hastalıklarına daha da önem vermiş, toplumun düzelmesini onların düzelmesine

⁴²² İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 167, 171, 175 (trc: s. 262, 264, 265, 268).

⁴²³ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 205, 209, 214, 217, 220 (trc: 268, 271, 277, 283) .

⁴²⁴ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 227, 228, 229 (trc: 284, 285, 288).

⁴²⁵ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi* , s. 188-190.

bağlamıştır. Onlardaki kalp hastalıkları şunlardır: Vaiz ve müftü gibi kalabalıklara hitap eden kişilerin gereksiz yere halkı galeyana getirmeleri, bir sıkıntı yahut kargaşa zamanında dinî bir faydası olmadığı halde halkı fitneye sevk etmeleri, “müdâhane” yani dinî meselelerde zayıflık göstererek günah ve hata gördüğünde değiştirmeye gücü yettiği halde susmaları, insanlardan maddî beklenti içinde olmaları,⁴²⁶ ücretle Kur’ân-ı Kerîm okumalarıdır. Bu kişilere vazîfelerinin bilincinde olup Kur’ân ve sünnete tâbî olmalarını önermiştir.⁴²⁷

İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserinde kulun gönlünü karartıp, hataya düşürerek takvadan uzaklaştıran kötü ahlak özelliklerini ve bunların tedavî yollarını anlattıktan sonra övgüye değer huyları işlemekte ve kalbin âfetlerinin zıtları olan güzel ahlak özelliklerini yetmiş sekiz madde halinde şöyle zikretmektedir: Îmân, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat îtikâdı, ihlâs, ihsân, tevâzu, iyilikleri hatırlayıp anmak, nasihat, tasavvuf, âhiretle ilgili amellerde gıpta etme, cömertlik, îsâr, mürüvvet, fütüvvet, hikmet, şükür, rıza, sabır, recâ, Allah'tan korkmak, Allah için üzölmek, Allah için buğzetmek, Allah için sevmek, tevekkül, insanlar arasında bilinmemeyi sevmek, övölmeyi ve yerilmeyi eşit görmek, mücâdele, hakîkati araştırmak, emeli kısa olmak, ölümlü hatırlamak, teslîmiyet, ilim talebinde aşırı tevâzu göstermek, kalbin kinden selîm olması, şecaât, hilm, rıfk, tedbirli olmak, ahde vefâ göstermek, sözünü yerine getirmek, hüsn-ü zan, zühd, kanaât, rüşd, çalışıp gayret etmek, inâbe, rikkat, şefkat, hayâ, dinî hususlarda kararlı olmak, Allah ile huzur bulmak, Allah'a karşı iştiyâk duymak, Allah'ı sevmek, vakar, zekâ, iffet, istikâmet, edep, ferâset, tefekkür, doğruluk, mürâbata (bağlılık), müşârata (şartlaşma), murâkabe (kontrol etmek), muâtebe (uyarma), muâkabe (cezalandırma), muhâsebe (hesaplaşma), öfkeye hâkim olmak, affetmek, niyet, ibadet etmek için uzun yaşamayı istemek, tevbe, huşû, yakîn, ubûdiyet, hürriyet, irâde, adalettir.⁴²⁸

İmam Birgivî, insanları hak ve hakîkat yolcusu olarak nitelendirmiş ve onlara lazım olan şeyin yukarıda özetlemeye çalıştığımız kötölüklerden kaçınıp fazîletleri elde etmek olduğunu belirtmiştir. Böylece nefis tezkiyesinin, ruhun arınmasının, kalbin kötü ahlâktan arınıp güzel huylarla bezenmesinin mümkün olacağını düşünmüştür. O, tasavvufun da bunlardan ibâret olduğunu belirtmiştir.

⁴²⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 223, 227, 228 (trc: 283, 285, 287).

⁴²⁷ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulüb*, s. 91.

⁴²⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 231, 232 (trc: 288, 289).

B- Dilin Korunması

İmam Birgivî'ye göre en çok korunması gereken organ insanın dilidir. Evlenme, boşanma, âzad etme, yemin, inkâr, yalan, küfür, gibi şeyler dile bağlıdır. Bu durumlarda kalbin niyetine bakılmaz. Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Kulun kalbi doğru olmadıkça îmânı doğru olmaz. Dili doğru olmadıkça da kalbi doğru olmaz.”⁴²⁹ İnsanı yüzükoyun cehenneme düşmeye sebep olan dilidir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”⁴³⁰ Ebû Saîd el-Hudrî’den (ra) rivâyet edilen bir hadîs-i şerîfte şöyle buyrulmuştur: “İnsanoğlu sabahladığında bütün âzâları dilden kendisini korumasını isteyerek şöyle der: Bizim hakkımızda Allah’tan kork. Çünkü biz sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan biz de oluruz. Eğer sen doğru yoldan ayrılırsan biz de ayrılırız.”⁴³¹ Akıllıların dilleri kalplerinde olur. Onlar, kalplerine faydalı ve güzel sözler gelmeyince konuşmazlar. Böyle sözler gelirse uygun bir şekilde söylerler.⁴³²

İmam Birgivî'ye göre dili korumak, ancak çok konuşmaktan kaçınmakla ve gereken yerlerde düşündükten sonra, ihtiyaç kadarıyla yetinmekle, diğer zamanlarda ise susmaya devam etmekle mümkün olur. Dilin âfeti ya konuşmakta ya susmaktır. Konuşmak da iki kısımdır. Birincisi, esasen yasak olan konuşmadır ki ancak geçerli bir nedenden dolayı izin doğar. İkincisi, câiz olduğu halde sonradan ortaya çıkan bir nedenden dolayı yasak olan konuşmadır. Bu ikinci kısım ya âdetlerden yâda ibadetlerdendir. Âdetlerden olan ya dünya ve yaşamın düzeni ile ilgilidir ya da değildir. İbadetlerden olan ise ya başkalarıyla ilgili ya da sadece kendisiyle ilgilidir. İmam Birgivî bu konuyu altı bahis olarak incelemiştir.⁴³³

Birinci Bahis: Tehlike Arzeden Sözler

İmam Birgivî, tehlike arzeden sözleri altmış maddede incelemiş ve bunlardan kurtulmak için tavsiyelerde bulunmuştur.

1- Küfür Sözü: İmam Birgivî öncelikle bundan Allah’a sığınmak gerektiğini belirterek insanı küfre sokan sözlerin tehlikesini şöyle belirtmiştir: Eğer kişi kasten

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/198.

⁴³⁰ Kaf, 50/18.

⁴³¹ Tirmîzî, *Zühd*, 60; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3/96.

⁴³² İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 222, 223.

⁴³³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 241 (trc: s. 302).

bu sözü söylese bütün ameli boşa gider, tövbeyle de geri gelmez. Küfür sözü ile dinden çıkan kimse tövbeye zorlanır. Tövbe, sadece kelime-i şehadet getirmesi değil, sözünden dönüş yapmasıdır. Küfür içinde olduğunu inkâr etmesi de tövbedir. Şâyet tövbe etmezse ebediyyen cehennemde kalmaya mecbur olur.⁴³⁴

Küfür sözü söyleyen kişi, eğer tövbe ederse önceden yaptığı haccı tekrar etmesi gerekir. Ancak önceden kıldığı namazları, tuttuğu oruçları ve kestiği kurbanları kaza etmesi gerekmez. Bunlardan kaçırdıklarını kaza etmesi gerekir. Nikâh da bozulur. Ayrıca küfür sözünü isteyerek söyleyen kişinin kestiği hayvanı yemek harâmıdır.⁴³⁵ Küfür olması korkulan sözler sarf eden kişilere ihtiyâten nikâhlarını yenilemeleri emredilir. Hata ile söylenen küfür sözleri için kişiye tövbe ve istiğfar gereklidir.⁴³⁶

2- Yalan: Yalan, bir şeyi olduğu gibi değil aksini söylemektir. Şâyet bilerek söylenmediyse, bu affedilmiştir. Eğer bilerek söylendiye kesinlikle harâmıdır. Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap vardır.”⁴³⁷ Ebû Ümâme'den (ra) rivâyet edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Mü'minde hıyânet ve yalan hariç her huy bulunabilir.”⁴³⁸ Hz. Ömer'den (ra) rivâyet edilen bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: “Kul şakayı, yalanı ve haklı da olsa tartışmayı terk etmedikçe îmânın hakikatine ulaşamaz.”⁴³⁹

İmam Birgivî'ye göre yalanın en kötüsü birine iftira atmaktır. İftiranın en kötüsü ise yalancı şahitliktir. Kur'ân-ı Kerîmde şöyle buyurulmuştur: “Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar kurtuluşa eremezler.”⁴⁴⁰ İftiradan tövbe etmek üç şeyle olur; onu terk etmeye gayret etmek, eğer mümkünse iftiraya maruz kalan kimseden helâlik dilemek ve iftirasını işitenlerin yanında kendini yalanlamaktır. Niyetinde caymak olduğu halde söz vermek ve her duyduğunu anlatmak da yalandandır. Ebû Hureyre'den (ra) rivâyet edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Kişiye günah olarak, her duyduğunu anlatması yeter.” Bunları ciddiyetle veya şaka yoluyla söylemek arasında fark yoktur. Ancak üç şeyde ve bu üç şeye yakın yerlerde yalan söylemek câizdir. Esmâ binti Yezîd (ra) Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Yalan söylemek ancak şu üç yerde helâl olur; 1. Eşlerin arasını

⁴³⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 241 (trc: s. 302).

⁴³⁵ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 62.

⁴³⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 242 (trc: s. 302).

⁴³⁷ Bakara, 2/10.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/252.

⁴³⁹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/273.

⁴⁴⁰ Yunûs, 10/69.

düzeltilmek için yalan söylemesi. 2. Kişinin savaşta yalan söylemesi. Çünkü savaş, hiledir. 3. Kişinin iki Müslümanın arasını düzeltmek için yalan söylemesi.”⁴⁴¹ Yalanın câiz olduğu bu üç yere bir de zâlimin zulmüne engel olmak ve hakkı ihya etmek de eklenmiştir. İhtiyaç olmadan yalan söylemek harâmîdir.⁴⁴²

Sözün gerçek anlamının dışındaki anlamını kastetmek demek olan ta’rîz, İmam Birgîvî’ye göre bir tür yalandır ve dilin âfetlerindedir. İhtiyaç olmadan ta’rîz yapmak mekrûhtur ancak ihtiyaç halinde câizdir. Sözü “belki”, “umulur ki” gibi sözlerle kayıtlamak da ta’rîzindedir. Yalanın zıddı doğruluktur. Doğruluk ise bir şeyi olduğu gibi söylemektir.⁴⁴³ Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete ulaştırır. Kişi doğru söyleye söyleye “siddîk (dosdoğru söyleyen)” olarak yazılır. Şüphesiz yalan günahlara, günahlar ise cehenneme ulaştırır. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında “kezzâp (çok yalancı)” olarak yazılır.”⁴⁴⁴

3- Gıybet: İmam Birgîvî’ye göre gıybet, kişinin karşısındakine onun da bildiği, tanıdığı birinin kötülüklerini anlatması veya bu kötülükleri el ya da başka bir aza ile sövme ve öfke şeklinde ifade etmesidir. Gıybet kesinlikle harâmîdir.⁴⁴⁵ Ayet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: “Ey îmân edenler! Zannın birçoğundan sakının; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”⁴⁴⁶ Ebû Hureyre’den (ra) rivâyet edilen bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Rasûlullah (sav) ‘Gıybet nedir bilir misiniz?’ diye sordu. Sahabeler ‘Allah ve Rasûlü (sav) daha iyi bilir.’ dediler. Bunun üzerine o, ‘Kardeşinizi hoşlanmadığı bir şekilde anmanızdır.’ buyurdu. Sahabe ‘Ya söylediğimiz şey gerçekten onda varsa?’ diye sordular. Bunun üzerine ‘Eğer söylediğiniz onda varsa gıybetini etmiş olursunuz yoksa ona iftira etmiş olursunuz.’ buyurdu.”⁴⁴⁷ İmam Birgîvî’ye göre gıybet, dinî olsun, dünyevî olsun birinin kusurlarını anlatmayı kapsar. Ancak bir sözün gıybet olabilmesi için muhatabının gıybeti edilen kimseyi

⁴⁴¹ Tirmizî, *Birr*, 26.

⁴⁴² İmam Birgîvî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 242-247 (trc: s. 303-312).

⁴⁴³ İmam Birgîvî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 247-248 (trc: s. 312).

⁴⁴⁴ Buhârî, *Edep*, 69; Müslim, *Birr*, 29.

⁴⁴⁵ İmam Birgîvî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 249 (trc: s. 314).

⁴⁴⁶ Hucurât, 49/12.

⁴⁴⁷ Müslim, *Birr*, 20; Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 23; Ebû Davud, *Edep*, 40.

tanıyor olması ve gıybetin hakâret ifade etmesi şarttır. Gıybet, öfkeli bir şekilde ve sövmek suretiyle birinin kötü hallerini anlatmaktır.⁴⁴⁸

İmam Birgivî'ye göre gıybet üç çeşittir:

1. Gıybet ettikten sonra, “Ben gıybet etmiyorum ki, onda bulunan şeyleri söylüyorum.” demektir. Böyle söylemek küfürdür. Çünkü bu, kesin harâm olan bir şeyi helâl görmektir.

2. Gıybet etmek ve bunun gıybetini yaptığın kimseye ulaşmasıdır. Bu günahdır ve tövbesi ancak helalleşmekle mümkün olur. Çünkü o insan, bundan dolayı incinmiştir, kul hakkı meydana gelmiştir.

3. Yapılan gıybetin, gıybeti edilen kimseye ulaşmamasıdır. Bu durumda gıybet edene tövbe etmesi ve hem kendisi için hem de gıybetini yaptığı kimse için mağfiret dilemesi yeterlidir.⁴⁴⁹

İmam Birgivî, kişinin zorluk ve zahmetle kazandığı sevaplarının hiçbir fayda elde etmeden bir başkasına geçmesinin büyük bir ziyân, ahmaklık, akılsızlık ve câhillik olduğu kanaatindedir. Akıllı insanın böyle bir şeye cesaret etmeyeceğini ancak âhiretini düşünmeyen câhillerin veya şeriatın naslarını ve İslâmın delillerini inkâr eden kâfirlerin bunu yapmaya cesaret bulacağını söylemiş ve bu kötü huydan Allah'a sığınmıştır.⁴⁵⁰

4- Nemîme (Söz taşıma, koğuculuk): Açığa çıkarılmaması gereken bir şeyi açığa çıkarmak, sırrı ifşa etmek demektir. Çoğunlukla hoş olmayan bir sözü, kimin hakkında söylenmişse gidip ona söylemek anlamında kullanılır. Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayanların vay hâline!”⁴⁵¹ Allah Rasûlü (sav) de şöyle buyurmuştur: “Koğuculuk yapan cennete giremez.”⁴⁵² İmam Birgivî, nemîmenin harâm olduğunu ancak o kimsenin zarar görme tehlikesi bulunup bunu bilmemesi söz konusu ise ve tek çare o kusurları bildirmek ise, o zaman bunu yapmanın vâcib olduğunu çünkü bunun bir nasihat olacağını belirtmiştir.⁴⁵³

5- Alay etme, Kınama ve Ayıplama: Alay etme, başkasını küçük görmek ve hafife almak anlamlarını içerir ve harâm kılınmıştır. Bu hususta Kurân-ı Kerîmde

⁴⁴⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 251 (trc: s. 319).

⁴⁴⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 253 (trc: s. 321).

⁴⁵⁰ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 225.

⁴⁵¹ Hümeze, 104/1.

⁴⁵² Buharî, Edep, 50; Müslim, İman, 169.

⁴⁵³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 254, 255 (trc: s. 323).

şöyle buyurulmuştur: “Ey îmân edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidir.”⁴⁵⁴ Ayıplama da İmam Birgivî’ye göre toplumu ifsat eden, kardeşi kardeşe düşüren çok kötü bir davranıştır. Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Birbirinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmândan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”⁴⁵⁵ Allah Rasûlü ise: “Kim din kardeşini bir kusuru sebebiyle ayıplarsa, o kusuru işlemeden ölmez.” Buyurmuştur.⁴⁵⁶ İmam Birgivî’ye göre, herkes kendi kusurlarıyla uğraşmalı, kimse kimsenin kusurunu araştırıp yüzüne vurmamalı, kardeşinde gördüğü kusurları güzel dille düzeltmeye çalışmalıdır.⁴⁵⁷

6- Lanet Okumak, Çirkin Sözler Söylemek: İmam Birgivî’nin belirttiğine göre lanet okumak, bir kimseyi Allah’ın rahmetinden uzaklaştırmaktır. Bu câiz değildir. Ancak Ebû Cehil gibi küfür üzere öldüğü sabit olan kimselere lanet okumak câizdir. Aynı şekilde bir canlıya, rüzgâra vb. şeylere de lanet okumak yasaklanmıştır. Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Mü’min kimse ayıplayan, lanet eden, çirkin sözlü ve hayâsız değildir.”⁴⁵⁸ Kötülenen şu vasıflardaki insanlara lanet okumak câizdir: Allah’tan başkasının adıyla hayvan boğazlayana, anne-babasına lanet okuyana, faiz yiyene, zekâtını vermeyene, dövme yaptırana, rüşvet verene vb... Hayırlı olan ise, bir mü’minin lanet okumamasıdır.⁴⁵⁹

İmam Birgivî’ye göre, sövmek de çirkin dil hastalıklarındandır. Sövmek bir kimsenin şanına yakışmayan şeyi, ona söylemeye denir.⁴⁶⁰ Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Müslümâna sövmek fâsıklıktır, onunla savaşmak ise küfürdür.”⁴⁶¹ İmam Birgivî’ye göre, bir mü’mine sövmek helâk olmanın eşiğine gelmek gibidir. İlk sövmeye başlayanın günahı daha fazlaysa da ikisi de günahkâr olur. Sövülen sabretmeli, affetmeli veya mahkemeye sevk etmelidir. Zamana, horoza, ölümlere sövmek nehyedilmiştir. Açık açık çirkin şeyler konuşmak da mekrûhtur.

⁴⁵⁴ Hucurât, 49/11.

⁴⁵⁵ Hucurât, 49/11.

⁴⁵⁶ Tirmîzî, Sıfatü’l-Kıyâme, 53.

⁴⁵⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 255, 259 (trc: s. 235, 330).

⁴⁵⁸ Tirmîzî, Birr, 48.

⁴⁵⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 256, 257 (trc: s. 326).

⁴⁶⁰ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 228.

⁴⁶¹ Buharî, İman, 37; Müslim, İman, 28.

Konuşma hususunda edepli olan davranış, bunların kinâye yoluyla söylenmesidir. Sâlihlerin âdeti budur.⁴⁶²

7- Ölünün Arkasından Yüksek Sesle Ağlamak: Bu nehyedilen bir davranıştır. Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Ölünün arkasından feryat ve figanla ağlayan kadın, ölümünden önce tövbe etmezse kıyâmet gününde üzerinde katranlı bir elbise ve uyuzlu bir gömlek olduğu halde kaldırılır.”⁴⁶³ Ağıt yakmak amacıyla ziyâfet vermek de câiz değildir.⁴⁶⁴ İmam Birgivî, zamanında âdet haline gelmiş olan ölü evinde yemek yedirmenin de sakıncalarına dikkat çeker. Bu yemeğin zengine de fakire de helâl olmadığını, özellikle mirasçılar çocuk olursa bunun daha mühim olduğunu belirtir. Ölen kişi yemek verilsin diye vasiyet etse bile bunun bâtil olduğunu; ölüye rahmet olacağı ümidiyle yedinci, kırkinci günlerde helva gibi şeylerin dağıtılmasının bid’at olduğunu bildirmiş, bu görüşünü Kurtubî (v. 671/1273), Mavsilî (v. 767/850) Bezzâzî (v. 827/1424) gibi diğer İslam âlimlerinin görüşleriyle de desteklemiştir.⁴⁶⁵

8- Mira’, Münakaşa Etmek, Cidâl (Tartışmak), Husûmet: Mira’, başkasının sözündeki bozuklukları açığa çıkararak onu kınamaktır. Bu ya sözle ya mânâ ile ya da konuşanın maksadı konusunda olur. İmam Birgivî’ye göre bu davranış harâmdır. Mü’mine yakışan, bir söz duyduğunda, eğer o söz hak ise onu tasdik etmektir, eğer bâtil ise bir şey söylememektir. Şâyet bu batıl olan sözün dinî işlerle alakası varsa, onun batıl olduğunu açığa çıkarmak ve reddetmek vâciptir. Çünkü bu, nehy-i ani’l-münker kapsamına girer.⁴⁶⁶

Cidâl (tartışma), görüşleri açıklamak ve kabul etmekle ilgilidir. Kişi bununla hasmını utandırmayı ve kendi üstünlüğünü açığa çıkarmayı kastederse, o zaman harâmdır. Hatta bazılarının göre küfürdür. Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Bunu sadece seninle tartışmak için ortaya attılar. Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur.”⁴⁶⁷ Allah Rasûlü (sav) de şöyle buyurmuştur: “Allah’ın hidâyet buyurmasından sonra birbirleriyle cidâl (münâkaşa) eden toplumlar hariç hiçbir kavim sapıtmamıştır.”⁴⁶⁸ İmam Birgivî, şâyet kişi hakkı ortaya çıkarmak için tartışmaya girerse, bunun câiz

⁴⁶² İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 258 (trc: s. 329, 330).

⁴⁶³ Müslim, Cenâiz, 10.

⁴⁶⁴ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 259 (trc: s. 331, 332).

⁴⁶⁵ İmam Birgivî, *Cilâü'l-Kulûb*, s. 91-93.

⁴⁶⁶ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 260 (trc: s. 332).

⁴⁶⁷ Zuhruf, 43/58.

⁴⁶⁸ Tirmîzî, Tefsir, 44.

hatta mendub olduğunu bildirmiş, bu görüşüne: “Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et.”⁴⁶⁹ Ayetini delil olarak getirmiştir.⁴⁷⁰

İmam Birgivî’ye göre husûmet, istenilen bir hakkı veya malı tam olarak alabilmek için sözünde diretmektir. Eğer kişi, husûmetinde haksız ise veya haklı olup olmadığını bilmeden düşmanlık yaparsa ve eziyet verici sözler söylerse harâm işlemiş olur. Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Devamlı kavga ve çekişme halinde olman, günah olarak sana yeter.”⁴⁷¹ İmam Birgivî, tartışmayı terk etmenin daha iyi olacağını tavsiye etmiştir.⁴⁷²

9- Şarkı-Türkü Söylemek, Batıl Şeylere Dalmak: İmam Birgivî bu konuya Allahü Teâlâ’nın şu ayetiyle başlar: “İnsanlardan öyleleri vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.”⁴⁷³ Allah Rasûlü (sav) de şöyle buyurmuştur: “Suyun baklayı yeşerttiği gibi şarkı, nifakı yeşertir.”⁴⁷⁴ İmam Birgivî, bu konuyu âlimlerin görüşlerine geniş yer vererek açıklamıştır. Düğün ve bayramlar dışında insanları eğlendirmek için şarkı söylemenin onları günaha sevkettiği için harâm olduğu görüşünü savunmuştur. Sofilerin mescid ve davetlerde, şiir ve zikirleri heva ehli gençlerle tegannî ile okumalarını da eleştirmiştir. Çünkü bunlar ibadet niyetiyle yapılmaktadır. Kur’ân okurken, dua ederken güzel sesle tegannî yapmak câizdir. İmam Birgivî, tegannî ile Kur’ân-ı Kerîm okunması konusu üzerinde çok durmuştur. Manayı değiştirmeye sebep olduğu için (lahn) aşırı teganniyle okumayı eleştirmiştir. Böyle okuyanın da dinleyenin de günahkâr olacağını fıkıh âlimlerinin görüşleriyle ispatlamaya çalışmıştır.⁴⁷⁵

Batıl şeylere dalmak, sahih bir gaye olmaksızın içki meclislerinin, zinâ edenlerin hikâyelerini anlatma gibi şeylerdir. Çünkü bu kendisinin veya başkasının

---

⁴⁶⁹ Nahl, 16/125.

⁴⁷⁰ İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 261 (trc: s. 335).

⁴⁷¹ Tirmizi, Birr, 58.

⁴⁷² İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 262 (trc: s. 335).

⁴⁷³ Lokman, 31/6.

⁴⁷⁴ Ebu Davud, Edeb, 60.

⁴⁷⁵ Konunun çok uzun olması ve tezimizle direk ilgili olmaması sebebiyle meseleyi kısaca ele aldık. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, s. 263-267 (trc: s. 336-342).

günahını gereksiz yere açığa çıkarmaktır.⁴⁷⁶ Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Kıyâmet günü insanların hatası en çok olanı, bâtil şeylere en çok dalanıdır.”⁴⁷⁷

10- Kötü Bir Şeye Aracılık Etmek: İmam Birgivî, haksız yere hâkimlik, yöneticilik gibi makamlara atanmak isteyenlere aracılık yapmanın da buna örnek olduğunu belirtmiş, cehâlet, tamâhkarlık, akraba ve dost sevgisinin ve bunu yapmadığında kınanma korkusunun bu haksız tutuma sebep olduğunu düşünmüştür. Bu hastalığın ilacı olarak, kendisine düşmanlık yapılması korkusu, makamından olma endişesi, rızık darlığı konusunda Allah’a tevekkül edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Çünkü Allah kendisinden korkulmaya daha lâyıktır.⁴⁷⁸ Nitekim Allâhü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Kim güzel bir (işte) aracılık ederse ona da o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir (işte) aracılık ederse, ona da o kötülükten bir pay vardır.”

11- Dilencilik ve Dünyevî Menfaat: İmam Birgivî’ye göre, hakkı olmadığı halde insanlardan bir şey istemek zaruret halinin dışında haramdır. Bu konuda şu hadisi örnek vermiştir: “Sizden biriniz dilenmekten vazgeçmezse kıyamet gününde Allah’ın huzuruna yüzünde bir et parçası olmaksızın çıkar.”⁴⁷⁹ İmam Birgivî’ye göre, dilenciligi mubah kılan zaruret, yanında bir günlük yiyeceği olmadığı halde, hastalık ve zayıflıktan dolayı çalışmamaktır. Zekât ve sadaka dilenmek de aynıdır. Fakat kişinin hakkı olan borcunu veya masrafları için devletten kendine düşen miktarı istemesi, hizmetçi ve işçisinden çalışmasını istemesi, eşinden evin yararına olan işleri yapmasını istemesi, öğrencisine rızasıyla iş yaptırması caizdir. Dilenenin en çirkini “Allah rızası için” denilerek istenmesidir. Ona göre kötülünen isteklerden biri de, herhangi bir sıkıntı olmadığı halde bir kadının kocasından kendisini boşamasını istemesi veya mal karşılığında boşanma hakkını kendisine vermesini istemesidir. Bir sıkıntı olmadığı halde bir kölenin veya cariye'nin efendisinden kendisini satmasını istemesi de böyledir. Bunlar bu davranışlarıyla ta'zir ve te'dip cezasını hak etmektedir.⁴⁸⁰

İmam Birgivî, takvâya ulaşmak için özellikle dilin âfetlerini derinlemesine incelemiş ve her bir âfet için çözüm önermiştir. Hepsine detaylı yer vermeyip diğer dil hastalıklarının isimlerini şöyle sıralayacağız: Sırrı ifşâ etmek; halkın Allah’ın zâtı

⁴⁷⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 269 (trc: s. 344).

⁴⁷⁷ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 9/104.

⁴⁷⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 279-280 (trc: s. 360-361).

⁴⁷⁹ Buhârî, zekat, 52.

⁴⁸⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 269-272 (trc: s. 344-349).

hakkında soru sorması, gereksiz, müşkil ve yanıltıcı meselelerden soru sormak, hatalı ifadeler kullanmak; söz ile olan münâfıklık, kötülüğü emredip iyilikten alıkoymak, kaba konuşmak ve namusa dil uzatmak, âlimin yanında câhil kimsenin söze başlaması; Kur'ân okunurken, namazda, hutbe, ezan ve kâmet esnasında, mescitlerde, tuvalette ve cimada konuşmak; kendine ve bir Müslümana beddua, kâfire ve zâlime dua etmek; Müslümana kötü lakap takmak; gereksiz, yalan yere ve Allah'ın dışındaki bir şey üzerine yemin etmek; idârecilik, hâkimlik ve vakıfların sorumluluğunu istemek, vâsî olmayı istemek; ölümü temennî etmek, Müslüman kardeşinin ömrünü kabul etmemek; Kur'ân-ı Kerîm'i kendi görüşüyle tefsîr etmek, mü'minleri korkutmak, başkasının sözünü kesmek, itiraz ile muhalefet etmek; toplum içinde iki kişinin fısıldaşması, mahremi olmayan kadınlarla gereksiz konuşmak, zımmîye selam vermek, günaha rızâ göstermek ve vesile olmaktır.⁴⁸¹

İkinci Bahis: Hayat Düzeniyle Alâkalı Âdetlerden Yapılmasına Müsâade Edilen Şeyler

İmam Birgivî, hayat düzeniyle ilgili olmayan bir takım âdetlerde izin verilen konuşmaları altı başlıkta incelemiştir.

1- Mizah: İmam Birgivî'ye göre mizahın yani şakanın caiz olmasının şartı, içinde yalan ve korkutma olmamasıdır. Onun ölçüsü her zaman Hz. Peygamber (sav) olduğu için bu konuda da onun gibi davranmak gerektiğini hadislerle açıklamıştır. Gerçekçi, aşırıya varmayan, insanı üzüp incitmeyen latifeleri hoş görmüş, bunların takvâyı zedelemeyeceğini belirtmiştir. Aşırı şaka yapmanın kötülenmiş ve yasaklanmış bir davranış olduğunu, bunun heybeti ve vakarı ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.⁴⁸²

2- Medh (Övgü): İmam Birgivî'ye göre övgünün caiz olabilmesi beş şarta bağlıdır. Bunlar:

a) Kişi kendi nefsinin övmemelidir. Çünkü nefsi temize çıkarmak caiz değildir. Bu çirkin olan bir davranıştır.

b) Yalan, riya ve karşısındaki kişinin takvâ, verâ ve zühd gibi hallerine vâkif olamayacağı halde karşısındakinin hak etmediği bir şeyi söylemeye götüren ifrattan

⁴⁸¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 286-308 (trc: s. 328-399).

⁴⁸² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 309-310 (trc: s. 400-404).

kaçınmaktır. Bu gibi hallerde “O, takvâlidir.” diye kesin bir şey söylenmemelidir. “Takvâli biri olduğunu zannediyorum.” denmelidir.

c) Övülen kimse fasık olmamalıdır. İmam Birgivî, bu davranışın Allah’ı öfkeliendireceğini belirtmiştir.

d) Övülen kimsenin bu övgü sebebiyle kibre, ucba ve gurura kapılmayacağını bilmelidir. Buna kimsenin garanti vermesi mümkün değildir.

e) Övgü haram bir şey elde etmek için olmamalıdır. Kadınların veya gençlerin güzelliğini yabancıların yanında övmek, insanları abes şeylerle güldürmek, kadını kocasını, yabancı kadınlara övmesi, mala ve makama ulaşmak için zalim yöneticileri övmek böyledir.⁴⁸³

3- Şiir: İmam Birgivî’ye göre takvâyı zedelemeyecek şiirde şu özellikler bulunmalıdır: Şiirin içinde yalan ve riyâ olmamalıdır. Hicvi caiz olmayan bir şeyi hicvetmemelidir. İçinde fık ve fücra benzer sözler geçmemeli medhin afetlerini içermemelidir. Kişi kendisini farz ve sünnetlerden alıkoyacak kadar şiire vermemelidir. İmam Birgivî, şiirin bu afetlerden uzak kalmasının mümkün olamayacağını belirterek şiirden uzak durmayı tavsiye etmiştir.

4- Seci’li ve Fasih Konuşmak: İmam Birgivî, bunların yapmacık bir şekilde olmadığı takdirde övülecek davranışlar olduğunu belirtmiştir. Özellikle hitabet ve öğütte daha makbul olduğunu, çünkü güzel konuşmayla kalpleri harekete geçirip şevke getirmek, teslim almak ve açmanın mümkün olacağını vurgulamıştır.

5- Mâlayâni Şeyler Konuşmak: İmam Birgivî, boş konuşmaların kişiyi genellikle yalan ve gıybet gibi helal olmayan şeylere sevkettiğini, bu yüzden takvâli olabilmek için bunlardan uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Üzüntülü kişileri teselli etmek, eşlerle iyi geçinmek, soru soranın sorusunu cevaplamak, çocuklara latife yapmak mâlayâni değildir, müstehaptır.

6- Gereğinden Fazla Konuşmak: İmam Birgivî’ye göre, ihtiyacın olmadığı yerde sözü kısa kesmek müstehaptır. Müşkil meselelerde, zor anlayan kimseler için tafsilâta girmek; vaaz, eğitim ve öğretimde tekrar etmek fazla konuşma sayılmaz, hatta gereklidir.⁴⁸⁴

Özetlersek hayat düzeniyle alâkalı âdetlerden yapılmasına müsâade edilen şeyler mizah, medh, şiir, kâfiyeli ve fasîh konuşmak, gönül alıcı sözler söylemek, bir

⁴⁸³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 310-313 (trc: s. 405-409).

⁴⁸⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 313-317 (trc.: s. 409-414).

meseleyi izah için detaylı konuşmaktır. Bunlar yalan karıştırmadan, yerinde ve zamanında olursa mahzûru yoktur.

Üçüncü Bahis: Kamu Düzeniyle İlgili Meseleler

Hayat düzeniyle alakalı olan alış-veriş, kiralama, ortaklık, mudârebe, rehin, hibe, nikâh, talâk, köle âzad etme, emanet bırakma gibi durumlarda konuşmak İmam Birgivî'ye göre mübâhtır. Bunlardan bazısı vâcip, sünnet ve müstehaptır. Allah bu muamelelerde riâyet edilmesi gereken bir takım şartlar koymuştur. Bunlara uyulmadığı takdirde bu işler bâtıl, fâsit ve mekrûh olur. Bunlar dilin âfetlerine girer, bunları yapan kişi günahkâr olur. Bundan dolayıdır ki İmam Muhammed'e (v. 189/805) "Niçin zühd hakkında bir kitap yazmıyorsun?" diye sorulduğunda "Alış-veriş kitabı yazdım ya." demiştir. Bu ifadeleriyle İmam Birgivî, zühd ve takvânın ancak muamelâtların bâtıl, fâsit ve mekrûh olanlarını araştırmakla, ilm-i hâl bilgisine sahip olmakla hâsıl olacağına işaret etmiştir.

Dördüncü Bahis: Halka Yönelik İbadetlerle İlgili Meseleler

Bunlar eğitim, imamlık ve müezzinlik gibi şeylerdir. İmam Birgivî'ye göre bunların sahih, müstehap ve vâcip olması için bir takım şartları vardır. Bunlarla ilgilenen kimselerin bu şartları bilmesi ve riâyet etmesi gerekir. Bunlara uyulmadığı takdirde günahkâr olunur ve takvâdan uzaklaşılır.⁴⁸⁵

Beşinci Bahis: Başkalarını İlgilendirmeyen İbadetlerle İlgili Meseleler

Tilâvet, zikir ve dua gibi ibadetlerde fıkıh ilmine giren bir takım şartlar ve edepler vardır. İmam Birgivî'ye göre bu edeplere uyulmaması da dilin âfetlerindedir. Bunlara riâyet etmeyen kimse günahkâr olur. Tegannî ve lahn ile Kur'ân-ı Kerîm okuyan, zikreden veya dua eden kimse gibi. Tecvid ilmini iyi bilmek gerekir. Günah işlenen meclislerde yapılan zikirler de aynıdır.

Altıncı Bahis: Sükût Etme Bakımından Dilin Afetleri

---

⁴⁸⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 317 (trc: s. 414).

İmam Birgivî, konuşarak yapılan dil kusurlarının yanında susmayla yapılan kusurların da üzerinde titizlikle durmuştur. Kur'ân okumayı ve dua öğrenmeyi terk etmek, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkeri bırakmak, belli hususlarda fetvâ vermemek, selâmı verip almamak, başkasının evine girerken izin istememek, anne-baba ve akraba ile konuşmayı kesmek, gücü yettiğinde mazlûmu sözüyle kurtarmamak, doğru şahitlik yapmamak, Allah'ın ismini işitince "Subhânallah, Tebârekallah" gibi sözlerle onu yüceltmemek, adı anıldığında Rasûlullah'a (sav) salâvat getirmemek ve aciz kimsenin açıklıktan dolayı kimseden bir şey istememesi susmayla işlenen dil kusurlarıdır. Çoğunun yapılması farz, vâcip veya sünnet olan bu davranışları terk etmek takvâyı zedelemektedir. İmam Birgivî, konuşmanın vâcip veya sünnet olduğu yerde susmayı uygun bulmamış, harâm veya mekrûh saymıştır.⁴⁸⁶

İmam Birgivî, dilin de kalp gibi dikkat edilmesi gereken şeylerin en büyüğü ve en önemlisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre kalp ve dil takvânın en çok olması gerektiği âzâlardır. Onun için bunların üzerinde çok durmuştur. Dilin âfetlerinin hepsinden kurtulmanın zor olduğunu belirtmiş, bunlardan uzletle, cuma ve cemaate gitmek ve geçim zarureti dışında insanların arasına fazla karışmamayla kurtulacağını söylemiştir. Özellikle küfürden ve küfre yakın sözlerden kaçınılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Dilin âfetlerinden olan yalan ve gıybet ne ise kalbin âfetlerinden olan riyâ ve kibir de öyledir. Küfür ve bid'atten kurtulduktan sonra riyâ ve kibirden kurtulan kimsenin, kalbin diğer âfetlerinden de kurtulabileceğini düşünmüştür. Yalandan ve gıybetten kurtulan kişinin de dilin diğer âfetlerinden kurtulacağını söylemiştir. Bunlara dikkat eden kişinin takvâyâ ulaşabileceğini vurgulamıştır.⁴⁸⁷ Yine bu manevî hastalıkların ilacının, din âlimlerinin sözlerine ve Nebî'den (sav) gelen haberlere kulak vermek, özellikle hak ile bâtulı ayıran Kur'ân-ı Hakîm'i dinlemek olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁸

C- Kulağın Korunması

⁴⁸⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 318-322 (trc: s. 415-420).

⁴⁸⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 324 (trc: s. 422).

⁴⁸⁸ İmam Birgivî, *Cilâu'l-Kulûp*, s. 17.

İmam Birgivî, insanın takvâyâ ulaşabilmesi için kulağını da günahlardan koruması gerektiğini vurgulamıştır. Söylenmesi günah olan şeyi dinlemek de günahdır. Dinleyen söyleyenin ortağıdır. Söz günah ise söyleyen de dinleyen de günahta ortak olur. Söz iyi ise, iyilikte ortak olurlar.⁴⁸⁹ Ona göre helâk olma korkusu, hakkını almak ve geçimini kazanmak gibi dünyevî bir zaruret olmaksızın konuşulması câiz olmayan her şeyi dinlemek kulağın âfetlerindedir. Bunlar; gıybet dinlemek; ihtiyaç yokken yabancı genç bir kadının konuşmasını dinlemek; ticaret, savaş ve hac gibi bir zaruret olmaksızın çalgı aletlerini dinlemektir. Ayrıca kendi isteği ile şarkı söylemek ve dinlemek harâmdır. Şarkılı türkülü nâhoş bir hava bulunan davete icâbet etmek de sünnet değil harâmdır. Kaçınılması mümkün olmadığında bu gibi durumlarda beis yoktur.⁴⁹⁰

Kulağın âfetlerinden biri de lahn ve tecvidsiz olarak hatalı okuyan kimseden Kur'ân-ı Kerîm dinlemektir. Düzeltmeye çalışılmalı olmuyorsa kalkıp ordan gitmelidir. Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!”⁴⁹¹

İmam Birgivî, bazı yerlerde dinlememe ile de insanın günaha girebileceğini belirtmiştir. Bunları da kulağın âfetleri olarak sıralamıştır. Bunlar; Kur'ân-ı Kerîm'i ve hutbeyi, hâkimin emrinde olanların hâkimi, çocukların anne babasını, talebenin hocasını, iyiliği emredip, kötülüğü nehyedenleri, kendisinden özür dileyeni, kadının kocasını, kölenin efendisini, hâkimin davalıların ikisini veya ikisinden birini, müftünün soru soran kimseyi, yöneticilerin halkın şikâyetlerini, zenginlerin zayıf ve fakirleri büyüklükten ve küçümseyerek dinlememesi ve buna benzer dinlenilmesi vâcib veya sünnet olan hususlardır.⁴⁹²

İmam Birgivî, nasihat ve ibret kabul eden akıl sahiplerinin bu kusurlardan uzak durması halinde takvâyâ ulaşacaklarını belirtmiştir.

D- Gözün Korunması

⁴⁸⁹ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 211.

⁴⁹⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 325 (trc: s. 423, 424).

⁴⁹¹ En'am, 6/68.

⁴⁹² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 327 (trc: s. 426).

İmam Birgivî'ye göre ebedî saadeti isteyen akıllı kimseler gözlerini harâma bakmaktan sakınmalıdır. Çünkü Allahü Teâlâ: “Mü'min erkeklere söyle, gözlerini harâmdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini harâmdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar.”⁴⁹³ buyurmuştur.⁴⁹⁴ Bu ayette bir edeplendirme ve gözü harâmlardan sakınmanın gerekliliğinden bahsedilmektedir. Ayrıca gözü harâma kapatmanın faydalarına dair bir uyarı vardır. Bu faydalar nefis tezkiyesi, kalp temizliği, hayır ve taati çoğaltmaktır. Çünkü harâma bakmakla, kalpte Allah'ın zikrinden uzaklaştıran düşünceler meydana gelir, kalp huzuru kaybolur. Bu bakışlar kişiyi harâm olan şeyleri yapmaya çağırır. Şeytan insanı sapıtmaya fırsat bulur, kalp vesveselerle dolar. Kişiyi şer ve günah kapıları açılır. Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Allahü Teâlâ buyurmuştur ki: Harâma bakmak şeytanın zehirli oklarından bir oktur. Kim benim korkumdan harâma bakmazsa, buna karşılık ona öyle bir îmân veririm ki, onun tadını kalbinde hisseder.”⁴⁹⁵

İmam Birgivî, gözün âfetlerinin en büyüğünün bilerek bir nâmahremin avret yerine bakmak olduğunu belirtmiştir. Eğer bir özürden dolayı değil de şehvetle olursa mutlak olarak harâmdır. Diğer göz âfetleri de şunlardır: Fakir ve zayıflara küçümseyerek bakmak. Çünkü bu, harâm olan bir böbürlenmedir. Bir zarûret olmaksızın günahlara ve hoş olmayan şeylere bakmak; dünyalık işlerde kendisinden üstün olanlara, din işlerinde de kendinden aşağı olanlara bakmak; kapı veya perde aralığından başkasının evini gözetlemek; yıldız kaymasını izlemektir.⁴⁹⁶

İmam Birgivî, bazı vâcip ve lazım olan durumlarda bakmamanın da göz âfeti olduğunu belirterek insanları sakındırmıştır. Namazda gözü kapatmak mekrûhtur. Hâkimin hüküm vereceği kimseye; şahitlik yapan kimsenin de aleyhine şahitlik yaptığı kimseye bakması vâciptir. Kitaplara, Kâbeye, âlimlere ve zâhidlere tâzim ile bakmak; anaya babaya şefkatle; fakirlere, gariplere, yetimlere merhametle; yaratılmışlara ibret ve istidlâl gözü ile bakmak gerekmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Nur, 23/30, 31.

⁴⁹⁴ İmam Birgivî, *Birgivî Vasıyetnâmesi*, s. 211.

⁴⁹⁵ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/173.

⁴⁹⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 327-333 (trc: s. 426-431).

⁴⁹⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 327-333 (trc: s. 426-431).

E- Elin Korunması

Takvâya ulaşma yollarından biri de elleri her türlü gûnahtan korumak, yapılması gereken güzel şeyleri de yapmaktır. İmam Birgivî, bu konuyu da detaylı bir biçimde ele almış ve elin âfetlerini şöyle sıralamıştır: Haksız yere adam öldürmek, eziyet vermeyen canlıyı öldürmek, birinin malını gaspetmek, hırsızlık yapmak, rüşvet alıp vermek, gaspedilmiş veya harâm olduğu bilinen hediyeye, sadaka veya satılan herhangi bir şeyi almak, emanete hıyanet etmek, haksız yere vakıf malından ve yetimin malından almak, şarap gibi harâm olan şeyleri almak, haketmediği halde sadaka ve zekât almak, hayvanların resimlerini çizmek, nâmahreme dokunmak, meşru bir gaye olmaksızın bir mala zarar vermek, riyâ için birşey vermek, sofradan artanı izinsiz götürmek, satranç gibi vakit kaybettirecek oyunlar oynamak, güvercinle oynamak, canlıyı hedef yaparak ok atmak, hayvanları dövüştürmek ve onları yavaş yavaş öldürmek, mescitte ve mescide giderken parmak çıtlatmak, şaka yollu da olsa silah çekerek bir müslümanı korkutmaktır.⁴⁹⁸

İmam Birgivî, telaffuzu harâm olan şeyin yazılmasını da elin âfeti olarak saymıştır. Çünkü kalem iki dilden biridir. Cünüp, hayız, nifas ve abdestsizlik hallerinde Kur'ân yazmak da böyledir. Ona göre, böyle durumlarda mushafa, tefsire ve içinde ayet yazılı bir şeye dokunmak da harâmdır. Aynı şekilde tedavînin dışında saçın sadece bir kısmını tıraş etmek, kadının saçını tıraş etmesi, erkeğin sakalını kesmesi nehyedilen hususlardır. Hastalık yapma tehlikesi olduğu için kesilen tırnak ve saçları tuvalete, banyoya atmak da mekrûhtur. Gereksiz yere kabri açmak, kabir üzerindeki yaş otları yolmak da mekrûhtur. Eziyetin giderildiği her şeyde sağ el kullanılmalıdır. Sağ el ile istinca yapmak, sümkürmek de mekrûhtur. Erkeklerin gümüşten başka yüzük takmaları, altın ve gümüş ev eşyası kullanmak da nehyedilmiştir. Tırnakları uzatmak, alay, gıybet ve hakaret için bir kimseye eliyle işaret etmek elin âfetlerindendir. Zîrâ bu mekrûhtur, rızkın daralmasına sebep olur.⁴⁹⁹

Yapılmadığında günah sayılan el âfetlerini İmam Birgivî şöyle belirtmiştir: Gücü yettiği halde mazlumu kurtarmamak, atıcılığı öğrendikten sonra unutmak, tanbur ve diğer eğlence âletlerin, özellikle eğlencenin dışında bir işe yaramadıklarında kırmamak, içki içenin içkisini dökmemek, gücü yettiği halde zarar

⁴⁹⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 334-339 (trc: s. 433-438).

⁴⁹⁹ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 218.

doğmayacaksa büyük hayvanların sûretlerini silmemek, kaybolmuş çocuklara yardım etmemek, hırsıza engel olmamak, boğulana yardım etmemek, gece çocukların ve hayvanların dışarı çıkmasına engel olmamak, akşamları kapıyı, lambayı ve kapların ağzını kapatmamaktır.⁵⁰⁰

İmam Birgivî, bu konuyu da aydınlatmak için ayet ve hadislerden çokça yararlanmışır. Hanefî fakîhi Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin (v. 569/1173) *Fetevâ-yi Siraciyye*'si gibi diğerk âlimlerin eserlerinin adlarını sık sık zikretmiş, onların fetvâlarını da delil olarak göstermiştir.

F- Midenin Korunması

İmam Birgivî, takvâya ulaşma yollarının en önemlilerinden birinin, midenin harâmlardan, mekrûhlardan korunması olduğunu söylemiştir. İmam Birgivî, yemek yemenin edeplerinin olduğunu, bu edeplere riâyet edilirse midenin korunacağını belirtmiştir. Allah'tan sakınan bir insan, midesine girenleri iyi kontrol etmesi ve Helâl lokma yemesi gerekir. Yemeğe besmele ile başlamak, önünden ve sağ el ile yemek, az yemek, masada değil de yer sofrasında yemek, tek çeşit yemek, kırık bardak ve tabak kullanmamak, mescide ve kible tarafına tükürmemek, ikrama sağdan başlamak, tek nefeste su içmemek ve bardağa solumamak, çok sıcak yememek, ekmeğe saygılı olmak yeme içme edeplerindedir.⁵⁰¹

İmam Birgivî'ye göre, midenin âfetlerinin başında çok yemek vardır. Mideyi çok tok tutmaktan kaçınmalıdır. Tokluğun zararlarından bazıları şunlardır: Hastalıklar, kalbin katılaşması, şehvetin çoğalıp insanı günaha sevk etmesi; akıl, anlayış ve ilmin az olması; kabalaşma, âhirette suâli ve hesabının çok olması, ibadet lezzetinin alınamaması, sekerat halinin zor olmasıdır. Az yemek ve az içmekte çok fayda vardır. Vücudun sağlığı, aklın ve hafızanın kuvveti, zekâ ve kalbin ferahlığı, midenin rahatlığı, rızkın hafifliği, kanaate imkân bulma, Allah'ın musibetlerini ve azabını unutmama, kıyamet gününü ve cehennem ehlinin açlığını hatırlama, ibadete devam etmenin kolaylığı ile başkasını kendine tercih etmenin ve fazla yemekleri tasadduk etmenin mümkün olması bunların bazılarıdır.⁵⁰² Doyduktan sonra yemeye

⁵⁰⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 341, 342 (trc: s. 442-444).

⁵⁰¹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 343-346 (trc: s. 445-449).

⁵⁰² İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 219.

devam etmek; içki içmek, toprak gibi zararlı şeyleri yemek; tedâvinin dışında necis etlerden yemek; insanların gözü önünde yemek; kabristanda, cenaze evinde yemek, altın ve gümüş kaplardan yemek; yanında oyun, eğlence ve hoş olmayan şeylerin olduğu yemeklerden yemek; gösteriş için hazırlandığı bilinen yemeklerden yemek midenin âfetlerindedir.⁵⁰³

İmam Birgivî, fâsıkların, riyâ ehlinin, emirlerin yemeklerini yemek konusunda hassas davranmıştır. Ona göre, bu yemeklerin gasp yoluyla kazanılıp kazanılmadığı bilinmiyorsa ve onlarda hoş görülmeleyen bir şey de yoksa onlardan yemek harâm olmaz fakat müstehap da olmaz. Ölene veya hastalanıncaya kadar yiyip içmeyi terk etmek veya cumaya, cemaate ve benzeri vâcip ve sünnetlere güç yetiremeyecek kadar zayıf düşmek de câiz değildir.⁵⁰⁴

İmam Birgivî, hayatı devam ettirmek için en önemli davranışlardan biri olan yeme-içme konusunda Allah Rasûlünün hayatından örnekler vererek sünnete uymanın önemini vurgulamış, takvâyâ ulaşmak için şüpheli şeylerden kaçınmayı tavsiye etmiştir.

G- Tenâsül Uzununun Korunması

İmam Birgivî, Allah'tan sakınma konusunda, tenâsül uzununun da harâmlardan korunmasını önemle anlatmıştır. Bunun âfetlerini de şöyle sıralamıştır: Zinâ, livata; hayvanla, hayızlı, nifaslı ve yaşı küçük kadınla cinsel ilişkiye girme; zinâyâ götürecek hareketler yapmak, iddet müddetini beklememek; kaza-i hacet yaparken önünü kibleye, güneşe, aya çevirmek ve ayakta yapmak; aynı şekilde kibleyi arkasına almak; kıymeti olan bir şeyle, insan ve hayvan yiyeceğiyle, cam gibi zararlı ve necis bir şeyle istinca yapmak; yola, akıcı ve durgun suya, banyoya, insanların gölgelendikleri yere tuvalet yapmak; evde idrar biriktirip bekletmek; insanı hadım etmek ve onu hizmetçi olarak kullanmaktır.⁵⁰⁵

İmam Birgivî'ye göre bu konuda yapmamaktan dolayı günah sayılan şeyler de vardır: Kişinin eşiyle ilişkiye girmemesi, azil yapması, sünnet olmaması bunlara örnektir. Bu sayılan davranışlar günah veya mekrûhtur. İdrardan sakınmamak da bu

⁵⁰³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 347-350 (trc: s. 452-454).

⁵⁰⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 351 (trc: s. 455).

⁵⁰⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 352-355 (trc: s. 455-460).

günahlardandır. Çünkü kabir azabının çoğunun bundan olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁶ İmam Birgivî'ye göre, bir insan hanımı ile cimâ eylese sevaba kavuşur. Burada niyeti, kendisinin ve hanımının harâma bakmaktan kurtulması, Allahü Teâlâ'dan evlat istemesi, Müslümanların artmasına kendisinin de sebep olması olmalıdır.⁵⁰⁷

H- Ayağın Korunması

İmam Birgivî, kadınların cenazenin arkasından yürümesini, kabirleri ziyaret etmesini, hayız ve nifaslı iken mescide girmelerini de ayağın âfetlerinden saymıştır.⁵⁰⁸ Ona göre, işlemekten dolayı günah sayılan davranışlar da şunlardır: Cumadan, cemaatten, eğitim ve öğretimden, hacdan ve cihattan, iyiliği emir ve kötülüğü nehyden geri durmak; içerisinde gayr-ı meşrû bir şeyin bulunmadığı davete icâbet etmemek; müslüman kardeşini hastalandığında ziyâret etmemek, cenazesine katılmamak; mazlumun, âcizin yardımına koşmamak; akrabayı gözetmemek; işçinin işini yapmaması, çocuğun anne babasının hizmetinden geri durması; yöneticinin idâresi altındaki kimselerin haklarını vermemesidir.⁵⁰⁹

İmam Birgivî, bir insanda bulunmaması gereken kötü davranışları en ince ayrıntısına kadar tespit etmiş, bunların düzeltilmesi için telkinlerde bulunmuştur. Ayrıca yapılması gereken güzel davranışları da şer'î delillerle, akla ve vicdana seslenen bir dille ifade etmiştir.

I- Bir Azaya Has Olmaksızın Bedenin Korunması

İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserinde bütün âzâlarla işlenen hatalı davranışları ve bunlardan korunma yollarını anlattıktan sonra bedenle yapılan günahları ve bunlardan kurtuluş çarelerini de seksen maddede göstermiştir.

Bedenin âfetleri özetle şöyledir: Bilerek farz namazı, orucu, haccı, zekâtı, abdest ve guslü terk etmek; namazı cemaatle kılmayı, tadil-i erkânı, safları düzeltmeyi ve imama uymayı terk etmek, kaza namazlarını kılmamak, kefareti

⁵⁰⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 352-355 (trc: s. 455-460).

⁵⁰⁷ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 221.

⁵⁰⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 359 (trc: s. 462).

⁵⁰⁹ İmam Birgivî, *Birgivî Vasîyetnâmesi*, s. 222.

terketmek, imkânı olduğu halde sadaka vermemek, kurban kesmemek, adakları yerine getirmemek, fâiz yemek; sıla-i rahmi kesmek, karı-kocanın haklarına riâyet etmemek, çocukları ihmal etmek; yabancı kadınla yalnız oturmak; erkeklerin ipek elbise giymesi, erkeğin kadına, kadının erkeğe benzemesi; kötü idarecilik yapmak, komşuya eziyet etmek, kötü kimselerle arkadaşlık yapmak; halkın ortasına, başkasının yerine, yolun içine ve güneşe oturmak, yüzükoyun ve korunaksız yerde yatmak; mescitte dünyalık bir iş yapmak, kötü kokuyla mescide gelmek; selam alıp verirken eğilmek; sihir, muska yapmak ve nazar boncuğu takmak; dövme yapmak, bıyığı uzatıp sakalı kısaltmak; kadının mahremi olmadan sefere çıkması; düğün yemeği vermemek; evde köpek, kafeste kuş beslemek; karaborsacılık ve ıyne satışı (vadeli olarak satın alınanı aynı kişiye peşin olarak geri satmak) yapmak, pazarlığı bitmiş bir mal üzerine pazarlık yapmak, hibe edilen şeyi geri almak; cihat meydanından kaçmak; ezberledikten sonra Kur'ân'ı unutmak; kabirlere mum yakmak, kabirleri mescit edinmektir. Bunların tedâvîleri ise bunları yapmamak, doğru ve güzel olanlarını da yapmaktır.⁵¹⁰

İmam Birgivî, ölçülü veya ölçüsüz hareketlerle yapılan dans ve benzeri oyunlar üzerinde çok durmuştur. Oyunun hepsinin “la’b” kelimesi kapsamına girdiğini, bu bakımdan harâm olduğunu söylemiştir. Özellikle zamanındaki bazı tarikat mensuplarının gençlerle, ibadet niyetiyle yaptığı sesli zikirleri dahi tehlikeli görmüş ve eleştirmiştir. Ayakta, otururken ve edeple uzanırken zikretmenin câiz olduğunu fakat zikir adı altında Allah'ın kelâmını değiştirerek, belirsiz kelimelerle yapılan hareketlerin hezeyan olduğunu, bunları yapanların küfre bile girebileceklerini belirtmiştir. Raksın yasaklandığına şu ayeti delil göstermiştir: “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsiniz.”⁵¹¹ Bu konudaki düşüncesini Ahmet Yesevî (v. 562/1166), Kurtubî (v. 671/1273), İmam Bezzâzi (v. 827/1424), Zemahşerî (v. 538/1144) gibi âlimlerin de bu yöndeki görüşleriyle fikrini açıklamıştır.⁵¹²

İ- Takvâ ve Verâ Zannedilen Şeyler

⁵¹⁰ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 363-379 (trc: s. 469-512).

⁵¹¹ İsrâ, 17/37.

⁵¹² İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 362, 363 (trc: s. 469, 470).

İmam Birgivî, zamanının bazı zâhid geçinen, kendilerini şeyh zanneden cahil kişilerin takvâ ve verâ zannettikleri üç husus üzerinde durmuştur. Bunlar zannedildiği gibi değil, asr-ı saadet ve dört halife devrinden sonra ortaya çıkan bid'atlar olup, vesveseden başka bir şey değildir.

Birinci husus, temizlik ve necâset konusunda vesveye kapılıp çok titiz davranmaktır. İmam Birgivî, bazı kişilerin, temizlik ve necâsette vesveseyi nezâfet diye adlandırdıklarını, dinin temelini temizlik olduğunu söylediklerini, gelinlik kızın süslendiği gibi vakitlerini dışlarını temizlemekle geçirdiklerini, içlerinin ise harap olup; kibir, ucb, riyâ ve nifak pislikleri ile dolu olduğunu ve bunu kerih görmediklerini belirtmiştir. Dinimizin kolaylık dini olduğunu, iç temizliğe daha fazla önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵¹³

Suyu çokça dökmek, yıkama sayısındaki sınırı aşmak, eşyaları çok fazla yıkamak, temiz suyu necis saymak ve onu kullanmamak, bu vehimler yüzünden Kur'ân tilâveti, zikir, tefekkür ve öğüt gibi bazı dinî meseleleri hatta cemaati ve namazı terk etmek, başkasının kabından abdest almamak, başkasının seccadesinde namaz kılmamak, üzerinde necaset olmadığı halde halının temiz olup olmadığını sormak ve buna benzer şeyler bu durumun sonucudur. İmam Birgivî'ye göre, temizlikte aşırıya kaçmak bid'attir, vesvesenin âfetleridir. Vesvese, insanı şeytanın maskarası hatta şeytanın dostu yapar; insanî ilişkileri zedeler; kibre sebep olur. Böyle bir şey ne Hz. Peygamber'den (sav) ne sahabelerden ne de selef-i sâlihinden sâdır olmuştur. Onlar bu konuda genişlik ve ruhsat üzere hareket etmişler ve bununla fetvâ vermişlerdir. İnsanları bu gibi şeylerle vakit kaybetmekten men etmişlerdir.⁵¹⁴

İmam Birgivî'ye göre, vesvesenin tedavisi ilim ve amel ile olur. Sayılan âfetleri bilmek ve onları düşünmek lazımdır. İhtiyâtın, verânın, takvânın hatta iki dünya saadetinin, Allah Rasûlü'ne (sav) ve müçtehit sahabelere uymakta olduğunu bilmek gerekir. Onlar tahâret işinde kolaylık sağlamışlar ve aşırıya kaçmamışlardır. İbadetin asıl gayesi kalbi kötü ahlâktan temizleyip güzel ahlâkla süslemektir. Abdestteki vesveseyi gidermenin yolu, abdest aldıktan sonra avret yerine su dökmektir. Vesveseyi gideren şeylerden biri de yıkanılan yerde bevletmemektir.⁵¹⁵

İkinci husus, yeme ve içmede takvalı olduğunu zannetmektir. İmam Birgivî, bazı kimselerin, avam ve cahillerin arasına karışıp onların yemeklerini yediği halde,

⁵¹³ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 398 (trc: s. 525).

⁵¹⁴ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 502 (trc: s. 515).

⁵¹⁵ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 408-410 (trc: s. 532-535).

takvâli olma adına, vakıflarda ve beytü'l-mâlda görevli kimselerin yemeklerinden sakındıklarını görmüş, bunun sebebinin cehâlet ve riyâ olduğunu belirtmiştir. Çünkü şeriatın şartlarına riâyet edilerek yapılan alım-satım, icâre vb. yollarla kazanç sağlamak helâlse, sahih olarak yapılan vakıf da böyledir. Bunda şüphe yoktur. Sahabeler de vakıfta bulunmuşlar ve vakfettiklerinden yemişlerdir. Beytü'l-mâldan da tasarruf yetkisi olan kimsenin ihtiyacı kadar alması helâldir. Hz. Osman'nın (ra) (v. 35/656) dışında Hulefa-i Râşidîn, beytü'l-mâldan ihtiyaçları kadar almışlardır. İmam Birgivî, yaşadığı dönemde vakıf ve beytü'l-mâlin daha şüpheli olduğunu, zirâ çarşılardaki alış-verişlerin ve icarların çoğunun ya bâtil ya fâsit ya da mekrûh olduğunu belirtmiştir. Bu konulardaki fikhî hükümleri detaylı şekilde îzah etmiştir.⁵¹⁶

İmam Birgivî, helâl ve harâm konusunda şüpheli şeylerden sakınmanın dinde daha önemli olup, bunun selef-i salihînin yolu olduğunu belirtmiştir. Fakat yaşadığı zamanda bunun pek mümkün olamayacağını, müslümana gerekenin, harâm olduğu kesin olan şeylerden sakınmak olduğunu tavsiye etmiştir. Ona göre, zamanımızda takvâ ve verâ, kalbi, dili ve diğer âzâları korumakta, zulümden ve soru sormak şeklinde de olsa haksız yere birine eziyetten ve ücretsiz işçi çalıştırmaktan kaçınmakta, her ne kadar malının içerisinde harâm varsa bile, bizzat gasp edilmiş ve çalınmış olduğu kesin bilinmedikçe her insanın elindeki şeyi sahibin mülkü saymaktadır.⁵¹⁷ İmam Birgivî'ye göre, içeriği bilinmeyen bir şeyin tamamı terk edilemez. En uygun olanı, harâmlığına dair açık işaret bulunan şüpheli şeylerden kaçınmak; zulüm, gasp, hırsızlık, hıyânet, yalancı şahitlik vb. şeylerle meşhûr olan kişilerden uzak durmaktır. Taat, güç yetirmeye göredir.⁵¹⁸

Üçüncü husus takvâ ve verâ zannedilen bid'at ve bâtil şeylerdir. İmam Birgivî, insanların Allah'a yaklaşmak için ibadet niyetiyle yaptıkları bazı davranışların bid'at ve bâtil olduğunu görmüş ve bunları düzeltmek için uğraşmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Para karşılığı Kur'ân-ı Kerîm okunması, salâvat getirilmesi, nafîle namazlar kılınmasıdır. Ayrıca ölümünden sonra ziyafet verilmesini, ruhu için Kur'ân-ı Kerîm okunmasını, kabrinin yanında kırk gece gecelenmesini veya kabri üzerine bina yapılmasını vasiyet etmektir. İmam Birgivî'ye göre, bunlar hoş olmayan bid'atlerdir. Bu hususta vakıf ve vasiyet bâtildir. Bunlardan alınan şeyler harâmdır. Dünya için Kur'ân-ı Kerîm okumak ve zikir yapmak sebebiyle kişi takvâli olmak

⁵¹⁶ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 419 (trc: s. 543).

⁵¹⁷ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 419-421 (trc: s. 543-545).

⁵¹⁸ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 420-421 (trc: s. 542-545).

yerine günahkâr olur. O, bu konu hakkında *Seyfî's-Sârim*, *İnkâzü'l-Hâlikîn*, *Îkâzu'n-Nâimîn* ve *Cilâü'l-Kulûp* adlı eserlerde daha geniş bilgiler vermiştir.⁵¹⁹ Özetle ona göre, takvâli olmanın yolu, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeye sımsıkı sarılmaktır.

---

⁵¹⁹ İmam Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 427 (trc: s. 548).

SONUÇ

XVI. yy. Osmanlı âlimlerinden olan İmam Birgivî, insanlığı ve İslâmı bid'atlerden arınmış saf haliyle yaşamaya davet etmiştir. Yaşadığı dönemde insanların her alandaki sıkıntılarının temelini dinin düzgün yaşanmamasından kaynaklandığını vurgulamış, Kur'ân ve sünnet temelli hayat düsturlarını yaymaya çalışmıştır. O bir yandan başta şeyhülislam Ebussuûd Efendi olmak üzere ileri gelen ilim çevreleriyle fikhî ve fikrî tartışmalar sürdürmüş, bir yandan da halka seslenerek onların iman, ibadet ve ahlâk konusundaki eksiklerini gidermeye yönelik eserler vermiştir.

İmam Birgivî'nin fikirleri, Gazâlî'nin ihyâ hareketinin devamı niteliğindedir. Gazâlî gibi o da sosyal gelişmeleri yakından izlemiş, görüş ve eleştirileri döneminde geniş yankı uyandırmıştır. *İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn* ile *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* arasında benzerlikler bulunmaktadır. İkisi de İslam âlemine hitap edebilmek için Arapça yazılmıştır. En önemli benzerlik, yanlış tasavvufî anlayış ve davranışlara karşı gösterdikleri tepkilerdir. İkisi de "tasavvuf tâifesinin seyyidi" dedikleri Cüneyd-i Bağdâdî ve ilk dönem sufilerinden Serî es-Sekatî, Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Bişr el-Hafî, Ebû Said el-Harrâz'dan övgüyle bahsetmiştir.

Bid'atler karşısında İmam Birgivî'nin tavrı Gazâlî'ye göre daha serttir. Bu tavrından dolayı selefî bir âlim olarak nitelendirilmektedir. Selefilik Kur'an ve Sünnet dışında hiçbir kaynağı kabul etmemek demektir. Hâlbuki İmam Birgivî, pek çok kaynaktan yararlanmıştı. Eserlerinde Osmanlı medreselerinin başucu kitapları olan Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'i ve *Şerhu'l-Makâsıd*'ı, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*¹, Merginânî'nin *el-Hidâye* ve *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fi'l-Fetâvâ*'sı, Âlim b. Alâ'nın *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'si, Mecdü'd-Dîn el-Mavsılî'nin *El-İhtiyar li-Ta'lîli'l-Muhtar*'ı sık sık geçmektedir.

İmam Birgivî'nin önemle üzerinde durduğu tasavvufî kavram takvâdır. O, diğer âlimlerden farklı olarak takvânın, özel ve genel iki manasının olduğunu belirtmiştir. Genel manada takvâ, âhirette azaba sebep olacak şeylerden sakınmaktır. Özel manada ise, şeriatte kastedilen manası da budur ki nefsi, azabı hak etmeyi gerektirecek herhangi bir fiilden korumaktır. Bu da büyük ve küçük günahlardan

titizlikle kaçınmakla mümkündür. Şüpheli şeylerden de uzak durulmalıdır. İmam Birgivî, takvâyı kazanmanın yolunun sadece sözlerle olmadığını belirtmiştir. Kalbi, dili, eli, ayağı ve diğer âzâları gûnahtan korumakla mümkün olduğunu vurgulamış, bu âzâların âfetleri konusunda da detaylı bilgiler vermiştir. Bu bağlamda takvâ ve verâ zannedilen şeyler konusuna da açıklık getirmiştir.

İmam Birgivî, havf (korku) ve recâ (ümit) unsurlarını bir arada kullanarak insanları takvâlı olmaya davet etmiştir. Ona göre nassın emri yanında akıl da takvâyı diğer tâatlerden üstün görmüştür. Kalbi önce kötülüklerden arındırmak (tezkiye/tasfiye), sonra süslemek (tezyin etmek) gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet sisteminin dayandığı inanç esaslarını bilmeyen ve uygulamayan kişinin, ne kadar takvâlı, zâhidâne bir hayat yaşamaya çalışsa da dinden çıkmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. İmam Birgivî'ye göre ilimsiz amel dalâlet, amelsiz ilim ise vebaldir. Onun için kişiler iman ve ibadet esaslarını güzelce öğrenmeli, kulluk görevlerini hakkıyla eda etmeli, ahlak kurallarına uyarak da takvâyâ ulaşmalıdır.

İlk dönem sûfilere takvâyı oldukça öz olarak tanımlamış ve daha çok hal diliyle anlatmışlardır. İmam Birgivî ise “Nasıl takvâlı olunur?” sorusunun cevabını İmam Gazâlî'de olduğu gibi kalbin, dilin, elin, ayağın vb. takvâsı ve âzâların âfetleri başlıkları altında oldukça detaylı işlemiştir. İmam Birgivî, konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak hemen hemen bütün eserlerinde takvâyâ yer vermiştir. İlk sûfilerde görülen zorlu riyâzetler, mücâhedeler, kısa sürede hatim, lezzetli yiyeceklerden sakınmak, senenin tamamını oruçlu geçirmek, mubahlardan bile uzak durmak, toplumdaki uzaklaşma, dünyadan elini çekme, sadece ibadetle meşgul olma gibi davranışlar ve tavsiyeler İmam Birgivî'de görülmez. O, toplum içinde, işleriyle meşgulken insanlara nasıl takvâlı olunabileceğini öğretmiştir.

İmam Birgivî, temizlikte fazla titiz olmamak gerektiğini ve devlet memurunun ikramını yemekte sakınca olmadığını, ancak o dönemde ciddi tartışmalara sebep olmuş olan raks, para karşılığında Kur'an-ı Kerim okuma, bid'atlar, vakıflara para bağışı gibi konularda aşırı titiz davranmıştır ve insanları bu davranışlardan sakınmaya çağırmıştır.

İmam Birgivî, riyâkâr, içi boş, ilimden uzak, dinî vecibelerden habersiz olup sufi geçinenlerin karşısında durmuş, onlarla mücadele etmiş ve takvânın sözle değil, davranışlarla sergileneceğini vurgulamıştır. Bu sebeple de hem kendi döneminde hem de bugün bazı çevrelerce “tasavvuf karşıtı” olarak takdim edilmiştir. İmam

Birgivî ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda ortaya konulduğu üzere, onun tasavvuf karşıtı bir âlim olmadığı anlaşılmaktadır. İmam Birgivî Bayrâmiyye tarikatine mensup biri olarak Kur'ân ve sünnete dayalı fikirleriyle her zaman hakikat ehli sûfilerin yanında olmuş, câhil, bidatçi ve riyakâr insanların karşısında durmuş, dini/tasavvufu kullanarak halkın gözünde itibar kazanmaya çalışanlarla mücadele etmiştir. O tasavvufun daha çok amelî yönüyle ilgilenmiştir. Onun tasavvufî görüşleri Kuşeyrî, Sühreverdî, Hücvirî ve Gazâlî gibi sûfi ulemânın yanı sıra; Neseî, Teftâzânî, Cürçânî gibi kelamcı âlimlerin fikirleriyle gelişmiştir. İmam Birgivî, mutasavvıflara fıkıhçı ve kelamcı yönüyle, fıkıhçılara da sûfi yönüyle hitap etmiştir.

İmam Birgivî, elli beş sene gibi kısa bir hayata elli üç eser sığdırmış, inandığı gibi yaşamış, İslâmı yeni nesillere anlatmayı amaç edinmiş, kültür hazinemizdeki nadir âlimlerden biridir. Asırlardır başta *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*, *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)*, *Cilâü'l-Kulûb (Kalplerin Cilası)* gibi gönüllere hitap eden eserleri olmak üzere yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş olan kitapları, halen basılmaya ve okunmaya devam etmektedir. Hakkında sempozyumlar düzenlenmekte, yurt içinden ve yurt dışından çeşitli akademisyenler onun hakkında araştırmalar yapmaya devam etmektedir.

Bu çalışmamızda ulaştığımız neticede İmam Birgivî'ye göre takvâ, îmânın gereğidir ve insanlar takvânın hakikatini ve kemâlini elde etmekle emrolunmuştur. Takvâ, âhiret için azık ve libas, kalbin imtihanı, hayır ve rahmetin gelmesine vesiledir; ibadet, zikir, kısaslar, oruç, açıklama, uyarma, vasiyet, adalet ve af için gayedir. Ayrıca takvâ, sevap kazanmak, hile ve tuzakları geri çevirmek, azmedilmesi gereken şeyleri yerine getirmek, mağfiret, amelî düzeltmek, kurtuluşa ermek ve şükür için sebep kılınmış ve şart koşulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Açıkel, Tekin, *İmam Birgivi Vasiyetnamesi'ne Ali Sadri Konevî Şerhi*, İzmir: Efe Yay., 2014.
- Açıkgöz, Namık, “Riyâzî”, *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yay., (2008), s. 144-145.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, III, V, 1999,
- Akgündüz, Ahmet, Öztürk, Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: OSAV Yay., 1999.
- Aslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tadrîsâtındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- _____ *İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara: TDV Yay., 1994.
- _____ “İmam Birgivi ve Günlük Hayatı”, *İlim ve Sanat*, sy. 19, (1988), s. 54.
- Atsız, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, İstanbul: MEB Basımevi, 1996.
- Aykut, Said, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay., 2003.
- Aynî, Mehmet Ali, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul: Bayrak Yay., 1993.
- Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Yay., 1976.
- Bardakoğlu, Ali, “Iskat”, *DİA*, XIX, İstanbul: TDV Yay., (1999), s. 137-143.
- Barutçu, İhsan, *İmam-ı Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, İzmir: Efe Yay., 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Tabakât'ül-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yay., ts.
- Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fî, *el-Câmi'u'l-Müsned es-Sahîh'il-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sav) ve Sünenihî ve Eyyâmihî Sahih el-Buhârî*, I-IX, (thk.: Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Dımeşk: Dâru Tavkî'n-en-Necât, 2001.
- Burhaneddin Ebi'l Hasen, İbrahim b. Ömer el-Bukai, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Süver*, VI, Beyrut: Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul: Matba-i Âmire, 1914.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takvâ*, İstanbul: Seha Yay., 1991.
- De Lamartine, Alphonse, *Cihan Hâkimiyeti*, (çev: Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2005.

- Demirci Mehmet, “Birgivî ve Tasavvuf”, *İmam Birgivî*, (haz. Mehmet Şeker), Ankara: TDV Yay., (1994), s. 59-66.
- _____ “Hâl”, *DİA*, XV, İstanbul: TDV Yay., (1997), 216-218.
- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *Müsned İbn-i Ebî Şeybe*, II, (thk.: Âdil b.Yusuf l-Azâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî), Riyad: Dâr’ül-Vatan, 1997.
- Ebu Davut, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen Ebî Dâvud*, I-IV, (thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdü’l-Hamîd), Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.
- Ebû el-Hasen Nuriddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, X, (thk.: Hüsameddîn el-Kadesî), Kâhire: Mektebeti’l-Kadesî, 1994.
- Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, (çev.: Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul: Erkam Yay., 2012.
- Ebû Said Hâdimî, *el-Berîkaü’l-Mahmûdiyye fî Şerhu’t-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, Âtîf Efendi Ktp., no: 001427, vr. 431.
- _____ *Et-Tarîtatü’l-Muhammediyye Şerhi Berîka*, III, (haz: Bedrettin Çetiner), Kahraman Yay., 1989.
- Ece, Kerim, *Takvâ Bilinci*, İstanbul: Düşün Yay., 2013.
- Elmalî, Hüseyin, “Birgivî Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler”, *İmam Birgivî*, (haz.: Mehmet Şeker), Ankara: 1994, TDV Yay., s. 84-87.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Marifet Yay., 1990.
- Ertürk, Fatih, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Kalipso Yay., ts.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul: Bedir Yay., 1975.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VIII, (çev.: Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Yay., 1985.
- Gökbilgin, Tayyib, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul: MEB Yay., 1992.
- Gül, Ali, *İmam-ı Birgivî Hayrî’l-Amel*, İzmir: Efe Yay., 2011.
- Hocazâde Abdünnâsîr Efendi, *Şerhu’t-Tarîkat’il-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp., no: 000439, vr. 1119. 121.
- Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- İbn-i Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen İbn-i Mâce*, I-II, (thk.: Muhammed Fuâd Abdu’l-Bâkî), Halep: Dâru İhyâ el-Kütüb el-Arabiyye, ts.

- İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Ziyâd, Hamid Abdülkâdir, Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, II, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul: Feza Yay., 1999.
- İmam Beyhâkî, *Kitâbü'z-Zühd*, (çev.: Enbiya Yıldırım), İstanbul: Semerkand Yay., 2005.
- İmam Birgivî, *Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn*, (trc: Mehmed Emre), İstanbul: Çile Yay., 1976.
- _____ *Cilâü'l-Kulûb*, (çev.: Hasan Akarsu), İstanbul: Dehliz Yay., 2011.
- _____ *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*, Şam: Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, 2002., (trc.: Celâl Yıldırım, İstanbul: Demir Yay., 2013).
- _____ *Makâmât*, Süleymâniye Kasîdecizâde Ktp., no: 111, vr. 79-89, (çev.: Alaüddin Çalışkan), İstanbul: Kitapkalbi Yay., 2015.
- _____ *Mektûb*, vr. 230b.
- _____ *Risâle fî Cevâzi'l Cehrî bi'z-Zikri ve't-Tegannî Bih*, Süleymaniye Ktp., M. Arif-M. Murat, no: 174, vr. 143-146.
- _____ *Risale fî Etfali'l-Müslimine Yevme'l-Kıyâmeti ve Ma Ba'dehu*, Köprülü Ktp., no: 711, vr. 39-68, (çev.: Mehmed Emre), İstanbul: Çile Yay., 1976.
- _____ *Tafdîlü'l-Ğaniyyi's-Şâkir ale'l-Fakîri's-Sâbir*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, no: 985, vr. 55b-57b.
- _____ *Tuhfetü'l-Müstersidîn fî Beyâni'l-Mezâhibi ve Fırakı'l-Müslimîn*, Süleymâniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, no: 297, vr. 377-384
- _____ *Vasiyetnâme-Kadızâde Şerhi*, (haz.: Faruk Meyan), İstanbul: Bedir Yay., 2009.
- _____ *Ziyâretü'l-Kubûr Bid'iyyetuhâ ve İstihbâbuhâ*, (çev.: A. Muhammed Beşir), İstanbul: Guraba Yay., 2008.
- İmam Gazâlî, *Minhâcü'l-Âbidîn*, (çev.: Ali Kaya), İstanbul: Semerkand Yay., 2006.
- _____ *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, III, (çev: Ahmet Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yay., 1974.
- İsfahanî, Rağıp, *el-Müfredat*, (çev.: Abdülbâki Güneş, Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yay., 2012.

- İshak b. Hasan Ez-Zencânî Tokâdî, *Ziyâü'l-Kulûb Şerhu Cilâü'l-Kulub*, Trabzon İl Halk Ktp., no. 002944-01, vr. 1b-114.
- İsmail Paşa Bağdâdî, *Esmâü'l-Müellifîn Âsârü'l-Musannifîn*, II, İstanbul: Maarif Vekaleti Matbuâtı, 1955.
- İşler, Mehmet Hulûsi, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri Kabir Ziyareti*, İzmir: Meşter Matbaası, 1959.
- Kara, Mustafa, “Osmanlılar’da Tasavvuf ve Tarîkatler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: İz Yay., (1996), s. 207-208.
- _____ “Havf”, *DİA*, XVI, İstanbul: TDV Yay., (1997), s. 528-531.
- _____ *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatler*, İstanbul: Sır Yay., 2008.
- Karadeniz, Osman, “Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye” *İmam Birgivi*, (haz.: Mehmet Şeker), Ankara: TDV Yay., 1994, s. 115-123.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I, (nşr. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge), İstanbul: Maarif Vekâleti Yay., 1941.
- _____ *Mîzânü'l-Hak Fî İhtiyâri'l-Ahak*, (haz.: Orhan Şahik Gökyay), İstanbul: MEB Yay., 1993.
- Kazancı, Ziya, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul: Bilge Yay., 2003. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, IX, Beyrut: Mektebeü'l Mesna Yay., ts.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. Ishâk, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 1992.
- Kılınçlı, Sami, “Kur’ândaki ‘Kalbinde Hastalık Olanlar’ İfadesinin Muhatapları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, (2014), sy. 2, s. 63-64.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (haz.: Zuhuri Danışman), İstanbul: MEB Yay., 1972.
- Konur, Himmet, *İnsana Yolculuk*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yay., 2016
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî fî İlm-i Tasavvuf*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyetü, 2014.
- Lütfi Paşa, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2011.
- Martı, Huriye, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadis Şeyhi Birgivi Mehmet Efendi*, İstanbul: Dâruhadis Yay., 2008.
- _____ *Birgivi Mehmet Efendi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.

- Muhammed b. İsbâ Ebû İsbâ Tirmizî es-Sülemî, *el-Câmiu's-Sahîh Sünen-i Tirmizî*, I-V, (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut: Dâru İhyâe't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Muhammed Emin Edirnevî, *Keşfü'l-Gulûb li Cilâüi'l-Kulûb*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 000277, vr. 292.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim*, I-V, (thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî), Beyrût: Dâru İhyâe't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nablusi, Abdülgani, *el-Hadîkatü'n-Nediyye Şerhu't-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp., no: 001890, vr. 613.
- Nalbantoğlu, Muhiddin, *Türk İmparatorlukları Tarihi*, İstanbul: Tercüman Yay., 1992.
- Nevîzâde Atâî, *Zeyl-i Şakâyiku'l-Atâî*, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yay., 2003.
- _____ "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", *Yeni Türkiye*, XXXII, Ankara: Semih Yay., (2000), s. 6-7, 333.
- Öz, Mustafa, "Zındık", *DİA*, Cilt 44, İstanbul: TDV Yay., (2013), s. 390-391.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi -I- Siyasi Tarih*, Ankara: Ötüken Yay., 1998.
- _____ *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: MEB Yay., 1992.
- Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1283.
- Recep Efendi, *el-Vesîletü'l-Ahmediyye ve'z-Zerîatü's-Sermediyye*, Beyazıd Devlet Ktp., no: 1614, vr. 356.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Dînî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yay., 2009.
- Sevim, Ali; Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi*, III, Ankara: TTK Yay., 1991.
- Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (çev.: Arif Erkan), İstanbul: Bahar Yay., 1997.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, (haz.: Vahid Çabuk), Ankara: KED Yay., 1989.
- Şeker, Mehmet, *İmam Birgivi*, Ankara: TDV Yay., 1994.
- Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I, İstanbul: Mehrân Matbaası, 1306/1889.
- Şener, Mehmet, "Huşû", *DİA*, XVIII, İstanbul: TDV Yay., (1999), s. 422-423.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebû Kâsım, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XXV, (thk.: Hamdi b. Abdü'l-Mecîd es-Selefî), Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, ts.

- Turgay, Nureddin, "Takvâ", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2000, s. 373-374.
- Uludağ, Süleyman, *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul: Mavi Yay.; 2001.
- _____ *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2012.
- _____ "Takvâ", *DİA*, XXXIX, İstanbul: TDV Yay., (2010), s. 484-486.
- _____ "Makam", *DİA*, XXVII, İstanbul: TDV Yay., (2003), s. 409-410.
- Unan, Fahri, "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhalefet: Birgili Mehmet Efendi", *Türk Yurdu*, X, sy. 36, Ankara, (1990), s. 3-34.
- _____ "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Yeni Türkiye*, XXXII, Ankara: Semih Yay., (2000), s. 685-686.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: TTK Yay, 1975.
- _____ *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yay., 1988.
- Yeğin, Abdullah, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yay.,1983.
- Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanunî İle 46 Yıl*, Ankara: TTK Yay., 1987.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, VI, İstanbul: TDV Yay., (1992), s. 191-193.
- _____ "Mehmed Birgivi", *AÜİFD*, sy. 2, (1977), s. 175, 179, 183, 185.
- _____ *Mehmed Birgivi'nin Dinî ve Siyâsî Görüşleri*, Ankara: TDV Yay., 2011.
- _____ "Müslüman Türk Âlimi Olarak İmam Birgivi'nin Osmanlı Döneminde ve Günümüz Türkiyesinde Yeri", *İmam Birgivi*, (haz. Mehmet Şeker), Ankara: TDV Yay., (1994), s. 32-37.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: OSAV Yay., 2007.
- Yılmaz, Muammer, *Osmanlı'nın Manevî Mimarları*, İstanbul: Elit Yay., 2008.
- Yusuf Elyân Serkis, *Mu'cemu'l-Matbuâti'l-Arabîyye ve'l-Mu'arabe*, Mısır: Matbuât-ı Serkis, 1346/1928.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Gülgün GEDİKBAŞI
Doğum Yeri	Tire-İzmir
Doğum Tarihi	07.12.1970

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Selçuk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi
Fakülte	Eğitim Fakültesi, İlahiyat Fakültesi
Bölüm	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, İlahiyat

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Milli Eğitim Bakanlığı
Görevi/Pozisyonu	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Ödemiş Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Müdürü
Tecrübe Süresi	25 yıllık öğretmenlik

KATILDIĞI KURSLAR

	Bilgisayar, Hüsn-ü Hat, Özel Eğitim Stratejileri, Aday Öğretmen Danışmanlığı, Sınıf Rehberlik Kursu, Ney...
--	---

İLETİŞİM

Adres	İnönü mah. 701 sok. N0: 24/3 Ödemiş/İZMİR
E-mail	gulgun.gedikbasi@hotmail.com